

T.C.
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE’DE NEOLİBERAL – MUHAFAZAKÂR POLİTİKALARA
KİSMİ RIZANIN SERÜVENİ: 2002- 2017

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Şebnem OĞuz

HAZIRLAYAN

AHMET AKDEMİR

21410134

ANKARA- 2017

Ahmet Akdemir tarafından hazırlanan “Türkiye’de Neoliberal – Muhafazakâr Politikalara Kısmi Rızanın Serüveni: 2002-2017” adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Kabul Tarihi: 11.09./2017

Jüri Üyesinin Unvanı, Adı-Soyadı

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Cenk Saraçoğlu

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Menderes Çınar

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Şebnem Oğuz

(Tez Danışmanı)

İmzası

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler
ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK
RAPORU

Tarih: 10/10/2017

Öğrencinin Adı, Soyadı : Ahmet Akdemir
Öğrencinin Numarası : 21410134
Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Programı : Uluslararası İlişkiler
Danışmanın Adı, Soyadı : Sebnem Oğuz
Tez Başlığı : Türkiye'de Neoliberal-Muhafazakar Politikalara Kısmi
Rızanın Seraveni = 2002-2017

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 167 sayfalık kısmına ilişkin, 10/10/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından ..Turnitin.... adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % ...19...'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

"Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını" inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası:

Onay

10/10/2017

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad,

Doç. Dr. Sebnem Oğuz

İmza

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam sırasında kıymetli bilgi birikimi ve tecrübeleri ile yoluma ışık olan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve tanıdığım en kibar insan olan değerli danışman hocam sayın Doç. Dr. Şebnem Oğuz'a, ilgisini ve önerilerini göstermekten kaçınmayan değerli hocalarım, Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Müdürü, sayın Prof. Dr. Mendere Çınar'a ve Ankara Üniversitesi İletişim fakültesi öğretim üyesi, sayın Doç. Dr. Cenk Saraoğlu'na sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Yüksek lisans eğitimim boyunca yardım, bilgi ve tecrübeleri ile bana sürekli destek olan başta Doç. Dr. Serhat Erkmen olmak üzere Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümündeki tüm hocalarıma teşekkür ederim.

Çalışmalarım boyunca maddi manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan aileme, özellikle annem ve babaanneme sonsuz şükranlarımı sunarım.

Ankara

Ahmet AKDEMİR

ÖZET

Türkiye son 15 yıldır Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) tek başına iktidarda olduğu, neoliberal politikaların hâkim olduğu ve neoliberal politikaların bir sonucu olarak, işsizlik, özelleştirme, piyasalaştırma, sendikal hak ihlalleri, güvencesizleştirme, esnekleştirme uygulamalarının yoğunlaşmaya başladığı bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu çalışma, neoliberal dönüşümün siyasi aktörü olarak AKP'nin katıldığı her seçimde oy oranını nasıl artırdığı ve bağımlı sınıfların rızasını nasıl devşirdiğini anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda birinci bölümde neoliberalizm, muhafazakarlık ve hegemonya teorileri ekseninde kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. İkinci bölümde AKP'nin doğuşu ve iktidar oluşuna katkı sağlayan tarihsel dinamiklerden bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde AKP hükümetinin iktidar dönemleri hegemonya sorunsalı çerçevesinde incelenmiştir. Dördüncü ve son bölümdeyse AKP'nin hegemonyasını hangi yöntemlerle yeniden ürettiğini anlamak açısından neoliberal popülizm çerçevesinde eğitim, sağlık, sosyal yardımlar ve AKP-örgütlü emek ilişkisi incelenmektedir. AKP'nin İslami öğelerle süslenmiş neoliberal popülizmi, neoliberalizmin açtığı yaraları bu politikalarla hafifletilmiş ve görünmez kılmış ve hegemonyanın tekrar üretilmesinde kilit bir işlev üstlenmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER: Hegemonya, Neoliberalizm, Muhafazakarlık, Neoliberal Popülizm, AKP

ABSTRACT

For the last 15 years Turkey has been undergoing a transformation process in which Justice and Development Party (JDP: AKP) has been in power alone, neoliberal policies dominates, and as a consequence of the neoliberal politics unemployment, privatization, marketization, violation of union rights, precarity, and flexibility of labor have begun to be intensified. The purpose of this study is to understand how AKP, as the political actor of the neoliberal transformation, has increased its votes in every election and how it has gathered the consent of dependent classes. In this context, in the first section of this study, a theoretical framework is formed on the axis of the neoliberalism, conservatism, and hegemony theories. In the second section, the origins of AKP and historical dynamics which contribute to its era are described. In the third section, the era of AK Party government is examined in the framework of hegemony problematic. In the fourth and the last section, regarding understanding how AKP has regenerated its hegemony; education, health, social policies, and AKP's relationship with organized labor are examined in the framework of neoliberal populism. AKP's Islamic-oriented neoliberal populism has moderated the social costs of neoliberal policies and made them invisible, so it has played a key role in the reproduction of hegemony.

KEY WORDS: Hegemony, Neoliberalism, Conservatism, Neoliberal Populism, JDP

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
1. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	6
1.1 Hegemonya.....	6
1.2 Neoliberalizm.....	20
1.3 Muhafazakarlık.....	23
1.4 Neoliberalizmin Muhafazakarlıkla İlişkisi	26
1.5 Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Neoliberalizm ve Muhafazakarlık Sentezi	31
2. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN (AKP) DOĞUŞU	35
3. AKP'NİN İKTİDAR DÖNEMLERİ VE HEGEMONYASI	42
3.1. 2002 – 2007: Yaygın Ancak Kırılgan Hegemonya	49
3.2 2007 – 2011: İki Uluslu Hegemonya Zemininde Manevra Savaşı ve Devletin Kontrolü.....	53
3.3 2011 – 2013: Kısmi Rızanın Neoliberal-İslami Muhafazakâr-Otoriter İnşasının Derinleşmesi	59
3.4 2013 – 2015: Gezi Direnişi ve 17-25 Aralık Operasyonları Çerçevesinde Hegemonya Krizi.....	64
3.5 2015 Sonrası Dönem: İki Uluslu Hegemonya ve Hukukun Araçsallaştırılması Zemininde Devleti Kontrol Etme Savaşı.....	75
4. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ HEGEMONYASININ KAYNAKLARI: NEOLİBERAL POPÜLİZM.....	83
4.1 Neoliberal Popülizm.....	88
4.1.1 Eğitimde Neoliberal Popülizm	99
4.1.2 Sağlıkta Neoliberal Popülizm.....	104
4.1.3 Sosyal Yardımlar: Hediye Ekonomisi ve Yeni Tahakküm Stratejileri ..	110
4.1.4 Neoliberal Popülizmin Sınıf Siyaseti: Örgütlü Emek- AKP İlişkisi	131
SONUÇ	143
KAYNAKÇA.....	148

GİRİŞ

Bu çalışma 15 yıldır iktidarda olan ve 2023 yılına kadar iktidarda olacağını iddia eden AKP hükümetinin bugünlere hangi süreçlerden geçerek geldiğini, nasıl rıza inşa ettiğini, hegemonyasını nasıl kurduğunu, iktidarı yeniden üretmekteki başarısının sırrını, nasıl alternatifsiz bir hal aldığı, toplumsal yaşamın neoliberal–muhafazakâr politikalar ekseninde nasıl değiştiğini ve bu politikaların ne gibi sonuçlar doğurduğunu “neoliberal popülizm” kavramına referansla ele almayı amaçlamaktadır.

Türkiye’de ilk olarak 1980’lerde Anavatan Partisi (ANAP) döneminde kendine uygulama alanı bulan neoliberalizm, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde toplumsal yaşamın tüm alanlarına hızla yayılarak egemen politika halini almıştır. AKP yapısı itibariyle muhafazakâr bir parti olduğundan, neoliberalizm ve muhafazakârlığı başarılı bir şekilde harmanlayarak kamuoyuna sunmuştur. Günümüzde Türkiye’de gerek neoliberalizm-devlet ilişkisini, gerekse AKP’nin bu süreç içerisindeki rolünü eleştirel olarak analiz etmeye çalışan çok sayıda nitelikli akademik/politik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğu, Türkiye’de devletin geçirmekte olduğu dönüşümün in belirli nitelikleri üzerinde durmaktadır. Bedirhanoglu’nun belirttiği gibi sol-eleştirel çalışmalar, konuyu

devlet-iktisat¹, devlet-sermaye/burjuvazi², devlet-toplum³, devlet-sınıf⁴, devlet-ideoloji⁵, devlet-güvenlik⁶, devlet-dış politika⁷, devlet-AKP⁸ ve muhafazakârlık-demokrasi⁹ eksenlerinin bir ya da en fazla birkaçına yönelerek tahlil etmeye çalışmaktadır.¹⁰ Bu tezde, söz konusu çalışmalardan kavramlar ve politikalar bir arada incelenecek ve AKP'nin neoliberal-muhafazakâr politikalarının nasıl rıza gördüğü sorusu üzerinde durulacaktır.

Arz yönlü iktisat politikaları gelişmiş kapitalist ülkelerde muhafazakâr siyaset tarafından pratiğe dökülmüş; yakın ya da uzak çevre ülkelerde ise, başlarda askeri darbelerle ve zora dayalı olarak, devamında da küresel ekonomiye eklenmenin

¹ Oktay Türel, "Restructuring the Public Sector in Post-1980 Turkey: An Assessment", *ERC Working Papers* 99/6, 1999 ve Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 105-126.

² Fuat Ercan, "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Neoliberalizmin Tahribatı*, Metis Kitap, İstanbul, 2003, ss. 9-43, ve Yalman, 2003.

³ Zeynep Gambetti, "Linç Girişimleri, Neo-Liberalizm ve Güvenlik Devleti", *Toplum ve Bilim*, Cilt: 109, 2007, ss. 7-34.

⁴ Korkut Boratav, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1991.

⁵ Sonay Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti, Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 ve Fuat Keyman "Globalleşme Söylemleri ve Türkiye", (<http://www.kuyerel.net/modules/AMS/print.php?storyid=2130>), Erişim: 25.05.1016.

⁶ Pınar Bilgin, "Turkey's Changing Security Discourses: The Challenges of Globalisation", *European Journal of Political Research*, Cilt: 44, 2005, ss. 175-201; Ümit Cizre, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", derl. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu İçinde*, 2004, ss. 135-62 ve Özlem Kaygusuz, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Çıkmazları: Güvenlik, Ulus-Devlet Felsefesi ve Kimlik", *Mülkiye Dergisi*, Cilt XXX, Sayı: 251, 2006, ss. 115-30.

⁷ İlhan Uzgel, "Ordu Dış Politikanın Neresinde?" , derl. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu İçinde*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 311-34.

⁸ Simten Coşar ve Aylin Özman, "Centre-right Politics in Turkey after the November 2002 General Election: Neoliberalism with a Muslim Face", *Contemporary Politics*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2004, ss. 57-74; Menderes Çınar, "Turkey's Transformation under the AKP rule", *Muslim World*, Cilt: 96, Sayı: 3, 2006, ss. 469-486; Ahmet İnsel, "The AKP and Normalizing Democracy in Turkey", *South Atlantic Quarterly*, Cilt: 102, Sayı 2/3, 2003, ss. 293-308 ve Tuğal, 2007.

⁹ Murat Yılmaz, "Ak Parti: "Muhafazakâr Demokrasi" ile Milliyetçi-Muhafazakârlık Arasında", *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 3, Sayı: 9-10, 2006, ss. 47-54; Zeynep Çağlıyan, *Muhafazakar Demokrasi Mi Demokrasiyle Süslenmiş Muhafazakarlık Mı?*, *Muhafazakar Düşünce*, Yıl: 3, Sayı: 9-10, 2006, 75-77; Hasan Hüseyin Akkaş, "Muhafazakâr Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine" (2003), <http://acikerisim.aku.edu.tr/xmloi/handle/11630/3285>, Erişim: 10.06.2016.

¹⁰ Pınar Bedirhanoglu, "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, derl. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, ss. 40-66, s.42.

getirdiği zorunluluktan doğan rızayla daha da yayılmıştır. 1970 sonrasında uygulamaya konulan bu iktisadi tutum neoliberalizmin başlangıcı sayılabilir. Bu politikalar Türkiye’de 1980’li yıllarda uygulama alanı bulmuşsa da tam anlamıyla 2000’li yıllarda AKP iktidarı zamanında ivme kazanmış ve eğitimden politikaya, sağlıktan ekonomiye toplumsal yaşamın tüm alanlarında derinleşmiştir. Çalışmada hem neoliberalizm ve muhafazakârlık ayrı ayrı incelenecek, hem de neoliberalizmin ve muhafazakârlığın nasıl iç içe geçtiği anlatılmaya çalışacaktır. Bu bağlamda AKP’nin yükselmesini sağlayan tarihsel gelişim süreci analitik bir şekilde gözler önüne serilmeye çalışılacak ve bu süreçte AKP’nin söz konusu politikalara rızayı nasıl inşa ettiği anlaşılmaya çalışılacaktır.

Neoliberalizm, muhafazakârlık ve hegemonya uzun bir süreden beri sosyal bilimlere meşgul eden kavramlar arasındadır. Hayek’e göre liberalizmin kökeni İlk Çağ’daki birey anlayışına kadar uzanır, aydınlanma sonrası bireyin tarih sahnesine çıkmasıyla yeniden gelişir ve ilkeleri 17. ve 18.yüzyıllarda (yy.) İngiliz Whig Partisi’nin politikalarıyla şekillenen liberalizm, 19.yy’da Avrupa liberalizminin büyük bir kısmının takip ettiği bir politik model haline gelir¹¹. Özipek’e göre “tutum” olarak muhafazakârlığa bakıldığında ise, kavramın insanlık tarihinin bilinebilir ilk doktrinlerine kadar geçmişe götürülebildiği görülmektedir.¹² Hegemonya kavramı ise, toplumsal sınıflar arasındaki, kendiliğinden rızaya dayalı ideolojik üstünlük, denetim ve yönlendirme ilişkilerini anlatır. Siyaset bilimi, ekonomi, tarih ve felsefe gibi alanlarda neoliberalizm ve muhafazakarlığa ait

¹¹Friedrich August von Hayek, “Liberalizm”, *Liberalizmin El Kitabı*, Çev. Ünsal Çetin, Cennet Uslu(Der.), Kadim Yayınları., 2013, Ankara, s.s. 11-50, s. 12.

¹² Berat ÖZİPEK, (2003), “Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce -Muhafazakârlık-*, derl. Ahmet Çiğdem, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2003), Cilt: 5, ss. 66-91, s.66.

farklı yaklaşımlar bulunmakta ve farklı tanımlar yapılmaktadır. Her iki kavram da tarihsel gelişimleri içinde değişik coğrafyalarda farklı iktidarlar eliyle uygulanan politikalara referansla kullanıldığı için içerikleri konusundaki muğlaklık sürmekte ve standart kapsayıcı tanımları yapılamamaktadır. Birinci bölümde öncelikle neoliberalizm, muhafazakârlık ve hegemonya ile ilgili tanımlar kısaca incelenecek ve bir tanım oluşturulmaya çalışılacaktır. Sonrasında liberal, muhafazakâr ve Marksist akademisyenlerin ve düşünürlerin konuya yaklaşımları ele alınmaya çalışılacaktır. Çünkü yeterince muğlak olan neoliberalizm ve muhafazakarlık kavramlarını anlamlandırmamız ve analitik bir şekilde ilerlememiz açısından farklı bakış açılarını incelemek ve yorumlamak önemlidir. Daha sonra bu üç kavramın birbiriyle ilişkisi incelenecek ve tarihsel gelişim süreçleri ele alınacaktır; son olarak da Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) neoliberalizm ve muhafazakârlığı nasıl birleştirdiği ve hegemonyasını nasıl tahsis ettiği kısaca anlatılacaktır. İkinci bölümde AKP'nin doğuş süreci incelenecektir. Keza AKP'nin tarihsel gelişim süreci ve egemen politikalara zemin hazırlayan toplumsal ve siyasal dinamikleri üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde 15 yıllık AKP iktidarı aşamalandırılarak anlamaya çalışılacaktır. Bu dönemleri altı alt başlıkta inceleyeceğiz. Birinci bölümde 2002-2007 dönemi “yaygın ancak kırılğan hegemonya”, ikinci bölümde 2007-2011 dönemi “iki uluslu zemininde manevra savaşı ve devletin kontrolü”, üçüncü bölümde 2011-2013 dönemi “kısmi rızanın neoliberal-İslami muhafazakâr-otoriter inşasının derinleşmesi” başlıkları altı altında ele alınacaktır. Dördüncü bölümde “2013-2015 dönemi Gezi direnişi ve 17-25 Aralık operasyonları çerçevesinde

ortaya çıkan hegemonya krizi ve devlet krizi”¹³ üzerinde durulacaktır. Beşinci bölümde, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi – 16 Nisan 2017 Anayasa değişikliği arası dönem AKP’nin “olağanüstü çözüm” aygıtlarını kullanarak “iki uluslu hegemonya ve hukukun araçsallaştırılması zemininde devleti kontrol etme savaşı” başlığıyla incelenecektir.

Dördüncü bölümde AKP’nin hegemonyasını nasıl kurduğu, iktidarını yıpratmadan nasıl koruduğu ve her seçimde oylarını arttırarak çıktığı anlaşılmaya çalışılacaktır. Neoliberal ekonomi politikaları, neoliberal popülizm derinlemesine incelenecek ve AKP’nin hegemonya kurmasına katkıda bulunan başlıca unsurlar olarak ele alınacaktır.

¹³ İsmet Akça, “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri”, *Başlangıç Dergisi*, sayı 11, 2014, ss. 11–30, s. 16.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Hegemonya

Hegemonya kavramının tarihsel geçmişine baktığımızda, birbiriyle bağlantılı farklı kullanım biçimleri karşımıza çıkmaktadır. Antin Yunan siyasal düşüncesindeki *hegemonia* terimi, bir birey, toplumsal grup ya da devletin başka kesimler ya da devletler üzerinde uyguladığı yönlendirici üstünlük anlamına geliyordu; *hegemon* ise, üstün konumda olan özne için kullanılmaktaydı. Bilhassa, farklı *polis* 'ler (kent devletleri) arasındaki siyasal ittifaklar bağlamında bir kent devletinin diğer kent devletleri karşısında sahip olduğu askeri ve siyasal egemenlik, liderlik ya da yöneticilik niteliği hegemonya terimiyle karşılanıyordu. Kavramın anlamı 19. Yüzyılın sonlarına doğru Rusya'da Çarlık yönetimine karşı mücadele eden sosyalist akımlar tarafından kullanılmaya başlayınca değişmiştir. Vladimir İlyiç Lenin ve Lev Troçki gibi Rus devrimcileri, Çarlığa karşı yürütülecek siyasal mücadelenin yönelimini nitelemek için hegemonya kavramına başvurmuşlardır. Buna göre, hegemonya, Çarlık rejimini devirmek amacıyla bir

araya gelen toplumsal sınıflar, gruplar ve eğilimler arasındaki ittifak içerisindeki işçi sınıfının yönlendiriciliğini anlatıyordu.¹⁴

Hegemonya sorunsalı, Antonio Gramsci'nin (1891-1937) yapıtlarıyla birlikte yeni bir kuramsal çerçeveye yerleştirilmiştir. Marx, Engels, Lenin ve Troçki gibi düşünürlerin önceki yaklaşımlarından yararlanarak kendi özgün bakış açısını geliştiren Gramsci, *Hapishane Defterleri*'nde bu kavramı sınıfsal egemenlik ve iktidar ilişkilerinin yeniden üretimini açıklamak için işlevselleştirir. Batı'nın kapitalist ülkelerinde, kimi dönemlerde ortaya çıkan büyük bunalımlara karşın, burjuva egemenliğinin varlığını nasıl sürdürebildiğini aydınlatmak önemli bir kuramsal çabayı zorunlu hale getirmiştir. Gramsci, özellikle gelişkin kapitalist toplumlarda devlet-sivil toplum ve sınıf ilişkilerini çözümlerken, sınıf egemenliğinin yalnızca tahakkümle (zor, zora dayalı, örneğin: ordu, polis) sürdürülemeyeceği tezini savunur. Bundan referansla, kapitalizme özgü toplumsal egemenlik ve siyasal iktidar süreçleri, burjuvazi ve bağımlı sınıflar (işçi sınıfı gibi) arasındaki ilişkiler mevzu bahis olduğunda, rıza ve tahakkümün özgül bileşimlerini gerektirir.¹⁵

Hegemonya kavramı, toplumsal gruplar ya da sınıflar arasındaki, kendiliğinden rızaya dayanmış olan ideolojik üstünlük, denetim ve manipülasyon ilişkilerini anlatır. Ana(temel) sınıfların diğer sınıf ve kesimler karşısında sergilediği ahlaki ve entelektüel önderlik yeteneği, siyasal iktidar pratiklerinin baskı ve dolaysız zora dayanmaksızın meydana gelmesini sağlar.¹⁶ Hegemonya, toplumsal yapının birçok alanındaki egemenlik süreçlerinin çözümlemesinde

¹⁴ Mehmet Yetiş, "Hegemonya", *Siyaset Bilimi*, derl. Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin, (İstanbul, Yordam Kitap, 2013), s. 87.

¹⁵ Age. s.88

¹⁶ Age.

fonksiyonel olması sebebiyle akademik ve kamusal söylemde yaygın olarak kullanılır.¹⁷ Başka bir tanıma göre; Hegemonya terimi özünde sınıfsal egemenlik ilişkilerinin yeniden üretimi ve toplumsal biçiminin izlekleriyle birlikte, siyasal iktidarın toplumu nasıl yönettiğini de gözlemek mümkündür. Bu bakımdan yönetimde ve siyasal egemenlikte üstünlüğü sağlayan her sınıf, sivil toplum düzleminde tüm toplumu yönetme yeteneğine sahip olduğunu göstermek zorundadır. “Yani bu sınıf, sadece kendi alanında değil tüm toplumu organize edip yönetebileceğini kanıtlamak durumundadır. Mikro anlamda hegemonya yalnızca sınıflar arası üstünlük değil, politikanın özgüllüğü, siyaset yapma ve şekil verme ilişkisiyle de alakalıdır.”¹⁸

Gramsci, hegemonya kavramını zorlama ve rıza ikiliği bağlamında kuramsallaştırır. Egemen sınıf uzlaşmaz karşıtlık içindeki sınıf ve gruplara tahakküm uygular; buna karşılık, ittifak içerisinde olduğu gruplara önderlik yapar. Rızanın ve zorun diyalektik bir birlik içinde eklemlendiği bu yaklaşıma göre, hegemonya, hâkim sınıfın ideoloji aşamasında açığa çıkan sosyo- kültürel üstünlüğünün, kendiliğinden rızaya dayalı oydaşma süreçleri üzerinde etkili olduğu bir yönlendirme ilişkisidir.¹⁹

Gramsci, hegemonya problematiğini geliştirirken, ekonomi düzeyinde ortaya çıkan sınıfsal belirlenim ilişkilerine ve üstyapıdaki ideolojik süreçlere işaret etmekle birlikte, ekonomist ve ideolojist yaklaşımları eleştirir. “*Ekonomizm, belirli bir tarihsel dönemde egemen üretim tarzının içerdği yapısal-ekonomik süreç ve ilişkilerin üstyapıdaki ideolojik, hukuksal ve siyasal kerteleri tek yönlü*

¹⁷ Age. s.87

¹⁸ Baran Dural, “Antonio Gramsci ve Hegemonya”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 39, 2012, ss. 310-321, s. 312.

¹⁹ Mehmet Yetiş, “Hegemonya...”, s. 88.

olarak belirlendiğini varsayar.”²⁰ Bu bakış açısı baz alındığında, toplumsal formasyonun biçimlenişinde özel bir rol oynayan ideoloji, politika, hukuk ve devlet gibi üstyapı öğeleri ekonomik yapının gölgegörünsel (epifenomenal) yansımalarına indirgenir. Buna karşılık, aynı kuramsal hatanın diğer tarafını oluşturan ideolojizm ise, nesnel etkenlerle kıyaslandığında yapısal uğrağın gözardı edilmesine ve ideolojik süreçlerin abartılmasına yol açar.²¹

“Her iki yaklaşımdan farklı olarak, hegemonya kuramı, ekonomik yapı ile üstyapılar bütünlüğünün organik birliği anlamına gelen ‘tarihsel blok’ kavramına dayanır. Böylece, hegemonyanın siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeylerdeki yansımaları bütünselci bir bağlama yerleştirilir. Her ne kadar rıza ve oydaşma süreçlerini içerse de, ideolojik ya da siyasal iknaya indirgenmemesi gereken hegemonya, egemen sınıfın ekonomik yapıdaki ayrıcalıklı konumuna bağlıdır. Bu sınıfın hegemonik üstünlüğünün yeniden üretimi, salt kesimsel çıkarların savulmasını hedefleyen ekonomik-korporatif bakış açısının aşılmasını zorunlu kılar: Egemen sınıf ekonomi alanında kimi tavizler vererek yönetilen sınıf ve toplumsal grupların istek ve çıkarlarına da özen göstermelidir; çünkü hegemonya özünde etik-politik olsa da, aynı zamanda ekonomik niteliğe de sahip olmalıdır.”²²

Hiç şüphe yok ki hegemonya, karşıt sınıfların siyasal, ekonomik ve ideolojik alanlardaki tüm farklı düzlemlerinde ele alınmasını gerektirir.²³

“Bağımlı sınıflar var olduğu müddetçe, hiçbir egemen fraksiyon kendi hegemonyasını karşıt toplumsal sınıflarla savaşmaksızın tekrardan üretmez. Hegemonya savaşımı, kriz dönemlerinde daha da yoğunlaşır. Yani kendiliğinden

²⁰ Age.

²¹ Age. 88-89

²² Age. s.89

²³ Age. s.93

rızanın üretilmesinde ciddi problemler yaşanan dönemlerde giderek artar. Egemen sınıfın hegemonik üstünlüğünü sonlandırmak amacıyla, bağımlı sınıfların mücadele ettiği karşıt-hegemonya savaşımının temel amacı siyasal iktidarı ele geçirmeden önce, egemen sınıfın siyasal ve ideolojik üstünlüğünü sağlayan oydaşmanın etkisiz hale getirilmesidir. Bu bağlamda, yeni düzen kurmak isteyen sınıf, bu savaşım sırasında hem tarihsel blokun yapısını hem de üstyapıların bütünlüğünü etkileyecek nitelikte olmalıdır. Bundan dolayı Gramsci, egemen sınıfın hegemonik üstünlüğünü ortadan kaldırmak için iki savaşım stratejisine atıfta bulunur: mevzi savaşı ve manevra savaşı. Mevzi savaşı, siyasal iktidarın kazanılmasından önceki dönemde, sivil toplum düzeyinde yürütülmesi gereken geniş boyutlu ve kapsamlı faaliyetleri anlatır. Manevra savaşı ise, devlet erkinin ele geçirilmesine yönelik kararlaştırıcı uğrağı içerir.”²⁴

Gramsci, her siyasal akımın kendi yayında saf tutanlarla diğerlerinden ayırt etmek ve bu yoldaki fikirlerin güçlenmesini sağlayarak, aynı safta olanların özgün-yaşam koşullarına uyan- hakiki bir öğretiyi düzenlemek zorunda olduklarına tezini savunur.²⁵ Yeni düşünce tarzlarının ve değerler düzeninin toplumun her alanını içerecek şekilde yaygınlaşması karşıt-hegemonik ideolojinin oluşumu açısından yaşamsaldır.²⁶

“Yapısal ve üstyapısal düzeylerde çok boyutlu ideolojik, siyasal ve kültürel etkinliklerin yürütülmesini zorunlu kılan karşıt-hegemonya savaşımının ana amacı yeni bir tarihsel blokun kurulmasıdır. Ekonomik ve kültürel güçlerin

²⁴ Age. ss. 93-94.

²⁵ Baran Dural, “Antonio Gramsci ve Hegemonya...”, s.312.

²⁶ Mehmet Yetiş, “Hegemonya...”, s. 94.

olağanüstü yoğunlaşmasına dayanmış olan bu savaşım biçimi üretim ilişkilerinde radikal dönüşümün gerçekleştirilmesiyle somutluk kazanacak olan yeni tarihsel blokun üstyapısındaki ideolojik ve siyasal kertelerin organik tarzda eklemlenmesi hayati öneme sahiptir. Gramsci, ekonomik yapıdaki sınıf ilişkilerinin tekrardan düzenlenmesi sonrasında, tarihsel blokun sağlam temellere oturtulması için devletin hegemonik kapasitesinin artırılmasının ne denli önemli olduğunu belirtir. Devlet, hukuk ve baskı aygıtlarından yararlanarak siyasal hegemonyanın örgütlenmesinde hayati bir rol üstlenir.”²⁷

Gramsci, üst yapıların önemine özellikle gönderme yapar, hegemonya kavramında olduğu kadar sivil toplum bağlamında da praksis felsefesine önemli katkılar sağlar. Hegel’in tesirinden kurtulamayan Marx, sivil toplumu “*kötülükler alanı*” olarak varsayarken, Engels de sivil toplumu ekonomik ilişkiler alanının belirleyici bir ögesi olarak tasvir etmiştir.²⁸ Hegel, sivil toplumu doğalcıların (Locke ve Rousseau) doğa durumu olarak adlandırdığı ön-siyasal toplum olarak nitelemiştir. Hegel’e göre, sivil toplum doğalcı yaklaşımın aksine “sefihlik (uçarılık, zevke düşkünlük), sefalet, fiziki ve ahlaki yozlaşmanın hakimiyetindeydi.”²⁹ Marx ve Engels, Hegelci yaklaşımı değiştirerek ilerlediler. Hegel sivil toplumu bütün devlet-öncesi yaşam olarak, siyasal yapıları ve örgütlenmeyi önceleyip belirleyen ekonomik ilişkilerin gelişmesi olarak tanımlamıştı. Marx ve Engels için ise, sivil toplum ve devlet birbirinin antiteziydi. Engels’e göre, devlet (siyasal düzen) bağımlı ögedir; sivil toplum (ekonomik

²⁷ Age. s.95.

²⁸ Karl Marx, Friedrich Engels, “*Alman İdeolojisi*”, Sol Yayınevi, Ankara, 1976, s.42.

²⁹“Gramsci and Marxist Theory”, derl. Chantal Mouffe, (Londra, Routledge and Kegan Paul Publisher,1979), s.28.

ilişkiler alanı) ise belirleyici öge.³⁰ Böylece yapı ve üstyapı yani sivil toplum ve devlet temel bir diyalektik antitezi oluşturur. Sivil toplum devlete, yapı üstyapıya egemendir: “Bu üretim ilişkilerinin tümü toplumun ekonomik yapısını; üzerinde siyasi ve hukuki üstyapının yükseldiği ve belirli toplumsal şuur biçimlerinin karşılık geldiği gerçek temeli oluşturur.”³¹

Marx ve Engels’in bu yaklaşımlarına karşın Gramsci; siyasi toplum ve sivil toplum (devlet) arasındaki çatışmaya dikkat çeker ve hegemonyanın sivil toplum alanında gerçekleştirildiğini belirterek, tartışmayı yapıya değil üstyapıya bağlayarak, Engels ve Marx’ın düşüncelerine önemli yenilikler katmaktadır. Gramsci, sadece üstyapılarla sınırlı kalmamış, yapının önemine de vurgu yapmış ve belirleyiciliğine de değinmiştir.³² Düşünüre göre, sivil toplum düzeyi, özel denilen kurumlar bütünlüğünü oluşturmakla sınırlı kalmaz aynı anda egemen grubun toplum genelinde uyguladığı hegemonya işlevine karşılık düşer.³³ “Gramsci, sivil toplumu politik toplumun karşısına konumlamaktadır.”³⁴ Gramsci ve Marx’a göre, sivil toplum kapitalist gelişim sürecini anlamak için temel etkidir, fakat Marx için sivil toplum yapıdır (üretimdeki ilişkiler). Buna karşılık, Gramsci için sivil toplum (üstyapı) tarihsel gelişimdeki etkin ve pozitif etkeni simgeler; yapıdan çok, ideolojik kültürel ilişkiler bütünlüğü, tinsel ve entelektüel yaşam ve bu ilişkilerin siyasal yansıması çözümlemenin odağı durumuna gelir.³⁵ Gramsci, politik toplumun (devlet) zora (tahakküme) dayalı yapısının karşısına

³⁰ Norberto Bobbio, “Gramsci and the Conception of Civil Society”, *Gramsci and Marxist Theory*, derl. Chantal Mooffe, (Londra, Routledge and Kegan Paul Publisher,1979), ss.21-47.

³¹ “The Marx-Engels Reader”, derl. Robert Charles Tucker, (New York, Monthly Review Press, 2.b., 1978), s.4.

³² Baran Dural, “Antonio Gramsci ve Hegemonya...”, s.313.

³³ Age.

³⁴ Age.

³⁵ Martin Carnoy, “Gramsci ve Devlet”, *Praksis*,3, 2001, ss. 252-278, s.255.

sivil toplumu konumlandırır. Burada önemli olan, politik toplumun tahakküme dayalı niteliğine karşı sivil toplumun hegemonyaya (oydaşmaya), bağlı yapısının konumlanmasıdır.³⁶ Bu bağlamda Gramsci, Marx'a önemli katkı sağlamakta, hegemonyayla birlikte Marx'ta eksik-örtük olan siyaset kuramı (ideoloji) için içine dahil olmaktadır.³⁷

Diyalektik olarak hegemonya zor ile bir tezatlık içerse dahi esas olarak zor ve rıza, tahakküm ve hegemonya yan yanadır.³⁸ Devlet aygıtının zorlamalarına rağmen ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesini sağlayan hegemonya, diğer taraftan tahakkümü arka plana iterken aynı anda onun gizlenmesini sağlar.³⁹ Çünkü devlet, zorlama aygıtlarını (ordu, polis gibi) gerektiğinde hegemonik sistemi tekrar sağlamak, korumak veya direnenleri denetim altına alabilmek için gelecekte kullanmak üzere saklar.⁴⁰ Bu noktada söz konusu olan, hukukun olumsuz tarafının, böyle durumlarda egemen sınıfın hukukun normlarına ve özellikle de cezalandırma fonksiyonuna dayanarak, direnenlere zor kullanılmasına yardımcı olma niteliğidir.⁴¹

Gramsci, politika ve iradeyi ön plana çıkarırken, hegemonyanın toplumsal meşruluk sorunu çözüldükten sonra kurulduğunu söyler.⁴² Ayrıca hegemonyada etik, moral ve ideolojik unsurlar da işin içine dahil olur.⁴³ Örneğin Fransız devriminde ekonomi alanındaki egemenliğini siyasal alana taşıyan burjuva sınıfı, siyasi üstünlük öncesinde kurduğu ekonomik üstünlüğe dayanarak, kentli işçi

³⁶ Age.

³⁷ Baran Dural, "Antonio Gramsci ve Hegemonya...", s.313.

³⁸ Age.

³⁹ Age. s. 313-314.

⁴⁰ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, (İstanbul, Belge Yayınevi, 1997), s.278.

⁴¹ Age. s.312.

⁴² Baran Dural, "Antonio Gramsci ve Hegemonya...", s.314.

⁴³ Age.

sınıfı ve köylülerle bir ittifaka girerek kendi tarihsel bloğunu oluşturur.⁴⁴ Fakat devrimden sonra bunun da yetmediği anlaşılır ve kültürel, ideolojik ve etik düzenlemeler devreye sokulur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, hegemonyanın ne denli farklı düzlemlerde arandığıdır.⁴⁵ Pekiştirmek için kilise örneğinden yola çıkarsak, “Gramsci’ye göre devlete karşı sivil toplumun korunma alanlarının biri de kiliseydi. Yani sivil toplumun önemli bir varlık alanını kilise oluşturmaktaydı. Örneğin devlet temsilcileriyle kilise temsilcileri aralarında varılan uzlaşmalar, sivil toplumun önemli kazanımlarını yaratır ve kilise ideolojik türdeşliği(din)- ideolojik yapısının önemiyle, toplum üzerindeki etkinliğini yeniden üretmesini sağlardı. Zira dinlerin ve en başta olmak üzere kilisenin, dinsel topluluğun öğreti birliğini sağlama yolundaki kesintisiz mücadelesi, dinsel olarak üst tabaka ile alt tabaka arasında, radikal bir kopuş yaşanmaması için entelektüel çabaları söz konusuydu.”⁴⁶ Gramsci buradan yola çıkarak hegemonya ve sivil toplum bakımından entelektüel ve kültürel yönde öğeleri öne çıkarıyordu.

Tekrar politik toplum/sivil toplum ayrımına dönecek olursak, Gramsci’nin hegemonya ve devletin hegemonyadaki yeri konusunda birçok tanımı bulunmaktadır. Bu noktada üç ayrı model karşımıza çıkar. “Birinci tanımda, karşıtlık devlet ile sivil toplum arasındadır; hegemonya (yönetim) sivil topluma, zorlama (egemenlik) devlete aittir. Sivil toplum ile politik toplum arasında bir karşıtlık vardır.; egemen sınıf, toplum yoluyla hegemonya, devlet ve hukuksal iktidarı yoluyla doğrudan egemenlik uygular. Egemen sınıf, toplumsal egemenliğine olan rızayı bir bütün olarak toplumdaki hegemonyası aracılığıyla

⁴⁴ Age.

⁴⁵ Age.

⁴⁶ Age.

elde eder.”⁴⁷ “Devlet, kendisi aracılığıyla yönetici sınıfın, egemenliğini yalnızca haklı gösterip koruduğu değil, aynı zamanda yönetimi altında tuttuklarının etki rızasını da sağlayabildiği pratik ve teorik etkinliklerin karmaşık bütünlüğüdür.”⁴⁸

İkinci salınımında, devlet sivil toplumu içerir yani sivil toplumu kuşatır. Gramsci, bu modeli, “*Devlet, diktatora + hegemonya (devlet = politik toplum + sivil toplum)*” diye adlandırmaktadır.⁴⁹ Yani tahakküm zırhıyla korunan hegemonya şeklinde tanımlanabilir. Bu durumda, hegemonya tahakküm kutbu karşısındaki bir rıza kutbu değil, ancak rıza ve zorlamanın sentezidir. Hegemonya bundan böyle sivil toplumla sınırlanmaz, ancak ‘sivil hegemonya’ ile karşıtlanan ‘siyasal hegemonya’ olarak devlet içinde de konumlandırılır.⁵⁰ Böylelikle, hegemonya her yerdedir, ama değişik biçimlerde; devlet, sivil toplumu kuşatan, ondan sadece devlete ait baskı aygıtlarıyla ayırt edilen bir hegemonya aygıtı haline gelir.⁵¹

Üçüncü tanımında, devlet ve sivil toplum özdeştir.⁵² Bu noktada devlet; sivil toplumla politik toplumun entegrali şeklindedir.⁵³ Daha da açarsak, rıza ve tahakküm devletle birlikte yer alır, yani hegemonya devlet aygıtlarından ayrılamaz.⁵⁴ Hegemonya sivil toplum ve politik toplum arasında artık paylaşılamaz hale gelir. Devlet ve sivil toplum daha büyük bir birlik oluşturmak için birleşir; hükümet aygıtları ve özel aygıtlar (sivil toplum aygıtları) dahil, devlet toplumsal formasyonun kendisiyle aynıdır. Çünkü, Gramsci’ye göre somut

⁴⁷ Martin Carnoy, “Gramsci ve ...”, s.260.

⁴⁸ Antonio Gramsci, “Hapishane ...”, s.244.

⁴⁹ Hughes Portelli, *Gramsci ve Tarihsel Blok*, Savaş Yayınevi, Ankara, 1982, s. 33.

⁵⁰ Martin Carnoy, “Gramsci ve ...”, s.260.

⁵¹ Age.

⁵² Age.

⁵³ Baran Dural, “Antonio Gramsci ve Hegemonya...”, s.315.

⁵⁴ Martin Carnoy, “Gramsci ve ...”, s.260.

gerçeklik bağlamında ve son evrede bir çağın sivil toplumunun o çağın politik toplumunu da verdiğini ileri sürer.⁵⁵ Louis Althusser ‘Devletin İdeolojik Aygıtlar’ında bu tanımı kullanır: Bütün ideolojik ve politik üstyapılar -aile, sendikalar, siyasal partiler ve özel medya dahil- tanım gereği devlet aygıtlarıdır, diğer bir deyişle hegemonya aygıtlarıdır.⁵⁶

Gelişmiş kapitalist toplumları tahlil ederken, en faydalı gibi görünen ikinci tanımdır. *Hegemonya hem sivil toplumda hem de devlette ifade edilir, yine de özel hegemonik aygıtların devletten hatırı sayılır bir özerkliği bulunur.*⁵⁷ Bu tanımda, Gramsci devleti hegemonyanın bir uzantısı olarak yani burjuvazinin sınıf savaşımı bağlamında toplumun denetimi sağlayıp genişletmek amacıyla kullandığı sistemin bir parçası olarak görüyordu. Gramsci’ye göre, devletin egemen sınıf hegemonyasına içkin hale getirilmesi burjuva sınıfın doğası gereği; *bu sınıfın, kendisini bütün toplumu kültürel olarak dönüştürme ve soğurabilme kabiliyetine sahip, sürekli hareket halindeki bir organizma olarak oluşturması gerçeğinden kaynaklanıyordu;*⁵⁸

“Burjuva sınıfının hukuk anlayışında giderek, devletin işlevinde meydana getirdiği devrim, özellikle halkın, bu sınıfın çıkarları ve dünya görüşü yönünde etkilenmesi isteğinden kaynaklanmaktaydı. Devrimden önce egemen sınıflar, özünde tutucuydular. Bunu, başka sınıfların, organik olarak kendi sınıflarına geçiş yolunda çaba göstermeleri anlamında düşünmelidir. Yani kendi sınıf çıkarlarını ‘teknik’ ve ‘ideolojik’ olarak genişletmeyi düşünmezler: Bu kapalı bir

⁵⁵ Mehmet Yetiş, Gramsci ve Siyaset Kuramı ders notları; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilim Dalı, Ankara, 2000 – 2001, Aktaran, Baran Dural, “Antonio Gramsci ve Hegemonya...”, s.315.

⁵⁶ Martin Carnoy, “Gramsci ve ...”, s.260.

⁵⁷ Age. ss. 260-261.

⁵⁸ Age. s.261.

kast anlayışıdır. Burjuva sınıfı ise kendisini, bütün toplumu, kültür ve ekonomi düzeyine özümseyerek yaratabilen, sürekli hareket halinde bir organizma olarak ileriye sürer: devletin işlevi değiştirilmiştir. Devlet, 'eğitici', vb. olur."⁵⁹

Fakat, uygulamada, burjuvazi bu anlayışını uygulayabilecek durumda değildir ya da buna niyeti yoktur; aksine, egemen sınıf doygunluğa ulaşmıştır; genişlemediği gibi, parçalanmaya (dağılmaya) da başlar. Gene de devlet, sanki sürekli genişleme ile ilgili işlevini yerine getirebilir ve getirecekmiş gibi davranarak; sanki tek bir sınıf ve toplum varmışçasına, burjuva hukukunu dayatır.⁶⁰

Bütün bunlardan yola çıkarak, Gramsci'nin devlet yaklaşımının ideolojik nitelikte olduğunu; devletin, burjuva sınıfının potansiyel açıdan tamamen kapsayıcı bir grup oluşumundan hareketle, bireyleri sanki burjuvazinin içine alacaklarmış gibi davranacak bir normlar ve yasalar sistemine yükselen bir hegemonya aygıtı olduğunu düşündürür. Buci-Glucksmann'ın tahliliyle:

*"Sonuçta, başarılı hegemonya durumunda, bir sınıf bütün toplumu ilerletmeye çalışır (ulusal işlev). Bağlaşık sınıflar karşısındaki (ve düşmanları için de) 'çekiciliği' edilgin değil etkindir. Zorlamayla ilgili yönetsel baskı mekanizmalarını basitçe gevşetmekle kalmadığı gibi, sembolik şiddetle meşrulaştırma (Bourdieu) ya da 'ideolojik dayatmayla ilgili kesinlikle ideolojik mekanizmalar' (Althusser) ile de tüketilmez."*⁶¹

Burjuvazi bütün bu unsurlardan ve kendi hayali genişlemesinden; işçi sınıfını, kendi sınıf bilincinden mahrum bir çalışan sınıf olarak, topyekûn burjuva

⁵⁹ Antonio Gramsci, "Hapishane ...", s. 320-321.

⁶⁰ Martin Carnoy, "Gramsci ve ...", s.262.

⁶¹ Buci-Glucksmann, *Gramsci et L'Etat*, (Paris, Fayard, 1974), s. 81.

gelişimine katkı sağlaması amacıyla faydalanır. Burjuva iktidarını ve denetimini kabul eden işçiler esasen bir azınlığın, işçilerin pahasına zenginleşmesine katkıda bulunarak, sömürülen bir sınıf olarak kalırlar.⁶²

Bunlara ek olarak, Gramsci 'ye göre, devletin hegemonya aygıtı olarak taşıdığı önemin kökeni hala sınıf yapısında; üretim ilişkileriyle tanımlanan ve üretim ilişkilerine bağlanan bir sınıf yapısında bulunur. Gramsci, sivil toplum konusundaki yetersiz Marksist yaklaşımı, eksik olduğu ve Batı'nın (İtalya'nın) durumuna uygun olmadığı için reddeden bir tarihsel gelişim çözümlemesi sunar.⁶³ Ancak, üstyapının üretimdeki ilişkilerle bağını da reddetmez: ' Zira, hegemonya etik-politik olmasına rağmen, aynı zamanda ekonomik nitelikte olmak zorundadır, yönetici grubun ekonomik etkinliğin belirleyici çekirdeğinde yerine getirdiği belirleyici işleve kesinlikle dayanmak zorundadır.'⁶⁴ Gramsci üstyapının yapıdan ayrılmasını değil, aksine bunların arasındaki diyalektik ilişkileri vurgulamaktadır.⁶⁵

Gramsci insanın düşüncesini (bilincini) 'praksis felsefesi'nde⁶⁶ yeni bir yere yükseltir. Düşüncenin denetlenmesi, üretici güçlerin denetlenmesi derecesinde, hatta ondan daha fazla siyasal savaşım alanıdır: Popüler inançlar ve benzeri fikirlerin kendileri de maddi güçlerdir.⁶⁷ Buna göre, devlet, burjuva egemenliğinin aracı olarak yani sivil toplumun parçası olarak bilinç savaşımında yakından yer almalıdır. Burjuva gelişimi, sadece üretici güçlerin gelişimiyle değil,

⁶² Martin Carnoy, "Gramsci ve ...", s.262.

⁶³ Age.

⁶⁴ Antonio Gramsci, *Selections from Prison Notebooks*, (New York, International Publishers, 1971), s.161.

⁶⁵ Martin Carnoy, "Gramsci ve ...", s.262.

⁶⁶ Gramsci Marksizmi böyle adlandırır.

⁶⁷ Antonio Gramsci, *Selections from...*, s. 165.

bununla birlikte bilinç alanındaki hegemonyayla da gerçekleşir.⁶⁸ Gramsci 'ye göre, burjuvazi, *bilinç üzerindeki savaşım alanında denetimi olmadığına, kendisinin birincil egemenlik aracı olarak devletin zor gücüne yaslanmaya çalışacaktır.*⁶⁹ Başka durumdaysa, zor güçleri arka plana iter, açık baskı biçiminde değil fakat bir tahakküm ve tehdit sistem olarak hareket ederler.⁷⁰

Aslında, devlet bir 'eğitici vb.' olarak düşünülmelidir; bu anlamda, devlet tam da yeni bir uygarlık tipi ya da düzeyi oluşturmaya çalışır.

⁶⁸ Martin Carnoy, "Gramsci ve ...", s.263.

⁶⁹ Age.

⁷⁰ Age.

1.2 Neoliberalizm

Neoliberalizm, kolayca tanımı yapılacak bir kavram değildir. Hangi açıdan ele alındığına bağlı olarak birden çok tanım üretilebilir. Rodan ve Hewison'a göre; küresel kapitalist kalkınmanın daha dinamik olan bileşenlerinin ideolojik altyapısını oluşturan ve mali disipline, ticarete, yatırıma, ekonomik özgürlüğe, yerleştirmeye, düşürülen kamu giderlerine, sınırlanan vergilendirmeye, kuralsızlaştırmaya (deregülasyon), özelleştirmeye ve devleti küçültmeye vurgu yapan fikir ve politikalar bütünüdür.⁷¹ Bourdieu ise neoliberalizmi, “pür piyasa mantığını engelleyen kolektif yapıları yok eden bir program” olarak tanımlamaktadır.⁷² Bu iki tanımda da görüldüğü üzere neoliberalizmin tanımının yapılmasının bu kadar zor olmasının sebebi; yaygın kullanılan her kavram gibi farklı şekillerde tanımlanmasından kaynaklanmaktadır.⁷³ Neoliberalizm kavramını incelemenin bir diğer zorluğuysa, bu kavramın bir ideoloji, bir birikim rejimi, bir makroekonomik program, bir akademik paradigma, bir kalkınma biçimi, bir toplum kurgu gibi neredeyse sosyal bilimlerin ilgilendiği her şeyi içine alacak kadar genişlemiş olmasıdır.⁷⁴

David Harvey'e göre neoliberalizm, insanlığın refahını arttırmanın en uygun yolunun, girişimci özgürlüğünün arttırılması savını ileri süren ekonomi

⁷¹ Garry Rodan and Kevin Hewison, “Introduction-Globalization, Conflict and Political Regimes in East and South Asia”, Gary Rodan ve Kevin Hewison (Ed.), *Neoliberalism and Conflict in Asia After 9/11*, Taylor&Francis Group,2006, USA, ss.1-27, p. 6.

⁷² Pierre Bourdieu, “Sınırsız Sömürü Ütopyası: Neo-liberalizmin Özü”, Uğur Selçuk Akalın (çev.), *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, derl. Gülsüm Akalın, Uğur Selçuk Akalın, (İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009), ss. 23-31, s. 23.

⁷³ Nazan Bedirhanoğlu Balaban, “Serbest Piyasanın Muhafazakârlığı”, *Hegemonyadan Diktatoryaya Akp ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*, derl. Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı, (Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2010), s.31.

⁷⁴ Age. s. 31.

politik pratiklerin kuramıdır.⁷⁵ Girişimci özgürlüğüse, özel mülkiyet hakları, bireysel özgürlük, serbest piyasa ve ticaretle karakterize edilmiş kurumsal bir çerçeveye olası kılınabilmektedir. Devletin görevi, bu pratiklere uygun kurumsal çerçevenin oluşmasını sağlamak ve muhafaza etmektir. Devlet, örneğin, paranın güvenilirliği ve kalitesi ile alakadar olmalıdır. Ayrıca özel mülkiyeti garanti altına alacak ve serbestçe işleyen piyasaları geliştirecek ordu, savunma, polis gücü ve hukuk vb. yapıları inşa etmelidir. Buna ek olarak, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik veya çevre kirliliği gibi alanlarda serbest piyasa hâkimiyeti halen olmasa bile devlet aracılığıyla kurulmalıdır. Bu fonksiyonlarının dışında devlet ticari girişimlerden kaçınmalı, piyasalara müdahale etmemelidir. Piyasalar bir kez oluşturulduktan sonra devlet müdahalesi, mümkün olduğunca minimize edilmelidir. Çünkü devlet, piyasa fiyatlarını önceden tahmin edebilecek bilgiye sahip değildir. Ayrıca, özellikle liberal demokrasilerde, güçlü çıkar sahipleri, kaçınılmaz olarak devlet müdahalesini kendi yararlarına kullanacak ve müdahalenin tarafsızlığına zarar vereceklerdir.⁷⁶

Neoliberalizm kavramı birçok açıdan ele alınmasına rağmen, en fazla ekonomi politikalarına mal edilerek kullanılmaktadır. Bu halde, fiyat kontrollerine son vermek, sermaye piyasalarının deregülasyonu (serbestleştirme, kuralsızlaştırma), ticaret engellerinin kaldırılması, devletin özelleştirme vasıtasıyla ekonomi üzerindeki rolünün azaltılması, para arzının denetimi, bütçe

⁷⁵ David Harvey, “Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm”, (Çev. Eylem Çamuroğlu Çığ, Ünsal Çığ), Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 2, s. 68.

⁷⁶ Age.

açıklarının kapatılması ve hükümet sübvansiyonlarının azaltılması gibi ekonomik politikalar neoliberalizmin içeriğini belirler.⁷⁷

⁷⁷ Balaban, “Serbest Piyasanın...”, s.32.

1.3 Muhafazakarlık

Akkaş'a göre, muhafazakârlık kavramının tanımının yapılmasını güçleştiren iki ana sebep vardır. "İlki, muhafazakârlıkla ilgili tanımlamalar genellikle geçmişin hikmetleri üzerinden yapılmakta ve gelecek, geçmişin referansları ile açıklanmaktadır. Bir diğer sebep ise muhafazakârlık, gelecek yönelimli ve değişimi esas alan tüm teorik ve felsefi çalışmalara, yasal dayanaklara ve toplumsal pratiklere temkinli yaklaşan ve hatta direnç gösteren bir düşüncedir. Örneğin toplumsal dinamikleri geçmiş ve gelecek arasındaki ortaklık (partnership) ile izah eden muhafazakârlık, toplumsal değişime karşı koyarken, bazı durumlarda değişimin kaçınılmaz olabileceğini vurgulamaktadır. Her iki durumda da muhafazakârlığın alacağı tavırlarla ilgili muğlaklık söz konusudur."⁷⁸

Muhafazakârlık kavramı, latince "conservare" sözcüğünden türetilen muhafaza etme ve koruma anlamına gelmektedir. Siyasi düşünce bakımından muhafazakârlık Fransız Devrimi (1789) sonrasında ona reaksiyon olarak gelişen modern bir hareket ve tavır⁷⁹ olsa da tarihi süreç bakımından köklerinin Aristo'ya kadar uzandığı iddia edilmektedir.⁸⁰ Tarihi geçmişini incelediğimiz zaman siyasal muhafazakârlığın kuramlaşma sürecini oluşturan olguların başında Aydınlanma

⁷⁸ , Hasan Hüseyin Akkaş, "Muhafazakâr Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 2, 2001, ss. 241 – 254, s. 241.

⁷⁹RogerScruton, "ConservativeTexts An Anthology, St. Martin'sPress", New York 1991, s.1. "Burada muhafazakârlığın modern bir düşünce olduğunu söyleyen Scruton, muhafazakârlığın siyasi bir düşünce olmasında onun, Fransız Devrimi ve Devrim sonrası toplumsal kurumların dönüştürülmesinin etkili olduğunu vurgular.", Aktaran, Hasan Hüseyin Akkaş, "Muhafazakâr Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, 3, 2, s. 242.

⁸⁰ M. MortonAuerbach, *TheConservativeIllusion*, Columbia UniversityPress, New York 1959, s. 5-9. "Auerbach muhafazakârlığın kökenini Ortaçağ ve Roman Stoiklerine dayandığını iddia eder. Eflatun'un "Cumhuriyet" adlı eserinin entelektüel muhafazakârlığın en önemli referansı olduğunu söyler."

çağı, Fransız İhtilali ve sanayi devriminin olduğu görülmektedir. “Bu süreçlerden geçerek olgunlaşan siyasal muhafazakârlık; tarihi değerleri, toplumu, pragmatizmi, özel mülkiyeti, ara kurumları, gelenekleri, dini, var olan otorite ve düzeni savunurken; her türlü devrim ve toplum mühendisliğini, bireyciliği ve saf bilimciliği ve akılcılığı reddeder.”⁸¹

Ergil’e göre muhafazakârlık, genel bir davranış ve tavır alıştır. Bütün siyasal rejimlerde görülebilir. Değişmenin değil, varılmış olan raddenin, “mümkün olanın” en iyisi olduğunu savunan, daha öteye gitmenin uygunsuz olduğunu vurgulayan ve bunu düşünsel ya da fiili olarak engelleyen her siyasal görüş/iktidar muhafazakârdır. Bu değerlendirme, kapitalist ya da sosyalist düzenlerin her ikisi için de geçerli olmasına rağmen, konu gereği sadece kapitalist sistemle sınırlandırılmıştır.⁸² Micheal Oakshett ise muhafazakârlığı, “Elde olanın olmayana, bilinenin bilinmeyene denenmiş olanın denenmemişe, olguların gizemli olana, gerçeklerin olası olana, sınırlı olanın sınırsız olana yakındakinin uzaktakine, yeterli olanın aşırı olana, uygun olanın mükemmel olana, küçük ve sınırlı buluşlar ve yeniliklerin büyük ve belirsiz olanlara tercih edilmesi”⁸³ olarak tanımlamaktadır. İngiliz filozofu ve siyasetçisi Edmund Burke’ün 1789 Fransız İhtilali’ne yönelttiği eleştirileri içeren “Fransa’daki Devrim Üstüne Düşünceler” adlı kitabı, muhafazakârlığın temel referansı olarak gösterilmektedir. Zürcher’e göre, Edmund Burke’ten günümüze kadar muhafazakârlığın koruduğu ana kıstasları şöyledir:

⁸¹ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, “Siyasal Muhafazakârlığın Temel İlkeleri”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 10, 40, 2014, ss. 79 – 106, s. 80.

⁸²Doğu Ergil, “Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri.”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, , 41, 1,1986, ss.269-292, s.290.

⁸³ Zeynep GÜLER, “19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler”, (Derl. Birsen Örs), *Bilgi Üniversitesi Yayınları*, İstanbul, 2008, s. 148.

- “a. Dinin önemli oluşu,*
- b. Reform adına kişilere haksızlık yapılması tehlikesi (nedeniyle ihtilal gibi toplumsal müdahalelere karşıtlık),*
- c. Rütbe ve görev farklarının gerçekliği ve arzu edilirliliği (hıyerarşıye bağıllık),*
- d. Özel mülkiyetin dokunulmazlığı,*
- e. Toplumun bir mekanizmadan ziyade bir organizma olduğu,*
- f. Geçmişle kurulan bağlar.”⁸⁴*

⁸⁴Eric Jan ZÜRCHER, “Muhafazakârlık Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt: 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.40. , Aktaran, Hüseyin Şeyhanlıoğlu, “Siyasal Muhafazakârlığın Temel İlkeleri”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 10, 40, 2014, ss. 79 – 106, s. 81.

1.4 Neoliberalizmin Muhafazakarlıkla İlişkisi

Neoliberalizmin Avrupa’da ilk kez fikir olarak destek gördüğü yer Almanya’ydı. Almanya’da Weimar döneminde şekillenmeye başlayan sonraları “ordoliberal” olarak anılan geleneğin neoliberalizm üzerindeki belirleyiciliğini vurgulamakta yarar vardır. Ordoliberalizmin, İngiltere değil de Almanya’da ortaya çıkmış olması, neoliberalizm ve muhafazakârlığın şaşırtıcı yakınlığı hakkında bize fikir verir.⁸⁵ Ordoliberal teorilerin temel dayanağı, özellikle 1929 krizi ile kapitalizmin girdiği krizden klasik liberal savlarla çıkılamayacağıdır. Bu sebepten ötürü hem devlet hem de serbest piyasa ekonomisine yönelik yeni teorik ve ideolojik bir meşrulaştırma çabası içerisindedirler.⁸⁶ II. Dünya Savaşı sonrası Batı Almanya’nın yeniden inşasında “sosyal piyasa ekonomisi” kavramını kurtarıcı bir program olarak ‘yeni liberalizm/neoliberalizm’ adı altında başlatmışlardır.⁸⁷ Sosyal piyasa ekonomisi piyasayı korumaya yöneliktir ve bu uğurda vuku bulacak toplumsal aksaklıkları törpülemeyi amaç edinmiştir.⁸⁸ Tam istihdam, ekonomik büyüme, fiyat istikrarı gibi Keynesçi ekonomik hedefler yerine para arzı ve kamu harcamaları gibi hedefleri koyan sosyal piyasa ekonomisi, adı geçen Keynesçi hedefler için de devletin yansız bir siyaseti kabul etmesi gerektiğini savunur. Her çeşit planlamanın ve kolektiflerin güçlenip

⁸⁵ Nazan Bedirhanoğlu Balaban, “Serbest Piyasanın Muhafazakârlığı”, Hegemonyadan *Diktatoryaya Akp ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*, derl. Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı, (Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2010), ss. 29-60, s. 38.

⁸⁶ Age. s. 40-41.

⁸⁷ Age. s.41.

⁸⁸ Jack Wiseman, “Social Policy and the Social Market”, *German Neoliberals and the Social Market Economy*, Alan Peacock ve Hans Willgerodt (ed.), New York, St. Martin Press, 1989, ss. 160-178.

piyasayı tehdit etmesine karşı olan sosyal piyasa ekonomisi, kartel ve tröstlerle beraber kolektiflikleri ve gücün merkezileşmesinde bunlarla aynı mizanda olan ‘sendikaları’ da tehlikeli olarak görmektedir. Esasen asgari ücret gibi politikalara da karşı olduğundan, istihdam, önerilen ücreti kabul etmeyen bireylerin sorunudur.⁸⁹ Margaret Thatcher’ın seçim propagandası sırasında Alman ordoliberal modelini örnek göstermesi⁹⁰, Friedman’ın Pinochet’ye bu modeli önermesi⁹¹ ve bu modelin en önemli temsilcisi sayılan Hayek’in *Constitution of Liberty* kitabını Muhafazakâr Parti toplantısında “inandığımız şey budur” diyerek ortaya çıkarması⁹² erken dönemlerinden itibaren neoliberalizm ile muhafazakârlığın iç içe olduğunu ortaya koymaktadır.

İsmail Safi’ye göre liberal muhafazakârlık, muhafazakârlığın 1940’larda sosyalizm ve devrimci hareketler karşısında ittifak aramasıyla şekillenme sürecine girmişti.⁹³ Ömer Çaha da aynı fikirde olup Hayek’in her ne kadar kendisi kabul etmese de⁹⁴ bu iki ideoloji arasında köprü olduğunu söylemektedir.⁹⁵ Bunun temel sebebi ise muhafazakârlığın da liberalizm gibi piyasa ekonomisini savunmasıdır. Özel sektör, özel mülkiyet, rekabet, özgürlük gibi temel fikirler muhafazakârlar tarafından da savunulmaktadır. Hayek’e göre, muhafazakârlar, ilkelere bağlılığı

⁸⁹ Age. s.41.

⁹⁰Ralf Ptak, “Neoliberalism in Germany: Revisiting the Ordoliberal Foundations of the Social Market Economy”, *The Road from Mont Pelerin: The Making of Neoliberal Thought Collective*, ... s.99, Aktaran, Balaban, “Serbest Piyasanın...”, s.42.

⁹¹ Karin Fischer, “The Influence of Neoliberals in Chile before, during and after Pinochet”, *The Road From Mont Pelerin:...*”, Age s.42.

⁹² John Ranelagh, *Thatcher’s People: An Insiders Account of the Politics, the Power and the Personalities*, Londra, HarperCollins, 1991, Aktaran, Aktaran, Balaban, “Serbest Piyasanın...”, s.42.

⁹³İsmail SAFİ, *Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*, (Lotus Yayınevi, Ankara.2007), s. 99.

⁹⁴Hayek’in 1960’da yazdığı *The Constitution of Liberty* (Özgürlüğün Anayasası) kitabındaki “Why I am not a Conservative (Neden Bir Muhafazakâr Değilim) adlı ekten bahsedilmektedir.

⁹⁵Ömer ÇAHA, *Dört Akım Dört Siyaset*, (Orion Yayınları, Ankara,2012), s. 121.

benimsemediği ve toplumun mahiyeti hakkında teorik spekülasyonlarla ilgilenmediklerinden dolayı pragmatizmi ve oportünizmi benimsemişlerdir. Ayrıca muhafazakârlığın değişime karşı kayıtsızlığı, otoriter ve anti-demokratik eğilimlere yatkınlığı da bulunmaktadır. Hayek, bunlara ilave olarak muhafazakârlığı enternasyonalizm düşmanlığı, geçmişe duydukları özlem ve mistisizm yönlerinden dolayı da eleştirmektedir. Bunlardan yola çıkarak Hayek, muhafazakârlığı, ilkeleri olmayan “esnek bir ideoloji” olarak tanımlamaktadır.⁹⁶ Hayek için ekonomik özgürlük toplumun en önemli öğesidir⁹⁷ ve özel mülkiyet sistemi özgürlüklerin en büyük garantisidir.⁹⁸ Hayek’in toplum, özgürlük ve değişim gibi konularda muhafazakâr düşünürlerle düşünceleri benzerlik göstermektedir. Hayek aydınlanma felsefesinin geliştirdiği ve dünya çapında bir akli temsil etmesi için büyük harfle yazılan Akıl kavramını reddeder. Ona göre akıl küçük ‘a’ ile yazılır; yani subjektif ve görelidir. Bireylerin karar ve tercihleri kendi rasyonalitelerinin sonucudur; ama bu rasyonalite evrensel ilkelerle değil, öznel bilgi ve inançlarla şekillenir. Hayek, kişilerin eylemlerinin öngörülemez sonuçları olduğu savını önemli bir açıklama aracı olarak kullanır. Ona göre kurumlar ve olaylar, bireylerin karar ve tercihlerinin tasarlanmamış ve öngörülemez sonuçlarıyla şekillenirler. Bir başka deyişle, kişilerin kararlarını ve tercihlerini yönlendiren rasyonalite aslında onların zihinlerinde geliştirdikleri kurgulardır. Dolayısıyla Hayek’in liberalizmi, içinde yaşadığı sistemin bütün bilgisine sahip olan, davranışının sonuçlarını öngörebilen

⁹⁶Friedrich August von Hayek, “Neden Muhafazakâr Değilim”, *Özgürlüğün Anayasası (Constitution of Liberty)*, Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, (Ankara,2013, Big Bang Yayınları) ss. 571-593.

⁹⁷Fredrich A. Hayek, *Kölelik Yolu*, Çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldray Aslan, (Ankara, 2004, Liberte Yay.) s. 16.

⁹⁸Age. s. 103.

ve o yönde davranan evrensel rasyonel birey anlayışını benimsemez.⁹⁹ Muhafazakârlığın önemli temsilcilerinden Michael Oakeshott ise “Siyasette Akılcılık” kitabında insanların toplumsal yaşamı tanıttak/ açıklayacak bir rasyonalitesinin olamayacağını ve aklın eylemin bir ürünü olduğuna vurgu yapar. Akıldan çok, insanın ahlaki doğasından bahseder. Oakeshott’a göre toplumsallığı açıklayan ve toplumsal yaşamı şekillendiren şey üzerinde uzlaşmış evrensel Akıl değil, ahlaktır.¹⁰⁰ Çaha’ya göre sadece Hayek muhafazakârları etkilememiş; sosyalizme ve devrimci hareketlere karşı mücadele etmek üzere kurulan Mont Pélerin Society (1947) de liberallerle muhafazakârlar tarafından birlikte kurulmuştur.¹⁰¹ Liberal muhafazakârlığın siyasal alanda tam anlamıyla sahneye çıkışı ise “yeni sağ” biçiminde 1970’lerden sonra olmuştur. Yeni Sağ’ın ortaya çıkışını, sosyalizm ve devrim hareketiyle mücadeleye dayandırabiliriz.

Neoliberalizm ve yeni-sağ/neo-muhafazakârlık ideolojisi, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da uygulanan refah devletinin ve Türkiye gibi “refah devleti” tecrübesi yaşamamış çevre kapitalist ülkelerdeki sosyal devletin 1980lerden itibaren devletin ve toplumun yeniden liberalleşmesine yönelik baskılar sebebiyle ortadan kaldırılmasını içeren ekonomik, siyasi, toplumsal ve felsefi dönüşümü kapsamaktadır. Neoliberalizm kavramı serbest piyasanın oluşturulması, devletin ekonomide küçülmesi ancak siyasi temelde “otoriter” olarak güçlenmesini içeren parasalcı (monetarist) uygulamaları kapsayan ekonomi

⁹⁹Friedrich Hayek, *Individualism and Economic Order* (Auburn, Alabama: The Ludwig VonMisesInstitute, 2009), 8, Aktaran, “Yeni Sağ”, Aylin Topal, derl. Attila Aytekin ve Gökhan Atılğan, *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler ve Disiplinlerarası İlişkiler* (İstanbul: Yordam Kitap, 2012).

¹⁰⁰Michael Oakeshott, *Rationalism in PoliticsandOtherEssays* (Indianapolis,LibertyFund, 1991), s. 56.

¹⁰¹Ömer ÇAHA, *Dört Akım Dört Siyaset*, s. 121.

boyutunu içerirken; toplumsal değerler ve birey algısının da bu neoliberal sürece uyum gösterecek şekilde muhafazakâr politikalarla desteklenecek şekilde piyasalaşmasını sağlayan toptan felsefi, toplumsal, bireysel dönüşümü hedefleyen politikalar yeni sağ olarak ifade edilmektedir.¹⁰²

Neoliberalizm, 19. yüzyıl liberalizminin ‘doğal bir oluşum olarak piyasa’ düşüncesini, ‘cebren kurulan piyasa’ fikri ile ikame etmektedir. Bu sebepten, muhafazakâr siyaset, neoliberal düşüncenin geçici olarak koalisyon kurduğu bir siyasi hareketten ziyade, bu yaklaşımın kendini toplumsallaştırabildiği tek politik çerçeve ve akımdır.¹⁰³

¹⁰² “Yeni Sağ”, Aylin Topal, a.g.e.

¹⁰³ Nazan Bedirhanoğlu Balaban, “Serbest Piyasanın Muhafazakârlığı”, “Hegemonyadan Diktatoryaya Akp ve Liberal-Muhafazakâr İttifak”, derl. Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı, (Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2013), ss. 29-60, s. 59.

1.5 Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Neoliberalizm ve

Muhafazakarlık Sentezi

AKP 3 Kasım seçimlerinden itibaren kendini Türk siyasetinde konumlandırmak adına girişimlerde bulundu. Bu bağlamda AKP'nin teorisyenlerinden olan ve Tayyip Erdoğan'ın başdanışmanlığını yürütmüş olan Yalçın Akdoğan tarafından yazılan "Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi (2004)" isimli bir kitap yayınlandı. "Bu kitap AKP'ye teorik ve ideolojik bir temel ve arka plan hazırlamanın yanında AKP'nin siyasi konumlanışını ve kimlik tanımını sunma iddiasında olan bir kitaptı."¹⁰⁴ Kitabın Tayyip Erdoğan tarafından kaleme alınan önsözünde, muhafazakâr demokrasinin amacı "... kendi düşünce geleneğimizden hareketle yerli ve köklü değerler sistemimizi, evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretmek" olarak açıklanmaktadır.¹⁰⁵ Yavuz ise, "*AKP... muhafazakâr demokrat anlayışı, küresel değerlerle barıştırarak bir Türkiye tezi üretmelidir. Bu tez Brüksel'in insan hakları söylemini, Mekke'nin manevi değerlerini, Türkistan'ın milli şuurunu içermelidir.*"¹⁰⁶ sözleriyle bu sentez önerisini somutlaştırmaktadır. Ali Yaşar

¹⁰⁴ Özgün Erler, "Yeni Muhafazakârlık, AKP ve "Muhafazakâr Demokrat" Kimliği", Stratejik Araştırmalar Dergisi, 2007, 10, s. 130.

¹⁰⁵ Yalçın Akdoğan, Adalet ve Kalkınma Partisi. (Ed.) Y. Aktay, Modern Türkiye'de siyasi düşünce (C. 6, İslamcılık) içinde (s. 624-631). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 625; Türe, F. (2005). Muhafazakârlık, yeni sağ ve AKP. Eğitim, Bilim ve Toplum, 3(12), ss. 40-57, s. 52, Aktaran, Ahmet Vedat Koçal, "Türkiye'de Siyasal Değişme Bağlamında Küreselleşme Sürecinde Muhafazakârlığın Dönüşümü"II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – II, Bursa, 6-8 Mayıs 2013, s.25.

¹⁰⁶Yavuz, H. Türk muhafazakârlığı, modern ve Müslüman. Zaman gazetesi. (Ocak 10, 2004), Aktaran, Age.

Sarıbay ise “Adı İslam, uygulamaları liberal, tutumu demokrat, yörüngesi Batı” betimlemesini yapmıştır.¹⁰⁷

İsmet Akça’ya göre, muhafazakâr demokrat AKP’nin somut çalışmalarına bakıldığında bu yaklaşım açıktır: sağlık, eğitim vb. temel insan gereksinimlerinin sosyal hak olmaktan çıkarılıp meta haline dönüştürülmesi, yani sermayenin birikim alanlarına dönüştürülmesi, yoksulluğu azaltma adı altında yoksulluğun sebebi piyasa mekanizmasını daha da hâkim kılan mikro kredi dağıtımına başvurulması, yoksullukla savaşında din, ahlak ve gelenek üzerinden yapılan sadaka türü yardımlara, iftar yemekleri gibi mekanizmalara başvurulması akla ilk gelenlerdir.¹⁰⁸ Oysa Türkiye’deki eşitsizlik, işsizlik ve yoksulluğun temel nedeni neoliberal sosyal ve ekonomi politikalarıdır.¹⁰⁹ Neoliberal politikaların müdafisi ve uygulayıcısı olan muhafazakâr demokrat AKP’nin sadaka türü sosyal yardım söylem ve uygulamalarının asıl işlevi bu gerçeğin üzerinin örtülmesidir.

“Bu mistifikasyon sürecinde muhafazakârlığın temel mekanizması ise kültüralizmdir. Kültüralizm, somut tarihsel, toplumsal ve siyasal meselelerin (yoksulluk, işsizlik, eşitsizlik) soyut kültürel meselelerle (ahlak, din, gelenek) okunmasıdır. Muhafazakâr yaklaşımda, kültür (din, gelenek, ahlak) somut tarihsel kategoriler olmaktan çıkarılıp tarihsel zamandan soyutlanır ve halkların tarih üstü özellikleri haline getirilir. Böylece sömürü ve baskı yaratan hegemonik ilişkilerin asıl sebepleri görünmez hale getirilir, başka bir deyişle hedef şaşırtılarak bu ilişkilerin devamlılığı sağlanır.”¹¹⁰

¹⁰⁷ Ali Yaşar SARIBAY, “AKP Kimliksizliğe Mahkûm”, *Vatan*, 13 Ekim 2003.

¹⁰⁸ Akça, İ. (2003). “AKP İdeolojisini Buldu” (Neoliberal Kapitalizme ‘Yeni’ Efsun? Muhafazakar Demokrasi), <http://www.sbu.yildiz.edu.tr/ismetakcayayinlar/ismet2.doc>.

¹⁰⁹ Age.

¹¹⁰ Age.

İslami cemaat kaynaklı yerel-sosyal sermayenin ticarileşerek küresel ağlara eklenmesini tanımlayan “Anadolu Kaplanları” veya “İslami-yeşil sermaye” olarak adlandırılan yerel ekonomik gelişme¹¹¹ ve toplumsal farklılaşma, farklı bir deyişle zenginleşme-orta sınıflaşma süreci, Türk muhafazakârlığının, siyasal İslamcı Milli Görüş düşüncesinden muhafazakâr demokrasi kurgusuna kadar liberal dönüşümünün temel altyapısını oluşturmaktadır.¹¹² Milli Görüş pratiği sürecinde yerel yönetimlere yönelik seçim stratejisinin başarılı olması sonucunda elde edilen imar rantı, bu yerel sermaye odağının gelişiminde en önemli ekonomik kaynağı olmuştur. Beraberinde, öncesinde küçük ölçekli yerel girişimcinin ulaşmakta güçlük çektiği aktif sermaye, küreselleşme sürecinin bir artısı olarak özellikle Körfez Bölgesi'nin petro-dolar aktarımı ile finanse edilen “faizsiz bankacılık-kâr payı ortaklığı” söylemleri ile üretilen alternatif finansman kaynağı ile karşılanabilir hâle gelmiştir.¹¹³ Bu finans kaynağı ile büyüme sürecine giren Yeşil sermaye, medya alanında yaptığı büyük ölçekli yatırımlarla, yeni-sağın Türkiye'deki hegemonik kuruluşunun ideolojik altyapısını da hazırlamıştır. Toplumsal alandaki cemaatlerin kamusal alanda gün yüzüne çıkması ile başlayıp özellikle ticari ve bürokratik alanlarda da egemenleşmesine kadar uzanan, zenginleşen sermaye sınıfının yerelliğin ve gelenekselliğin kalıplarını aşması

¹¹¹ Ömer Demir, (2005). Anadolu sermayesi ya da ‘İslamcı sermaye’. Derl. Y. Aktay, *Modern Türkiye’de siyasi düşünce* (C. 6, İslamcılık) içinde (s. 870-886). İstanbul: İletişim Yayınları., Toprak, M., Demir, Ö. & Acar, M. (November, 2004). Anatolian Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges. *Middle Eastern Studies*, 40(6), 166-188. , Aktaran, Ahmet Vedat Koçal, “Türkiye’de Siyasal Değişme Bağlamında Küreselleşme Sürecinde Muhafazakârlığın Dönüşümü”II. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – II*, Bursa, 6-8 Mayıs 2013, s.22

¹¹² Ahmet Vedat Koçal, “Türkiye’de Siyasal Değişme Bağlamında Küreselleşme Sürecinde Muhafazakârlığın Dönüşümü”II. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – II*, Bursa, 6-8 Mayıs 2013, s.22.

¹¹³ Tok, N. & Koçal, A. V. (2012). AK Parti iktidarı bağlamında Orta Doğu ile ilişkilerin Türkiye siyasetine etkileri. Uluslararası Orta Doğu’da siyaset ve toplum kongresi (9-11 Ekim) bildiri özet kitabı içinde (s. 276-277). Adapazarı: Sakarya Üniversitesi, Aktaran, age.

olarak açıklanabilecek bu çevreden merkeze yönelim temayülü, AKP iktidarının toplumsal altyapısını oluşturmuştur.¹¹⁴ Sonuçta, ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik değişim süreçlerinin bir üstyapı kurumu olan siyaset üzerindeki doğrudan ve dolaylı yollarla belirleyiciliği ve şekillendiriciliği, Türkiye muhafazakârlığı için de muteberdir. “Üretim biçimlerinin, araçlarının ve ilişkilerinin gösterdiği değişim süreçleri ve özellikleri, siyasal değişimin kronolojisi ve içeriği bakımından Türkiye muhafazakârlığının evriminde temel altyapısal maddi etken olmuştur. Bu bağlamda, devletin gelir üretici ve dağıtıcı işlevinin geçerli olduğu dönemde algısının merkezine devleti koyan ve devlet merkezli söylemler ve politikalar üreten Türkiye muhafazakârlığı, küreselleşme sürecinin genel özelliği itibarıyla tabanındaki sosyal sermayenin ticarileşme eğilimi ile gün geçtikçe liberalleşmiş, tarımdan ticarete ve sanayiye yönelen ekonomi politiği istikametinde, toplumsal alanda taşradan kente, dolayısıyla ekonomik ve siyasal sistemin çevresinden merkezine doğru bir değişim geliştirmiştir.”¹¹⁵

¹¹⁴ Koçal, A. V. (2012b). Çevreden merkeze yönelim bağlamında Türkiye’de muhafazakârlığın dönüşümü: Siyasal İslamcılıktan muhafazakâr demokrasiye AK Parti örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* (İslamcılığın Dönüşümü Özel Sayısı), 14(1), 81-11.

¹¹⁵ Ahmet Vedat Koçal, “Türkiye’de Siyasal Değişme Bağlamında Küreselleşme Sürecinde Muhafazakârlığın Dönüşümü”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – II*, Bursa, 6-8 Mayıs 2013, s.34.

2. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN (AKP)

DOĞUŞU

12 Eylül 1980 günü ordu yönetime el koydu ve darbeciler, Konya mitingini gerekçe göstererek Milli Selamet Partisi (MSP) yöneticilerini sıkıyönetim mahkemelerinde yargıladı. MSP'liler beraat etti, fakat örgütsel olarak çok ciddi bir sarsıntı yaşadılar. 12 Eylül cuntasının siyasî partilere izin vermesinin ardından Ali Türkmen'in başkanlığında toplanan 33 kişi 19 Temmuz 1983'te Refah Partisi'ni (RP) kurdu.¹¹⁶ Fakat darbe yönetiminin vetoları nedeniyle RP genel seçimlere katılma hakkını elde edemedi. RP'nin siyasî hayatta aktif rol alabilmesi için yasakların kalkmasını ve Necmettin Erbakan'ın 11 Ekim 1987'de yapılan RP II. Kongresi'nde başkanlığa seçilmesini beklemek zorunda kaldı.¹¹⁷ RP ilk sandık başarısını 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde oyların %9,8'ini ve

¹¹⁶ Ruşen Çakır, "Millî Görüş Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -İslâmcılık-*, RP ile Değişen ve Değişmeyen içinde, derl., Yasin Aktay, Cilt: 6, (İletişim Yay., İstanbul, 2004), s. 548.

¹¹⁷ Age.

Konya, Şanlıurfa, Sivas, Van ve Kahramanmaraş illerinin belediye başkanlıklarını alarak gerçekleştirdi.¹¹⁸

Refah Partisi 1980'lerde siyasal güç yarışında zayıf kalmış bir parti de olsa, 12 Eylül rejiminin getirmeye çalıştığı ve sol hareketi zayıflatma/kırma amaçlı muhafazakârlık ortamında yavaş yavaş güçlenmeye başladı. Rejime yönelik tepkiler sol hareketin parçalanmasıyla beraber İslamcı eksene kaymaya başladı ve özellikle yoksul semtlerde, gecekondu mahallelerinde İslamcı hareket güçlendi. Anavatan Partisi (ANAP) genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal'ın enflasyonist politikaları nedeniyle ciddi ekonomik problemleri bulunan ve şehre sağlıklı bir şekilde entegre olamamış kenar mahallelerde oturan “göçmen” kent yoksulları, Refah Partisi'nin öncelikli oy hedefi oldu ve Necmettin Erbakan da “adil düzen” söylemiyle onlara hitap etmeye çalıştı ve nitekim başarılı da oldu.¹¹⁹

20 Ekim 1991 erken genel seçimleri RP için önemli bir dönüm noktasıydı. Bu seçimlerden 4.121.355 oyla (%16,2) çıkan RP, yıllar sonra ilk kez 62 milletvekili ile meclise girme şansını elde etti. 1991 seçimleri, Millî Görüş Hareketi'nin önünü açtı. Artık TBMM'de olan RP, diğer partilerin yaşadığı krizlerinden faydalanıp, dinamik, disiplinli ve fedakâr teşkilatı vasıtasıyla hızla kitleleşmeyi başardı.¹²⁰

1990'lı yılların sonlarıyla birlikte RP'nin de değişmeye başladığı söylendi. Bu değişimin öncüsü olarak parti içerisinde “yenilikçi” olarak bilinen kanat öne

¹¹⁸Age.

¹¹⁹ Ozan Örmeci, “Siyasal İslam RP-AKP Karşılaştırması”, <http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2010/11/siyasal-islam-akp-rp-karsilastirmasi.html>, Erişim: 06.06.1016.

¹²⁰ Age. s. 549.

çıkıyordu. Yenilikçilerin karşısına ise “gelenekçi” kanat çıkartıldı.¹²¹ O dönemde gelenekçilerin İslâmcı olarak kalmak istedikleri, yenilikçilerinse liberalleşme arayışında oldukları ileri sürüldü.¹²²

Oysaki aradaki ayırım, dünya görüşlerinden değil çalışma şekillerinin farklılığından kaynaklanmaktaydı. İslamcı terminolojiyle ifade edilecek olursa “devlet fikhî”nda yenilikçiler daha modern usulleri benimserken, gelenekçiler eski usulde devam ediyor ve etmek istiyorlardı. Yenilikçilerle gelenekçiler arasındaki başlıca fark, gelenekçilerin RP’yi ideolojik bir kadro partisi olarak muhafaza etmek istemeleri, yenilikçilerin ise onu “bir kitle partisi”ne dönüştürmek istemeleriydi. Yani yenilikçiler, RP’nin her kesime hitap eden bir parti olmasından yanaydılar.¹²³ Erdoğan’ın başkanı olduğu İstanbul il teşkilatının başını çektiği yenilikçilerin harekete geçme fırsatını 27 Mart 1994 yerel seçimleri verdi. Erdoğan, en yakın rakibi ANAP adayı İlhan Kesici’ye kırk binden fazla oy fark atarak İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmişti. RP 1994 seçimlerinde, 5 milyon 340 bin 969 oyla oy oranını yüzde 19’a çıkarttı ve 6 Büyükşehir, 22 il başta olmak üzere toplam 327 belediye başkanlığı kazandı. 1994 seçimlerinin RP açısından en önemli sonucu, bu partinin yalnızca bir gecekondü partisi olmadığını göstermesiydi.¹²⁴ 1994 başlarında patlak veren büyük ekonomik kriz bir yandan emekçi sınıflarda büyük tahribata yol açarken, bir yandan da sosyal demokrat politikaların bütünüyle gündemden düşmesine yol açıyordu. 1994 krizi sonrasında sosyal demokratlar iyice itibar kaybeder hale geldiler ve neoliberal politikaların

¹²¹ Age.

¹²² Age.

¹²³ Age.

¹²⁴ Age. s. 551.

esiri oldular.¹²⁵ 24 Aralık 1995 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde ise RP, 6.012.459 oyla toplam oyların yüzde 21,4'ünü aldı ve seçimlerden birinci parti olarak çıktı. Bu oran, siyasal İslamcıların o güne kadar ülkede elde ettikleri en yüksek oy oranıydı. Bunda, toplumun askeri yönetim ve ANAP iktidarları altında dinselleştirilmesi kadar, RP'nin "adil düzen", "İslam ekonomisi" gibi vaatlerinin de payı bulunmaktaydı.¹²⁶ RP hem neoliberal politikalarla zarar gören işçi sınıfının enformel, güvencesiz kesimlerinin, hem de ihracata yönelik sanayileşmeden yararlanan ancak finans sermayesi üzerinde kontrolü bulunmayan küçük ve orta boy sermayenin İslami-muhafazakâr kesimlerinin desteğini aldı. Diğer bir deyişle Refah Partisi, kimlik siyaseti üzerinden sınıfsal taleplere seslenerek iktidar ortağı olabildi.¹²⁷

Seçimden sonra koalisyon kuran iki merkez sağ parti Doğru Yol Partisi (DYP) ve ANAP'ın birbiriyle rekabet etme güdüsüyle hareket etmesiyle, koalisyon kısa sürede sona erdi ve yerine RP-DYP koalisyonu kuruldu. RP-DYP koalisyonu ile ülkede ilk kez bir siyasal İslamcı başbakan iktidara gelmişti. Ancak, hükümet ekonomik resesyona aşılmakta başarısız kalırken, RP de laik rejimi sorgulamaya ve İslami cemaatlerin/tarikatların etkinliğini arttırmaya yönelik girişimlerde bulunuyordu. RP'nin çok tepki gören bir diğer uygulaması da dış politika alanında geleneksel dış politikaya aykırı bir biçimde İran, Libya ve diğer İslam ülkeleriyle yakınlaşma çabasına girmesiydi.¹²⁸ RP'nin bu girişimlerine

¹²⁵ Faruk Ataay, Ceren Kalfa, "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm* içinde, derl. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), s. 313.

¹²⁶ Ataay, Kalfa, "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin...", s. 313.

¹²⁷ Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...", s. 13.

¹²⁸ Sungur Savran, "AKP ve Burjuvazinin İç Savaşı", *İktisat*, Mart-Nisan 2007, Aktaran, Ataay, Kalfa, "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin...", s. 314.

ordudan ve yargıdan tepkilerin gelmesi gecikmedi. Ordu, 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararıyla Siyasal İslamcılığın ekonomi, eğitim, devlet bürokrasisi gibi alanlarda gücünü kırmaya çalıştı. RP'ye karşı bu müdahale için geniş bir toplumsal bloktan (TÜSİAD ve TOBB'un temsil ettiği sermaye grupları, kentli orta sınıflar, örgütlü emeğin bazı bileşenleri, ABD ve AB) aktif destek alındı.¹²⁹ RP, Çekiç Güç'ün görev süresinin ve olağanüstü hâl'in uzatılmasına "evet" demek zorunda kaldı. Refah-Yol iktidarı, yolsuzluklar, İsrail'le anlaşma, Kürt sorunu, Çekiç Güç, olağanüstü hâl, insan hakları gibi birçok konuda geri adım atarak genel kamuoyunda derin şaşkınlıklara yol açtı ve daha önemlisi kendi seçmeninden büyük tepki gördü.¹³⁰

Postmodern darbe ya da ve "28 Şubat Süreci" olarak adlandırılan MGK toplantısı, Erbakan'ın ne rakiplerinin tahmin ettiği ne de kendisinin düşündüğü kadar güçlü olmadığını ortaya çıkardı. Burada alınan kararların önemli bir kısmı RP'nin temel görüşlerine zıttı, hatta RP'nin üzerinde yükseldiği toplumsal, ekonomik, siyasal ve ideolojik zemini lağvetmeye yönelikti.¹³¹ 16 Ocak 1998 tarihindeyse Anayasa Mahkemesi RP'yi kapattı, Erbakan başta olmak üzere bazı yöneticilere siyaset yasağı getirdi. Fakat Millî Görüşçüler önlemlerini almış ve 17 Aralık 1997'de yedek olarak Fazilet Partisi'ni (FP) kurmuşlardı. Bir ay sonra RP kapatıldığında, yasaklı olmayanların büyük kısmı FP'ye geçti. FP, 18 Nisan 1999 genel ve yerel seçimlerinde ilk önemli sınavı verdi. FP'liler kampanyalarını görünüşte, yıllardır dile getirmekten çekindikleri ama 28 Şubat süreciyle birlikte sahiplenmeye başladıkları "demokrasi, insan hakları, hukuk devleti" üzerine

¹²⁹ Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...", s. 14.

¹³⁰ Çakır, "Millî Görüş ...", s. 571.

¹³¹ Age.

oturtular. Sonuç olarak Fazilet Partisi, Demokratik Sol Parti (DSP) ile Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) ardından oyların ancak yüzde 15,4'ünü toplayarak üçüncü parti olabildi.

28 Şubat sürecinin getirdiği çözüme, partinin 14 Mayıs 2000 tarihindeki kongresi yaklaştıkça daha da gün yüzüne çıkmaya başladı. Millî Görüş Hareketi içerisinde ilk kez bir kongrede iki genel başkan adaylığı çıktı: Recai Kutan'ın karşısına yenilikçilerin adaylığı olarak ilk önce Bülent Arınç ön plana çıktı. Ancak Arınç, daha sonra adaylığını açıklayan Abdullah Gül lehine yarıştan geri çekildi. Sonuçta Kutan ve listesi 633, Gül ve yenilikçiler de 521 oy aldı. Bu sonuç, Millî Görüş Hareketi'nde artık hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını göstermekteydi.¹³² Kongreden yüzü gülen taraf olarak çıkan yenilikçiler, siyasî yasağı nedeniyle ön plana çıkamayan Erdoğan'ın etrafında Millî Görüş'ten kopmanın hazırlıklarını yürüttüler. Geriye kalan en önemli pürüz, 22 Haziran 2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nin FP'yi kapatmasıyla ortadan kalkmıştı. Mahkeme Fazilet Partisi'nin, kapatılan Refah Partisi'nin devamı olma iddiasını oy çokluğuyla reddetmesine rağmen, laiklik ilkesine aykırı faaliyetlerden FP'nin temelli kapatılmasına oy çokluğuyla karar verdi.¹³³

Recep Tayyip Erdoğan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde Siirt'te katıldığı bir etkinlikte okuduğu bir şiir sebebiyle "halkı din ve dil farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik ettiği" gerekçesiyle TCK'nın 312. Maddesi gereğince yargılandı. Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM), 21 Nisan 1998'de Erdoğan'ı 1 yıl hapis cezasına çarptırdı ve

¹³² Age.

¹³³ Age.

siyasetten men etti.¹³⁴ Fazilet Partisi içinde Abdullah Gül tarafından başlatılan ve “yenilikçi hareket” olarak adlandırılan milletvekilleri FP’nin kapatılmasının ardından R. Tayyip Erdoğan’ın başkanlığında biçimlenen partileşme çalışmalarına farklı partilerden gelen milletvekilleriyle beraber katıldı. Adalet ve Kalkınma Partisi 14 Ağustos 2001’de 121 kişilik kurucular meclisiyle Türk siyasi yaşamının 39. Partisi olarak yer aldı. 3 Kasım 2002 günü yapılan erken genel seçimde AKP oyların %34,42’sini alarak AKP ve CHP dışında hiçbir partinin %10 barajını aşamaması sonucu tek başına iktidar oldu. Genel Başkan Erdoğan yasağı gereğince seçimlerde aday gösterilmedi. 58. Hükümet Kayseri Milletvekili ve AKP Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül tarafından kuruldu.¹³⁵ YSK’nın Siirt’te seçimleri yapılan bir usulsüzlük nedeniyle yenileme kararıyla Erdoğan’a TBMM kapısı açıldı. 9 Mart 2003 tarihinde Siirt’te yenilenen seçimlerin ardından milletvekili seçilen Erdoğan, Başbakan Gül’ün 11 Mart’ta istifa etmesiyle birlikte 14 Mart’ta 59. Hükümeti kurarak Başbakanlık koltuğuna oturdu.

¹³⁴ Yalçın Akdoğan, “AKP’nin Kuruluşu ve Kısa Tarihçesi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce - İslâmcılık-*, Adalet ve Kalkınma Partisi içinde, derl. Yasin Aktay, Cilt: 6, (İletişim Yay., İstanbul, 2004), s. 624.

¹³⁵ Age.

3. AKP’NİN İKTİDAR DÖNEMLERİ VE

HEGEMONYASI

Türkiye ekonomisi finansal liberalizasyon sonrası 1994, 1998, 2000 ile birbirini izleyen krizler içerisinde girmiş nihayetinde 2001 yılında ülke tarihinin en büyük ekonomik kriziyle karşılaşmıştı. Türkiye ekonomisi dibe vurmuş, krizin bedelini ödeyen işçilerin yanına esnafın ve kentli orta sınıfların eklendiği, Kürt sorununu çözememiş, güçlü hükümetler kuramayan, ordunun siyasetin merkezinde yer aldığı, yoksulluk, yolsuzluk, baskılar ve istikrarsızlıklar içerisinde 2002 seçimlerine gitmişti.¹³⁶ 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel seçimler, Türk siyasetinde derin değişikliklerin yaşanmasını beraberinde getirecek ve gerçekleştirilen seçimlerle birlikte 1990’ların çok partili koalisyonlar dönemi sona ererken meclis uzun yıllar sonra iki partili bir yapıya bürünecekti. Kasım 2002 seçimlerinde AKP oyların %34,43’ünü alarak ve %10 seçim barajının yarattığını adaletsizlik sonucunda milletvekillerinin %66’sını alarak iktidar oldu. Temmuz 2007 seçimlerinde %46,5, 2011 seçimlerinde %49,9 oy aldı. 10 Ağustos 2014’te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini AKP’nin adayı Erdoğan kazandı. 7 Haziran 2015 seçimlerinde %40,9 oy aldı ve meclise CHP, MHP ve Halkların Demokratik Partisi (HDP)’nin de aralarında bulunduğu 3 partinin de meclise girmesiyle beraber tek başına iktidar olamadı. Koalisyon çabalarının sonuç vermemesi

¹³⁶ Akça, “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...”, s. 14.

sonucu 1 Kasım 2015'te erken seçim kararı alındı ve AKP oyların %49,5'ini alarak tek başına yeniden iktidar oldu. 16 Nisan 2017'de mevcut parlamenter sistemin işlevsizliği iddialarıyla Türkiye, Partili Cumhurbaşkanı sistemine geçiş için Halkoylaması yapıldı. Oyların %51,4 evet çıkmasıyla, Erdoğan tekrar AKP genel başkanlığına seçildi ve Türkiye Partili Cumhurbaşkanı sistemine geçti.

AKP, Türkiye'de neoliberal kapitalizmin hegemonya krizini 2002 sonrasında sonlandırdı ve neoliberal, İslami-muhafazakâr otoriter bir popülizmin üzerinden yaygın bir hegemonya kurmayı başardı. Akça'nın belirttiği gibi AKP'nin hegemonya projesinin ana unsurlarıysa şöyleydi:

“ - Neoliberal ekonomik ve sosyal politikalar (düzenleyici üst kurullar, maliye ve borç yönetimi gibi ikinci kuşak düzenleyici reformlar, özelleştirmeler; sosyal yardım merkezli sosyal politikalar, neoliberal sosyal güvenlik ve sağlık reformları)

- *Siyasi reform ve demokratikleşme iddiası (“askeri ve bürokratik vesayet rejimi”ne karşı milli irade=çoğunluk iradesi denklemine dayalı bir demokrasi, AB reformlarının sahiplenilmesi, kültürel kimliklerin inkârı yerine sosyolojik olarak tanınması)*
- *İslami muhafazakârlık (Sünni-İslami muhafazakârlığın siyasi, iktisadi, kültürel ve gündelik hayat içinde normalleştirilmesi ve Sünni-Müslüman kimliğin siyasi, ekonomik ve kültürel entegrasyonu)*
- *AB ve ABD yönelimli ama aynı zamanda yeni-Osmanlıcı emperyal bir dış politika.”¹³⁷*

¹³⁷ Age. ss. 14-15.

Hegemonya tesisinde siyasetin hangi karşıtlık üzerinden kurulacağı merkezi önemdedir. AKP'nin hegemonya projesinin temeli, yukarıdaki unsurları birbirine eklemleyen merkez sağdan devşirilmiş bir popülist stratejiydi. Buna göre AKP, otoriter-jakobenist, bürokratik, vesayetçi ve Kemalizm ve ordu karşıtlığı üzerinden siyasi çatışma eksenini oluşturdu ve bu iktidar bloğuna karşıtlık üzerinden partinin siyasal kimliği inşa edildi.¹³⁸ AKP, ülkeyi 2001'deki organik krize taşıyan bu bloğa karşı "milletin sesi" olarak kendini sundu. Siyasal alanın bu biçimde kutuplaştırılmasıyla AKP'nin oluşturacağı/oluşturduğu sınıfsal hegemonyanın da otoriterliğin de üstü örtülmüş oluyordu. Hem kriz sınıfsal ilişkilerin sonucu olmaktan çıkıp bürokratik iktidarın yarattığı bir sorun haline alıyordu hem de bürokratik iktidarın "vesayet rejimine" karşı çıkma iddiası her türlü otoriterliğe rağmen demokratlık olarak takdim edilebiliyordu.¹³⁹

2001 krizinin ardından Dünya Bankası'nda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan sorumlu başkan olarak çalışırken Türkiye'ye ekonomi bakanı olarak davet edilen Kemal Derviş tarafından "15 günde 15 yasa" şeklinde başlatılan ve AKP ile sürdürülecek olan kurumsallaşma süreci içerisinde öncelikle sağlık ve bankacılık sektörleri olmak üzere birçok alanda yeniden yapılandırılma ve merkezi yönetimden yerel yönetimlere yetki devrini içeren neoliberal reformlar uygulanmaya başlandı.¹⁴⁰ Kemal Derviş'in "güçlü ekonomiye geçiş programı" takip edilerek neoliberal iktisadi politikalar ve düzenlemeler üzerinden Türkiye

¹³⁸ Cenk Saraçoğlu, Melih Yeşilbağ, "AKP döneminde Türkiye: Minare ile İnşaat Gölgesinde", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, içinde, derl., Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), s. 898.

¹³⁹ Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...", s. 15.

¹⁴⁰ Pınar Bedirhanoglu, "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, (Der.) İlhan Uzgel ve Bülent Duru, (Ankara, Phoenix Yayınları, 2010)ss. 48-69.

büyük burjuvazisi, küçük ve orta boy burjuvazi ve onun içinde İslami-muhafazakâr burjuvazinin sınıfsal birliği kuruldu.¹⁴¹ Neoliberal sosyal politika rejimi ve muhafazakâr kültürel pratikler aracılığıyla işçi sınıfının özellikle, enformel, güvencesiz kesimleri, kent ve köy yoksulları, fakir ev kadınları üzerinden hegemonya oluşturulabildi. Kimlik siyaseti alanında kendi organik tabanını oluşturan Sünni dindar kesimlerin desteğini siyasal, iktisadi, kültürel entegrasyon yoluyla fethettiği kadar, klasik devletçi-milliyetçi çizginin inkar politikası yerine sosyolojik tanıma-politik kontrol yaklaşımıyla Kürtlerin önemli bir kesiminden de destek gördü.¹⁴² Önceki dönemin otoriterliğinin ve krizlerinin kaynağını, kapitalizmin toplumsal ilişkilerinden soyutlayarak “*asker-sivil bürokratların güç istenciyle*” yorumlayan analizleriyle¹⁴³ ve demokratikleşme adına basın ifade özgürlüğünü genişleten, işkence ve kötü muamelenin kaldırılmasını hedefleyen, parti kapatılmasını zorlaştıran ve dernek kurmayı kolaylaştıran AB uyum yasalarıyla liberaller ve bir kesim sol entelijansiya tarafından takdirle karşılanması ideolojik hegemonyanın kurulmasına önemli katkı sağladı.¹⁴⁴

AKP bir taraftan bir önceki dönemin devlet formuna, ekonomik krizlerine ve siyasi aktörlerine duyulan rahatsızlıklara, elbette bunların nedenlerini çarpıtarak seslendi ve azımsanamayacak bir popüler destek elde etti. Öteki taraftan da hem devlet içinde karar alma süreçlerini merkezileştirdi hem de toplumsal muhalefeti bastırarak demokratik değil, otoriter bir yaygın hegemonya tesis etti. Dile getirilen yaygın hegemonya ve onun tikanıklıkları farklı alt

¹⁴¹ Akça, “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...”, ss.15-16

¹⁴² Age. s.16.

¹⁴³ Age.

¹⁴⁴ Cenk Saraçoğlu, Melih Yeşilbağ, “AKP döneminde Türkiye...”, s.897.

dönemlerde farklı özellikler arz etti.¹⁴⁵ Bu açıdan bakıldığında 15 yıllık AKP iktidarının hegemonyasını Gramscici çerçevede sınıflandırmasına dayanarak beş alt dönemde incelemek yararlı olacaktır:

- 2002-2007 arası: Yaygın ancak kırılabilir hegemonya
- 2007-2011 arası: İki uluslu hegemonya zemininde manevra savaşı ve devletin kontrolü
- 2011-2013 arası: Kısmi rızanın neoliberal-İslami muhafazakâr-otoriter inşasının derinleşmesi
- 2013-2015 arası: Gezi direnişi ve 17-25 Aralık operasyonları çerçevesinde hegemonya “krizi”
- 2015 sonrası dönem: İki uluslu hegemonya ve hukukun araçsallaştırılması zemininde devleti kontrol etme savaşı

Bu alt dönemler ele alındığında 2008 ekonomik krizi ve 2010/2011 Anayasa değişiklikleri referandumu ve genel seçimler önemli kırılma noktalarını oluşturuyor. 2002’den 2008’e kadar AKP burjuvazinin farklı kesimlerinin birliğini sağlayabildi, ekonomik karar alma mekanizmalarının merkezileştiği ve teknokratikleştiği yapıyı korudu ve aynı zamanda toplumsal desteğini de artırabildi. AKP’nin 2001 krizi sonrasında uygulamaya koyduğu IMF ve DB’nin rehberliğinde yürütülen “2000 Programı” istikrar ve yapısal reformlar olmak üzere iki temel basamaktan ve mali disiplin, dış taleple büyüme ve özerk Merkez

¹⁴⁵ Akça, “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...”, s. 16.

Bankası politikalarından oluşmaktaydı.¹⁴⁶ Bu dönemde öne çıkan politikalar şunlardı: “*sıkı maliye politikası, kamu borcunun düşürülmesi, bütçe dışı fazla; anti-enflasyonist politikalar; düşük kur-yüksek faiz-aşırı değerli TL politikasıyla yabancı sermaye girişinin sağlanması; ucuz ve bol yabancı kaynak ve kredi imkânları ile ucuz emek üzerinden imalat sanayiinde ihracata yönelik büyüme; ekonomik karar almanın üst kurullar eliyle teknokratikleştirilmesi ve merkezileştirilmesi,*¹⁴⁷*özelleştirme, esnekleştirme, taşeronlaştırma, piyasalaştırma, serbestleştirme, güvencesizleştirme, ikinci kuşak yapısal reformların uygulanması.*”¹⁴⁸ Bu politikalar finansal sermayeyi elinde bulunduran büyük burjuvazinin hegemonyası altında küçük ve orta boy sermayeyi ve onun içindeki İslami sermayeyi aynı birikim stratejisi ve hegemonya projesine entegre edebildi.¹⁴⁹ *Neoliberal sosyal politikalar ve İslami-muhafazakâr kültürel hegemonya üzerinden de tabi sınıfların rızası devşirildi.*¹⁵⁰

2008 dünya krizinin Türkiye’yi de doğrudan etkilemesi, neoliberal kapitalizm çerçevesinde yapısal bir değişikliğe sebep olmasa da bazı kırılmalara ve yeni yönelimlere sebep oldu.¹⁵¹ Birincisi, 2001’den farklı olarak 2008 krizi, likiditenin bol ve ucuz olduğu dönemde aşırı borçlanan ve küresel daralmayla birlikte başta Avrupa ve kısmen ABD piyasalarına ihracat kapasitesini kaybeden imalat sektöründe ortaya çıktı. Sermayenin krize reaksiyonu işten çıkarmalar şeklinde gerçekleşti ve işsizlik oranlarında ciddi bir artış meydana geldi. İkincisi,

¹⁴⁶ Nafiz Ekzen, (2010), “AKP İktisat Politikaları (2002-2007)”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, derl. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, (Ankara, Phoenix Yayınları,2010), s. 476.

¹⁴⁷ Akça, “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...”, s. 17.

¹⁴⁸ Deniz Yıldırım (2010), “AKP ve Neoliberal Popülizm”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, derl. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, (Ankara, Phoenix Yayınları,2010), s. 67.

¹⁴⁹ Akça, “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...”, s. 17.

¹⁵⁰ Age.

¹⁵¹ Age.

kriz aynı zamanda AKP'yi, uygun küresel koşullar altında o güne kadar yönetebildiği sermaye içi çıkar ayrışmaları karşısında yeni bir konuma kaymaya zorladı. Finansal istikrarın devam etmesini isteyen büyük burjuvazinin (TÜSİAD) IMF ile anlaşma yapılması isteklerine hükümet karşı koydu.¹⁵² “*Bu anlaşma vergi idaresinin özerkleştirilmesini ve yerel yönetimlere aktarılan kaynakların ve belediye harcamalarının kısılmasını öngörüyordu.*”¹⁵³ Bu durumsa, krizden aşırı etkilenen ve kamusal harcamalara ve kaynaklara tabi küçük ve orta boy sermayedarları, özellikle de kamu ihalelerinden yararlanan İslami sermayeyi negatif etkileyecekti. AKP tercihini küçük ve orta boy sermayeden ve kendi organik burjuvazisinden yana kullandı. Üçüncüsü, Avrupa'ya ve ABD'ye ihracatın daralması Ortadoğu ve İslam ülkelerine yönelerek aşılmaya çalışıldı fakat bu durum, üçüncü dönemde AKP hegemonyasının en büyük zararı göreceği dış politika alanında da önce taktik daha sonrasında da stratejik kaymalara yol açacaktı. Dördüncüsü, ekonomik karar alma mekanizmaları yürütmeden yana olacak şekilde yeniden merkezileştirildi. Üst kurulların özerklik düzeyi kontrol altına alındı, Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ve torba yasalar yoğun biçimde kullanılmaya başlandı. Beşincisi, İslami sermayenin imalat sektörü içindeki kesimleri kriz karşısında kendini korumaya çalışırken, hem İslami sermayenin inşaat ve ticaret ile uğraşan kesimleri hem de genel olarak sermaye birikimi açısından kentsel dönüşüm ve inşaat stratejik bir şekilde öne çıkarıldı.¹⁵⁴

¹⁵² Age.

¹⁵³ Age.

¹⁵⁴ Age. s. 18.

3.1. 2002 – 2007: Yaygın Ancak Kırılğan

Hegemonya

İlk iki alt dönemde yaygın hegemonik gücüne rağmen AKP devlet düzeyinde bu hegemonyayı tam anlamıyla sağlayamamıştı. Cumhurbaşkanlığı, YÖK, yüksek yargı ve ordu üzerindeki kontrolünü devam ettiren Kemalist-milliyetçi blok, AKP'yi siyasal İslamcılığın devamı, bundan dolayı da Cumhuriyete tehdit olarak görüyordu. Dolayısıyla, sivil toplum ve siyasal alanda hegemonya tesis edebilmiş AKP, devlet alanında henüz tam anlamıyla hegemonik değildi. Bu durum diğer alanlardaki hegemonyasını da kırılğan hale getiriyordu. 2003-2004 yılında ordu içindeki darbe girişimlerinden haberdar olan AKP kozlarını paylaşmak için kendini yeteri kadar güçlü görmüyordu, bundan dolayı bu dönemde mevzi savaşı yürüttü. AKP'nin, uyguladığı neoliberal programla burjuvazinin ve emekçilerin desteğini alabildiği, ABD ve AB yanlısı politikalarıyla uluslararası alanda kabul gördüğü bir arenada ve de Kürt sorunu bağlamında ateşkesin devam ettiği bir süreçte bir askeri müdahalenin iç ve dış koşulları oluşmamıştı. Bu yüzden girişimler başarısızlıkla sonuçlandı. AB üyeliğine kimsenin açıktan karşı çıkamadığı, bir başka deyişle AB üyeliğinin hegemonik aygıt fonksiyonu gördüğü bir dönemde, AKP özellikle AB siyasi uyum reformları çıpasını kullanarak ordu merkezli bloğu geriletken bir mevzi savaşı yürüttü. AB uyum paketinde yapılan değişiklikler kısaca şöyleydi; dernek kurma ve basın ifade özgürlüğünün genişletilmesi, farklı din ve inanıştaki vatandaşların ibadathane açmasını kolaylaştırılması, parti kapatılmanın

zorlaştırılması, 12 Eylül döneminden kalma işkence ve kötü muamelelerin cezalandırılması, farklı dil ve lehçelerde yayın ve eğitim hakkı ve ordunun yönetici blok içerisinde azaltılmasını içeren¹⁵⁵ özellikle Milli Güvenlik Kurulu'na (MGK) yönelik düzenlemeler merkezi önemdeydi.¹⁵⁶ MGK genel sekreterinin seçilmesinde yürütmenin belirleyiciliğinin esas alınması, MGK'nın bir danışma organı olarak kabul edilmesine dair hükümler ve MGK Genel Sekreterliği'nin RTÜK ve YÖK üyeliğine aday gösterme yetkilerinin elinden alınması ordunun gücünü zayıflattı.¹⁵⁷ Bu durum siyasette uzun yıllardır etkili olan orduya karşı sivil siyasetin bir zaferi olarak görülüyor ve AKP'nin özgürlükçü ve demokratik bir kimlik kazanmasını sağlıyordu.¹⁵⁸ Hızlı bir şekilde meclisten geçirilen AB'ye uyum yasaları Türkiye'nin üyelik müzakereleri için gerekli ön koşulları sağlamasıyla beraber, 17 Aralık 2004'te Türkiye'nin AB'ye üyelik müzakerelerinin başlatılmasını sağladı.¹⁵⁹

2005 sonundan itibaren AB' ye üyelik iç siyasette hegemonik aygıt olma işlevini hızla yitirmeye başladı. Bunda Avrupa'da sağ/milliyetçi partilerin yükselişinin, kriz ve göçmen karşıtlığı politikalarıyla Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmalarının önemli bir rolü vardı. Aynı dönemde sürekli uzatılan ateşkeslere karşın Kürt sorununa yönelik anlamlı reformlar hayata geçirilemedi sonrasında yeniden silahlı çatışmalar başladı. AKP, bu dönemde anti-Kürt hareketi pozisyonundan ordu ile milletçi-devletçi bir çizgi üzerinden yakınlaşmaya çalıştıysa da bu ordunun elini güçlendiren bir durum oldu. Cumhurbaşkanlığı

¹⁵⁵ Cenk Saraçoğlu, Melih Yeşilbağ, "AKP döneminde Türkiye...", s.897.

¹⁵⁶ Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...", ss. 18-19.

¹⁵⁷ Cenk Saraçoğlu, Melih Yeşilbağ, "AKP döneminde Türkiye...", s.897.

¹⁵⁸ Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...", ss. 18-19.

¹⁵⁹ Age. ss. 897-898.

seçimleri AKP'nin ordu ile ittifak kurma rüyasının sonunu getirdi. AKP Temmuz 2007 genel seçimlerine Cumhurbaşkanlığı seçim krizi ve bununla bağlantılı olarak ordu ile yaşadığı gerilimle birlikte girdi. Cumhurbaşkanlığı, laik kesimler tarafından cumhuriyetin son kalesi olarak görülüyor ve AKP'nin seçim yaklaşırken “ketum” davranması siyasi arenadaki gerilimi artırıyordu.¹⁶⁰ Kasım ayında yapılması gereken seçimler, Nisan 2007'de yapılacak cumhurbaşkanlığı seçiminin krize dönüşmesi nedeniyle Temmuz ayına alınmış böylece Cumhurbaşkanını seçecek parlamentonun genel seçimlerle belirlenmesi durumu ortaya çıkmıştı.¹⁶¹ Cumhurbaşkanının AKP mensuplarından seçilme olasılığı, genel seçimlerde rejim tartışmaları ve laiklikle ilgili tartışmaların artmasına neden oldu. Gül'ün cumhurbaşkanlığına karşı önemli bir kitlesel mobilizasyonun ortaya konulduğu Cumhuriyet mitinglerine rağmen, 27 Nisan e-muhtirasının ardından meydan okuyarak “sine-i millete dönen” AKP, 2007 seçimlerinden büyük bir başarıyla çıktı.¹⁶² AKP'nin oyların %46,5'ini alarak oy oranını arttırarak seçimleri kazanması, CHP etrafında toplanan ulusalcı ve laik kesimin büyük bir yenilgiye uğraması anlamına geliyordu.¹⁶³ Olaylı geçen süreç 28 Ağustos'ta Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmasıyla tamamlandı.¹⁶⁴ Bu bloğun son hamlesi Mart 2008'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın açtığı AKP'yi kapatma davasıydı.¹⁶⁵ Anayasa Mahkemesi

¹⁶⁰ Age. s.923.

¹⁶¹Faruk Ataay, Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi, (Ankara, De Ki Yayınları,2008), s. 91.

¹⁶²Akça, “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...”, s. 19.

¹⁶³ Cenk Saraçoğlu, Melih Yeşilbağ, “AKP döneminde Türkiye...”, s.927

¹⁶⁴“Sayın Gül, bu yemini hiçbir zaman unutmayın”, 29/08/2007, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/index.php?tarih=29/08/2007>,

Erişim:15.06.2016.

¹⁶⁵ Cenk Saraçoğlu, Melih Yeşilbağ, “AKP döneminde Türkiye...”, s.928.

AKP'nin laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiği tespitiyle açılan davanın kapatılma istemini reddetti ve partiye hazine yardımının kesilmesi cezası verdi.¹⁶⁶

¹⁶⁶ 'AK Parti kapatılmasın' kararı çıktı, <http://www.milliyet.com.tr/karar--font-color-red-bugun-mu---font--aciklanacak--siyaset-972729/>, Erişim: 22.09.2017.

3.2 2007 – 2011: İki Uluslu Hegemonya Zemininde

Manevra Savaşı ve Devletin Kontrolü

2007 Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlerine baktığımızda AKP ile karşıtlık içerisinde olan grupların devlet erki içerisinde güçlü olduğu son döneme tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Bu dönem sonrasında hem kısmi kapsayıcı söyleminden uzaklaşmaya başlamış hem de Kemalist-ulusalcı bloğu tasfiye etmeye yönelik daha agresif bir siyasi strateji izlemeye başlamıştır. 2007 Ağustos sonunda Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından devlette hegemonyasını mutlaklaştırmak ve kendi varoluşunu garanti altına almak üzere AKP bu sefer bir manevra savaşına başladı. 2008 yılında başlayan Ergenekon davası, 2010'da Balyoz davası, 2010 ve 2011 Yüksek Askerî Şûra (YAŞ) kararlarıyla siyasal alanda orduya karşı üstünlük sağlandı. 2010 Anayasa referandumuyla da (özellikle HSYK ve Anayasa Mahkemesi'ne yönelik değişikliklerle) yüksek yargıda hegemonya sağlandı. Bu davalar, 2002-2007 arası devlet içerisindeki konumlarını kullanarak AKP'yi zayıflatmak isteyen karşıt grupların tasfiyesini ve AKP'nin 2007 sonrasında inşasına giriştiği devletleşme ve yeni hegemonya projesine engel oluşturan/oluşturacak olan toplumsal ve siyasal tüm güçlerin de pasifize edilmesini de hedefliyordu.¹⁶⁷ 12 Eylül askeri rejiminin güçlü devlet, güçlü yürütme yaratmak adına parlamenter sistemlere göre aşırı yetkilerle donatılmış Cumhurbaşkanlığı makamı da atama yetkileriyle bu süreçte kilit rol üstlendi. Ancak esas kilit nokta, Gülen Cemaati ile kurulan ittifaktı. AKP bu süreç

¹⁶⁷ Cenk Saraçoğlu, Melih Yeşilbağ, "AKP döneminde Türkiye...", s.928.

için ihtiyaç duyulan popüler desteğe sahip idiyse, Gülen Cemaati de sahada ihtiyaç duyulan kadrolara sahipti. Bu süreç, Gülen Cemaati'nin özellikle polis-yargı (Özel Yetkili Mahkemeler) medya içindeki gücüyle yürütülebildi.¹⁶⁸

Sivilleşme yönünde yapılan hamleler, bilhassa MGK'nın gücünün kırılması ve ordunun görece özerk politik gücünü kırma ve yargı "vesayetine" karşı savaşım, AKP'nin popülist stratejisinin tanımladığı egemenlere karşı mücadele olarak sunuldu. Böylece, yalnızca muhafazakâr ve liberal kesimlerde değil, solun azımsanamayacak bir kesiminde de AKP demokratikleşmenin öznesi olarak görüldü. AKP'nin sağ popülist stratejisinin kurduğu siyasal çatışma eksenini ve sivilleşmeye indirgenen demokratikleşmeye dayalı siyasal görüş, bu kesimlerce de paylaşıldığı oranda yeni oluşan otoriter devlet formunu görünmez kıldı. Sonuç olarak AKP, otoriter devlet formunu demokratikleştirmek değil, devleti kontrolünü elinde bulunduran elit grubu ele geçirmek istiyordu. Ulusalci-vesayetçi elitlerin yerini "milletin" gerçek temsilcisi olarak ileri sürülen İslami-muhafazakâr elitler aldı.¹⁶⁹ Bunun yanı sıra, ordu kaynaklı Neoliberal Milli Güvenlik Devleti'nin yerini polis-yargı merkezli yeni bir Neoliberal Güvenlik Devleti aldı.¹⁷⁰

Zaten 2002'den beri karşı çıktığı her anda ezilen toplumsal ve siyasal muhalefet, 2006'da Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerle beraber terör, terörist yaftalamalarıyla ve yargılamalarıyla denetim altına alınmaya çalışıldı. AKP'nin yeni güvenlik devleti sol, öğrenci hareketi, ekoloji hareketi ve Kürt hareketi gibi olağan şüphelilerin yanına Kemalistleri de

¹⁶⁸ Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...", s. 19.

¹⁶⁹ Age.

¹⁷⁰ Age. s. 20

ilave ederek karşılaştığı tüm toplumsal ve siyasal muhalefeti disipline etmeye kalktı.¹⁷¹

Bir yandan ekonomik krizin etkilerini azaltmak için Ortadoğu piyasalarına açılmayı ve bu doğrultudaki dış politika tutumunu, diğer yandan ordu merkezli bloğa karşı devleti kontrol etme mücadelesini etkileyecek faktörlerden en önemlisi Kürt sorunuydu. Kürt sorununu çözüme kavuşturamamış bir Türkiye'nin Ortadoğu'da etkin bir rol oynaması da ordu merkezli bloğu devlette saf dışı bırakması mümkün gözüküyordu. Ayrıca belirtmek gerekir ki 2007 sonrasında başlatılan davalar, AKP'nin inşasına giriştiği devlet formuna karşı, hem devletçi-milliyetçi bloktaki rakipleri saf dışı bırakmak hem de toplumsal ve siyasal alandaki gücünü yıpratma kapasitesine sahip grupları zayıflatmak gibi ikili bir işleve sahipti.¹⁷² Bilhassa, Güneydoğu'da ve büyükşehirlerde toplumsal ve siyasal gücünü zayıflatan Kürdistan Topluluklar Birliği- Koma Ciwaken Kürdistan (KCK) karşı bir dizi dava ve operasyon sürecine girişti.¹⁷³ Aralarında Demokratik Toplum Partisi (DTP) üyelerinin de bulunduğu 900'den fazla kişi KCK'ya üye olma suçlamalarıyla gözaltına alındı. Dolayısıyla bu dönem AKP'nin Kürt sorununa yöneldiği bir dönem oldu. 14 Nisan 2009'da KCK operasyonlarıyla başlayan süreç, Ağustos 2009'da Kürt açılımıyla devam etti, Ekim 2009'da Habur'da yaşananların ardından Ocak 2010'a gelindiğinde "Kürt açılımı" projesi "Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi"ne dönüştü. 2009-2010'da Oslo'da MIT ve PKK arasında bir dizi görüşme gerçekleşti. Sonunda, Ocak 2013'te, Temmuz 2011'den beri avukatlarıyla görüşürülmeyen Abdullah Öcalan'ın avukatları Ayla

¹⁷¹ Age.

¹⁷² Cenk Saraçoğlu, Melih Yeşilbağ, "AKP döneminde Türkiye...", ss.928-932.

¹⁷³ Age. s.932.

Akat ve Ahmet Türk ile görüşürülmesiyle birlikte müzakere süreci kamuoyuna ilan edildi.¹⁷⁴ Birbiriyle tezat gibi görünen bu olaylar aslında AKP'nin uyguladığı bir stratejiydi:

“1) KCK operasyonlarıyla Kürt hareketinin gücünün kırılarak masada pazarlık gücünün azaltılması,

2) Açılım, demokratikleşme ve İslam kardeşliği üzerinden Kürt nüfus üzerinde AKP'nin etkisini daha da artırma

3) Dolayısıyla, Kürtlüğün sosyolojik olarak tanınması ancak AKP dışında özerk politikleşmesine ve siyasal temsiline imkân tanınmaması.”¹⁷⁵

2009 yerel seçimlerinde AKP Türkiye genelinde %38,39 oy aldı. 2007 genel seçimlerine göre yaşanan bu gerileme, ‘Kürt Açılımı’ ile milliyetçi çevrelerin partiden uzaklaşmasını sağlamakla beraber, DTP Güneydoğuda mevcut belediye yönetimlerini korumakla birlikte AKP yönetimindeki Van Büyükşehir Belediyesinin yönetimini de kazanmıştı. KCK operasyonları Kürt seçmenin oylarının devşirilmesinde etkili olmamış ve DTP'nin gücü kırılmamıştı. Kürt harekâtını devlet olanaklarıyla kuşatmanın bir işe yaramadığını anlayan AKP, Öcalan'ın Kürt halkı üzerindeki nüfuzunu, onunla müzakere ederek devşirmeye girişti.¹⁷⁶

AKP 2007 genel seçimlerinde yakaladığı başarıyla giriştiği parti-devletleşme süreci, 2009 seçimleriyle sekteye uğramıştı.¹⁷⁷ Oy oranlarındaki gerilemeye milliyetçi-devletçi kesimin oylarının kaybetmesi ve KCK

¹⁷⁴ Akça, “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...”, s. 20.

¹⁷⁵ Age. ss. 20-21.

¹⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz., Cenk Saraçoğlu, Melih Yeşilbağ, “AKP döneminde Türkiye: Minare ile İnşaat Gölgesinde”, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, içinde, derl., Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), ss. 933-941.

¹⁷⁷ Age. s.933.

operasyonlarına ek olarak aynı zamanda 2008 küresel ekonomik krizinin Türkiye'ye etkileri de sebep gösterilebilir. 2007 sonrasında inşa edilmeye çalışılan hegemonya projesine yönelik adımlar sadece emniyet operasyonları ve yargıdaki davalarla sınırlı değildi. AKP, kurumsal ve hukuksal bazı düzenlemeleri hayata geçirerek partinin devletleşmesini sağlamak ve denetimler aracılığıyla partinin disipline edilmesini engellemek amacıyla Mart 2010'da 26 maddelik bir Anayasa değişikliği paketini gündeme taşıdı.¹⁷⁸ Parti, bu değişikliklerle yüksek yargının (HSYK ve Anayasa Mahkemesi) AKP yanlısı bir yapıya bürünmesini hedefliyordu. Paketin içerisinde, HSYK'nın yedi asil üye sayısının yirmi ikiye çıkarılması ve bu üyelerin 10'unun bütün adli yargı hâkim ve savcılarının katılacağı bir seçimle belirlenecek şekilde tasarlanması yargıdaki güç dengesinde köklü değişikliklerin olacağını sinyallerini veriyordu.¹⁷⁹ Adalet Bakanı'nın ve bakanlık müsteşarının HSYK'nın doğal üyesi olması, yapılan seçimlerin hükümet lehine sonuçlanmasını sağlayabilirdi.¹⁸⁰ Aynı şekilde Anayasa Mahkemesi'nin üye sayısının on birden on yediye yükselmesi, üyelerinin üçünün meclis tarafından atanması ve YÖK tarafından üç üye önerilmesi şeklinde tasarlandı. Paketin içerisindeki yargı yetkisinin idari eylemleri sadece hukuka uygunluk açısından denetleyebileceği ve hiçbir icraatı kamu yararına uygunluk açısından sınırlayamayacağı ibaresi, Saraçoğlu'na göre, özelleştirme ve kamuya ait kent alanlarının sermaye birikimine açılmasına yönelik kararları serbest bir biçimde gerçekleştireceği anlamına geliyordu.¹⁸¹ AKP bu dönemde siyasi propagandasını yeniden askeri ve sivil vesayetten kurtulma üzerine inşa etti. 12 Eylül

¹⁷⁸ Age. 935.

¹⁷⁹ Age.

¹⁸⁰ Age.

¹⁸¹ Age.

darbecilerinin yargılanacağına, o dönemde işlenmiş insanlık suçlarına ve hak ve özgürlüklere sıkça vurgu yapıldı. CHP ve MHP yüksek yargının AKP tarafından şekillendirileceği kaygısıyla pakete açıkça karşı çıktılar. Mayıs 2009'da meclis genel kuruluna sunulan paket, 336 oyla meclis genel kurulunda kabul edildi fakat değişiklik için yeterli 367 oy sayısına ulaşamadığı için halkoylamasına gidilmesi gerekiyordu. 12 Eylül 2009'da yapılan referandumdan %57,88 'evet' oyuyla AKP, seçimden zaferle ayrıldı. Referandum sonrasında Anayasa'nın resmileşmesiyle beraber AKP, yüksek yargıya kendisiyle uyumlu kadrolar yerleştirerek, yargının özerkliğini hemen hemen tamamen ortadan kaldırdı.¹⁸² HSYK seçimlerinde de muhaliflerin itirazlarında belirtildiği gibi Adalet Bakanlığı'nın kendi listesinin kazanması sağlandı. AKP'nin yargıyı fethiyle yargının partileşmesi, partinin devletleşme sürecinin önündeki engellerin tamamen kalkmasını sağlamıştı.¹⁸³

¹⁸² Age. s.937.

¹⁸³ Age.

3.3 2011 – 2013: Kısmi Rızanın Neoliberal-İslami

Muhafazakâr-Otoriter İnşasının Derinleşmesi

Devlet içinde hegemonyasını tam olarak 2010 Anayasa değişiklikleri referandumuyla tesis eden AKP, özellikle de 2011 seçimlerinin ardından AKP kendi istediği biçimde bir Türkiye yaratma işini hızlandırdı. AKP'nin otoriterliği ve İslami-muhafazakâr yönü ön plana çıkmaya başladı. Gramscici tabirle 2010 referandumu AKP'nin hem sivil toplum alanında hem de politik toplumda girdiği manevra ve mevzi savaşlarını kazanarak hegemonyasını sağlamlaştırma işlemini hızlandırdı. “Yeni hegemonya projesi kapsamında parti, devlet içerisindeki kilit kurumlara kendiyile uyumlu kadrolar yerleştiriyordu. Bu durum, Cumhuriyet tarihinin her döneminde örneği görülen tipik kayırmacılık ve kadrolaşma örneklerinden farklıydı. AKP'nin bürokrasi içerisine yerleştirdiği kadrolar basitçe çıkar sağlamaktan öte, devletin siyasi, ideolojik, hukuksal ve kurumsal yapısındaki değişimde önemli bir rol üstleniyorlar ve dönüşüm sürecinde partinin ideolojik temellerine bağlı kalarak partiyle bir ‘dava bağı’ geliştiriyorlardı.”¹⁸⁴ Gülen cemaatiyle girilen ittifak özellikle yargı ve emniyet başta olmak üzere bazı kilit devlet organlarında AKP ile uyumsuz kadroların saf dışı bırakılmasında önemli rol üstlendi.¹⁸⁵ Cemaatin, emniyet istihbarat ve yargı içindeki kadroları, muhalif kadroların tasfiye edilmesinin önünü açarken, bu durumun kamuoyu

¹⁸⁴ Age. ss. 937-938.

¹⁸⁵ Age. 938.

nezdinde meşrulaştırılması için yine cemaatin uzun yıllardır yatırım yaptığı basın organının rolü azımsanamayacak düzeydeydi.¹⁸⁶ Buna karşılık AKP ise hükümet partisi olmanın olanaklarını cemaat lehine kullanıyordu.¹⁸⁷

Bu karşılıklı ilişki, AKP'nin hükümet olma yetkisiyle kaynak ve avantajları etkin bir biçimde kullanmaya başlayarak kendi operasyonlarını ve güvenliğini sağlayacak olgunluğa ulaşmasıyla ve özellikle kendiyile organik bağları olan medya kuruluşlarını oluşturacak kadar güçlenmesiyle sarsıntı yaşamaya başladı.¹⁸⁸ AKP'nin ve özellikle Genel Başkan Erdoğan'ın kendi başına hareket etmeye başlaması Gülen cemaatini varoluşsal bir kaygı içerisine soktu ve ilişkiler bozulma evresine girdi.¹⁸⁹

2011 genel seçimleri yaklaşırken toplumun tüm sağ reflekslerini CHP karşısında harekete geçirmeye çalışan AKP, Sünni-muhafazakâr söylemi o güne kadar hiç kullanmadığı kadar fazla kullanmaya başladı. Erdoğan seçim meydanlarında, CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun Tuncelili Kürt ve Alevi olduğunu dile getiriyor ve CHP seçmenini aleni bir şekilde aşağılıyordu.¹⁹⁰ Bu durum yeni hegemonya projesi ve inşa edilen yeni rejimin tabii bir sonucuydu.¹⁹¹ “Sunni-muhafazakar söylem üzerinden tanımlanan bir ulus anlayışına dayalı muhafazakar-İslami milliyetçiliğin resmi ideoloji olarak kurumsallaştırılmaya çalışıldığı ve devletin bütün kurumlarının bu kapsamda dönüştürüldüğü bir hegemonya projesinin halkın geniş bir kesimini yapısal olarak dışlaması

¹⁸⁶ Age.

¹⁸⁷ Age.

¹⁸⁸ Age.

¹⁸⁹ Age.

¹⁹⁰ Age. s.939.

¹⁹¹ Age.

kaçınılmazdı.”¹⁹² AKP ve özellikle Erdoğan artık partinin kapsayamadığı kesimlerin rızasını kazanmaya çalışmayı bırakmış, kendi ‘millet’ dairesinin içerisine dahil ettiği sünni-muhafazakar yaşam dünyasına ait erkek egemen, aydın karşıtı, otoriter değerler yüceleştiriliyordu.¹⁹³ Sünni-muhafazakarlığa dayalı milliyetçiliğin kapsamadığı kesimler artık muhalif değil, iç düşman olarak algılanıyor ve bu ideolojik karşıtlık üzerinden toplum kutuplaştırılıyordu.¹⁹⁴

İsmet Akça’ya göre ise bu otoriterliğin kaynağında şu ana öğeler bulunmaktaydı: *“neoliberalizmin yapısal olarak ezilenleri siyaseten dilsizleştirilmesi politikası ve buna uygun güçlü, otoriter bir devlet formuna dayanması; Türkiye sağının çoğunlukçu milli irade anlayışı; İslami-muhafazakârlığın çoğulculuğu içselleştiremeyen (sosyolojik düzeyde bazen kabullense de siyasallaşmasına alerji duyan) tektipçiliği. Bu dönemde, neoliberalizm ile İslami-muhafazakârlığın eklemlendiği ve otoriter biçimde dayatılan çeşitli politikalarla toplumsal hayat ve kentsel mekânlar üzerinde denetimi artıran bir çeşit biyo-politika devreye sokuldu:*

- *2008 sonrası sermaye birikimi açısından kilit önem taşıyan kentsel dönüşüm projelerinin hızlanması (Emek sineması, Taksim Meydanı, AKM, Haydarpaşa, üçüncü köprü vb.).*
- *Kadın bedenine yönelik biyo-politikalar: Kürtaj hakkına sınırlamalar getirilmeye çalışılması, yasal olmasa da fiilen bu sınırlamaların hayata*

¹⁹² Cenk Saraçoğlu ve Özhan Demirkol, “Nationalism and Foreign Policy Discourse in Turkey under the AKP Rule: Geography, History and National Identity “, British Journal of Middle Eastern Studies, 42, 3, 2015, ss. 301-319.

¹⁹³ Cenk Saraçoğlu, Melih Yeşilbağ, “AKP döneminde Türkiye...”, s.939.

¹⁹⁴ Age.

geçirilmesi; üç ve üstü çocuk yapmanın teşvik edilmesi; istenmeyen gebeliklere karşı kullanılan ertesi gün hapının reçeteli ilaç haline getirilmesi.

- Alkol satışına ve kullanımına yönelik sınırlamalar.

- 4+4+4 eğitim düzenlemeleriyle hem 28 Şubat'ın rövanşu olmak üzere eğitim sistemine “dindar nesiller yetiştirecek” şekilde zorunlu ve seçmeli din derslerinin sokulması, imam hatip ortaokullarının açılması hem de küçük ve orta ölçekli sermayenin ihtiyaç duyduğu işgücünün yetiştirilmesi.

- Medya üzerinde kontrolün sağlanması, hem AKP'nin doğrudan müdahalesiyle bazı medya gruplarının TMSF aracılığıyla ele geçirilmesi hem de ihaleler, vergiler vb. yoluyla medya sahibi sermaye gruplarının disipline edilmesi; muhalif gazeteciler üzerine baskıların yoğunlaşması, tasfiye edilmeleri, tutuklanmaları.

- Kültür ve sanat alanına yönelik müdahaleler (Kars'taki insanlık anıtının “ucube” diye nitelenerek yıkılması, devlet tiyatrolarının özelleştirilmesi ve kapatılmasına yönelik girişimler).

- Siyasal alanda toplumsal ve siyasal muhalefetin (Kürt hareketin, sol, öğrenci hareketi gibi olağan şüphelilere ek olarak Kemalistlerin de) Özel Yetkili Mahkemeler'de görülen davalarla disipline edilmesi; her türlü toplumsal muhalefete yönelik polis şiddetinin dozunun iyice artması. (ODTÜ öğrenci eylemleri, Emek sineması eylemleri, HES, termik santral ve maden karşı eylemler, 1 Mayıslar)

- Bu uygulamalar sırasında İslami-muhafazakâr söylemin açık ve yoğun biçimde kullanılması, bunun yanı sıra 2008 krizi sonrası sermaye birikimi-dış ticaret-dış politika düzeneği çerçevesinde Ortadoğu'da Sünni-mezhepçi bir dış

politika ve bunun içeride Alevi yurttaşlar üzerindeki olumsuz etkisi. (r. Reyhanlı bombalamaları ve sonrası) ”¹⁹⁵

¹⁹⁵ Akça, “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...”, ss. 21-22.

3.4 2013 – 2015: Gezi Direniş ve 17-25 Aralık

Operasyonları Çerçevesinde Hegemonya Krizi

Tüm bu olaylar AKP hegemonyasına karşı en büyük kitlesel seferberliğin, yani Gezi direnişinin alt yapısını oluşturdu. Gezi, AKP'nin neoliberal ve İslami-muhafazakâr politikalarına içsel olan otoriterliğe ve yasaklara karşı bir ayaklanma olarak ortaya çıktı ve AKP'nin hegemonya projesinde önemli kırılmalar yarattı.

Gezi direnişiyile beraber, AKP ideolojik mülksüzleştirme stratejisi kapsamında kendisine mal etmeye çalıştığı hak, özgürlükler, eşitlik, laiklik ve adalet gibi alanlardan geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁹⁶ Partinin 2007'den beri giriştiği devletin ideolojik olarak dönüşümü, baskı aygıtlarının ve hukukun AKP'nin ihtiyaçlarının bir enstrümanı haline dönüşmesi, AKP'nin bu özelliklere sahip olmakla itham ettiği Kemalist rejimi eleştirerek inşa ettiği “özgürlükler” alanına ideolojik olarak nüfuz etmesini olanaksızlaştırdı.¹⁹⁷ Gezi direnişinin hemen öncesinde Mayıs 2013'te, Taksim'de yapılmak istenen 1 Mayıs etkinliklerine ve Gezi Parkı'na bir alışveriş merkezi yapılmasını engellemek için parkta nöbet tutan gruplara yönelik uygulanan polis şiddeti “haklar ve özgürlükler” alanından AKP'yi tamamen geri çekilmeye zorladı.¹⁹⁸ AKP, “dinsel çoğulculuk” üzerinden tesir etmeye çalıştığı “laiklik” gündeminde köşeye sıkıştığı süreçlerde Sünni-muhafazakar söyleme ve kimliğe dayanmak zorunda

¹⁹⁶ Cenk Saraçoğlu, “Haziran 2013 Sonrası Türkiye’de İdeolojiler Alanının Dönüşümü: Gezi Direnişini Anlamanın Üzerine Bir Tartışma”, *Praksis*, 37: (2015), ss. 299-321, s. 307.

¹⁹⁷ Cenk Saraçoğlu, Melih Yeşilbağ, “AKP döneminde Türkiye...”, s.947.

¹⁹⁸ Age. ss. 947-948.

kalıyordu.¹⁹⁹ Bu durum, bu kimliğin dışında kalan kesimlerin devlet aygıtına yabancılaşmasına yol açıyor ve devletin toplumun tamamının çıkarlarını temsil etme imajını ve tarafsız görüntüsünü önemli ölçüde aşındırıyordu.²⁰⁰

Gezi’de başlayan isyan ve direniş, hiç şüphe yok ki toplumsal ve siyasal açıdan çoğuldu. Farklı sınıflar, sınıf kesimleri, kimlik grupları ve siyasal görüşlerden insanlar bir araya gelmişti. Bununla birlikte, bu isyan sürecinin özellikle AKP’nin bu politikalarına karşı şu kesimlerin mobilizasyonunu çok daha belirgin kıldığını söyleyebiliriz:

- Kentli Beyaz Yakalılar
- Gençlik
- Kadınlar
- LGBTİ bireyler
- Aleviler²⁰¹

İşçi sınıfının örgütlü kesimleri eylemlere katıldı ancak toplumsal mobilizasyon güçleri çok azdı ve yine işçi sınıfının enformel, güvencesiz kesimlerinin katılımı da ancak zaten solun ve Alevilerin etkili olduğu yerlerden oldu. (Ümraniye, Gazi, Okmeydanı, Alibeyköy, Hatay vb.). Dolayısıyla, Gezi ayaklanması ve direnişi AKP hegemonyasının bu kesimler nezdinde gerilemesine yol açtı fakat, işçi sınıfının enformel kesimleri, kent ve kır yoksulları, bu sınıfların ev kadınları nezdinde hegemonya sarsıcı bir tesiri olmadı.²⁰²

¹⁹⁹ Age. 949.

²⁰⁰ Age.

²⁰¹ Akça, “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...”, ss. 22-23.

²⁰² Age. s. 23.

AKP iktidarı Gezi isyanı karşısında polis şiddeti ve Erdoğan'ın karizmasıyla durmaya çalıştı. AKP her ikisiyle de isyanı kontrol altına almaya çalıştı ancak isyan polisin orantısız güç kullanımı/şiddeti ve Erdoğan'ın uzlaşmaz söylemleriyle daha da büyüdü. Eylemcilere uygulanan olağanüstü polis şiddeti ve AKP'nin devam eden eylemlere rağmen AVM inşaatından uzun süre vazgeçmemesi partinin sermayeden yana olan sınıf kimliğini de ifşa ediyordu.²⁰³ Devam eden süreçte klasik sağ popülist ve devletçi bir söylem ile ideolojik-politik hamle devreye girdi ve direnişin, vesayetçi bloğun darbe provası²⁰⁴; sade vatandaşın iyiniyetli tepkisinin dışında terörist, illegal örgütlerin sesi²⁰⁵, Türkiye'nin istikrarını bozmak isteyen dış güçlerin oyunu²⁰⁶ olduğu argümanları devreye girdi. Buna ek olarak, siyasi İslamcı Refah Partisi'nin söyleminde merkezi olarak kullanılan ancak AKP'nin pek de kullanmadığı ulusal ve uluslararası tekeli (Yahudi-Masonik) sermayenin Gezi eylemlerinin arkasında olduğu savı, "faiz lobisi" söylemi üzerinden devreye sokuldu. Bu argümantasyon öncelikle isyanı itibarsızlaştırarak iç ve dış düşman yaratmak ve sarsılan hegemonyayı yeniden kurmak için üretildi²⁰⁷ ama aynı zamanda olası bir ekonomik kriz öncesinde önleyici bir müdahaleydi, çünkü 2008 krizi sonrasında iç talebi canlandırmak için görece düşük faiz politikası izlenmişti. Dolayısıyla bu büyüme stratejisine karşı "faiz lobisi" argümanının aynı zamanda iktisadi bir arka

²⁰³ Cenk Saraçoğlu, Melih Yeşilbağ, "AKP döneminde Türkiye...", s.950.

²⁰⁴ "Geçmişte hükümetleri hizaya getirmek için tertip edilen tuzakların benzerini yaşıyoruz", https://twitter.com/RT_Erdogan/status/341143177299914752?refsrc=email, Erişim: 15.06.2016

²⁰⁵ "Taksim'de yaşananlar sadece Gezi Parkı olayı değildir. Bu olaylar dışarıdan ve içeriden bağlantıları olan olaylardır",

https://twitter.com/RT_Erdogan/status/341478051684708352?refsrc=email, Erişim: 15.06.2016

²⁰⁶ "Batı güçlü bir Türkiye istemiyor. Ekonomik yönden kalkınmış bir Türkiye istemiyorlar", https://twitter.com/RT_Erdogan/status/357570322897178626?refsrc=email, Erişim: 15.06.2016

²⁰⁷ Şebnem Oğuz, "Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi", *Yeni Türkiye'de Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar*, içinde, derl., Tolga Tören ve Melehat Kutun, (İstanbul: SAV, 2016), s.97.

planı da bulunmaktaydı.²⁰⁸ Eylemcilerin camilere ayakkabılarıyla girdikleri ve camide içki içtikleri, başörtülü bir kadına saldırdıkları ve taciz ettikleri, Gezi parkında tuvalet kullanılmadığı gibi söylemlerle dini ahlaki kıstaslar üzerinden bir kutuplaşma projesi devreye sokuldu. AKP, özellikle de Recep Tayyip Erdoğan, kendisinden farklı olanlar üzerinde hegemonya tesisini, hiç olmazsa seslenmeye özen gösteren bir siyaset tarzından salt kendi tabanını pekiştirmeye yönelik bir siyaset tarzına tercih etti. Bu taban, İslami-muhafazakâr olarak tanımlandı ve siyasal alan bir kültürel kutuplaşma üzerinden gerildi.²⁰⁹İslami popülist strateji Sünni-Müslüman dindar mahallesini “*Büyük Oyunu Bozmaya, Haydi Tarih Yazmaya*” mottosuyla ve “Milli İradeye Saygı Mitingleri”yle de mobilize etti. Bu strateji üstüne AKP tekrar kendisini hem mağdur hem de muktedir olarak inşa etti.²¹⁰

AKP'nin Gezi karşısındaki stratejisi, Gezi'ye katılan toplumsal kesimler üzerinde hegemonyanın bir daha toparlanamayacak şekilde başarısızlığa uğramasına yol açtı. Bununla beraber Gezi isyanı iktidar bloğu içinde bir süredir patlak vermiş çatışmaların kendilerini daha açıkça ifade etmesine yol açtı. İktidar bloğu açısından ABD, AB, küresel finans sermayesi, büyük burjuvazi ve Gülen Cemaati hegemonyanın artık memnun edilemeyen taraflarını oluşturmuyordu.²¹¹

AKP hegemonyasının önemli kısımlarından birini uluslararası alan oluşturmuyordu. Ancak, 2008 krizi sonrasında izlenen sermaye birikimi-dış ticaret-dış politika stratejisi AKP'nin hegemonyasına büyük zarar verdi. 2008 ekonomik

²⁰⁸Ümit Akçay, ‘Faiz Lobisi Argümanı Neye Anlatıyor? Gezi Direnişi, Hükümetin Karşı Atağı ve Büyük Sermaye’, *Praksis*, Ağustos 2013, s. 3.

²⁰⁹ Akça, “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...”, s. 24.

²¹⁰ Age.

²¹¹ Age.

krizine bakıldığında Avrupa ile önemli ticari ilişkileri bulunan Türkiye 'de yaşanan krizin teğet geçtiği²¹² söylene de ülke ihracatını olumsuz yönde etkilemişti. Çünkü kriz sebebiyle sermaye hareketlerindeki ani duruştan kaynaklanan şokun tahrik ettiği iç talep daralması ihracatın da mutlak olarak gerilemesiyle eşleşince ülkede kriz ortaya çıktı. Büyüme performansına önemli katkı sağlayan ihracattaki bu düşüş, üretim ve istihdamı olumsuz etkiledi. Esasında 2008 krizi finansal bir kriz olmasının yanı sıra, kapasite kullanımını, istihdamı ve üretimi hızla aşağı çeken bir ekonomik resesyona niteliği kazandı.²¹³ Krizi aşmak için Ortadoğu pazarlarına yönelmek büyük öneme sahipti. Ayrıca Arap Baharı'ndan kaynaklanan yeniden yapılanma süreci, ABD'nin hegemonyasındaki gerileme ve müdahalecilikten uzaklaşması nedeniyle AKP Ortadoğu'da oluşan güç boşluğunu doldurmak gibi bir yola girdi ve emperyalistler arası mücadelenin dinamiklerinden faydalanmaya çalıştı.²¹⁴ Bu iki dinamik üzerinden AKP bölgede Sünni-İslamcı bir emperyalist stratejiye angaje oldu. Bu durum Türkiye'yi, ABD nezdinde bir stratejik ortaktan çok hemen hemen serseri bir devlete dönüştürdü. Gezi sürecinde takındığı tutumla birlikte hem AB hem de ABD nezdinde AKP'ye yönelik sorgulamalar, alternatif arayışları ifade edilmeye başlandı. Türkiye'de görev yapmış iki eski büyükelçinin, Abramowitz ve Edelman tarafından kaleme alınan ve AKP'yi Ortadoğu'da Sünni bir hat üzerinden mezhepçilik yapmakla ve diktatörlüklere koşulsuz destek vermesi

²¹²Başbakan Erdoğan 27 Ekim 2008'de 'Kriz Türkiye'yi teğet geçecek' dedi,

<http://www.milliyet.com.tr/-kriz-bizi-teget-gececek-sozu-dogru-mu-cikti/ekonomi/ekonomidetay/11.01.2010/1184364/default.htm>, Erişim: 15.06.2015

²¹³Oktar Türel "Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye'ye 2008-2009'daki Yansımaları Üzerine Notlar", *Gündem*, 2009, s. 16.

²¹⁴Erhan Keleşoğlu, 'AKP, Gülen ve Uluslararası Siyaset', <http://baslangicdergi.org/akp-gulen-ve-uluslararasi-siyaset-erhan-kelesoglu/> Erişim: 15.06.2016

dolayısıyla suçlayan “Retorikten Gerçeğe ABD’nin Türkiye Siyasetini Yeniden Çerçvelendirmek” başlıklı rapor bu durumu yansıtmaktadır.²¹⁵ Kemalist elitlere karşı devleti kontrol etme sürecinde AKP-Cemaat arasında kurulan ittifak, özellikle AKP’nin bu dış politika stratejisiyle ciddi sorunlar yaşamaya başladı. Cemaat, ABD ile uyumlu olmayan bir stratejiyi kendi küresel iktisadi, siyasi ve kültürel ağları açısından tehdit olarak algıladı.²¹⁶ Aslında ayrışma 2010 Mavi Marmara baskınıyla başladı ve cemaat tarafından Türkiye’nin geleneksel dış politikasından sapma olarak değerlendirildi ve Gülen, AKP’yi ittifakın başlangıcından beri ilk defa açıkça eleştirdi.²¹⁷ Gülen Cemaati’nin AKP hükümetine karşı ABD-İsrail çizgisinde pozisyon almasıyla gerginlik ayyuka çıktı. Ardından hem devlet aygıtları arası kontrol mücadelesi hem de Kürt sorununa yaklaşım farklılığı üzerinden 7 Şubat 2012’de Başbakan’a bağlı ve Oslo’da PKK ile müzakereyi yürüten Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) Müsteşarı Hakan Fidan savcı tarafından KCK soruşturması kapsamında ifade verilmeye çağrıldı. Bu AKP cephesinde bir darbe girişimi olarak görüldü.²¹⁸ Erdoğan’ın başkanlık isteğine açık bir dille karşı çıkmış olan Cemaat ile Parti/Lider arasındaki gerginlik Gezi sürecinde tekrar gün yüzüne çıktı. Cemaat’in “amiral gemisi” olarak adlandırılan Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı’nın 13 Ağustos 2013’te hükümetten gelen suçlamalara (devlette gizli kadrolaşma, Gezi eylemlerine destek vermek ve hükümeti düşürmeye çalışmak gibi) karşı yayınladığı metinden sonra 12 Kasım 2013’te açıklanan yeni bir metin ile parti (asıl olarak Erdoğan) ile

²¹⁵M. Görkem Doğan, Retorikten Gerçeğe: Abd’den Akp’ye Dair Gözlemler”, <http://baslangicdergi.org/retorikten-gercege-abdden-akpye-dair-gozlemler-m-gorkem-dogan/>, Erişim: 15.06.2016.

²¹⁶ Erhan Keleşoğlu, ‘AKP, Gülen ve Uluslararası...’

²¹⁷ Age.

²¹⁸ Şebnem Oğuz, “Yeni Türkiye’nin Siyasal...”, s.100.

cemaat arasına konulan mesafenin altı çizildi. Kasım 2013'te ise hükümetin, Cemaat açısından kritik öneme sahip dersanelerin, parti kadroları içerisinde ve tabanda meydana gelecek hoşnutsuzluklara rağmen kapatılması yönünde düzenlemeye gideceğini duyurmasıyla savaş iyice gün yüzüne çıktı.²¹⁹

Söz konusu savaş en sonunda 17 Aralık 2013 tarihinde, polis ve yargı ortaklığıyla başlatılan yolsuzluk operasyonu ve içlerinde üç bakanın oğullarının da olduğu gözaltılar ve operasyonun Başbakan'a ve ailesine doğru uzanacak olmasıyla birlikte Cemaat ve Erdoğan/AKP arasında büyük bir savaşa dönüştü, devam eden süreçte Suriye'de savaşan radikal İslamcılara silah taşıdığı MİT korumasındaki tırların savcı ve jandarma tarafından durdurulması, yolsuzluklar ve Suriye'ye savaş planları gibi ses kayıtlarının ortaya dökülmesi gibi olaylarla devletin özellikle yargı, polis, istihbarat aygıtları arasında ve içinde şiddetli bir mücadele olduğunu gösterdi. Bu süreçte AKP yine ezberini bozmadı ve iki temel strateji izledi. Birincisi, Gezi'deki stratejiyi devam ettirerek tüm yolsuzluk iddialarını Sünni-Müslüman-Türk milletinin iradesine, onun yegâne temsilcisi AKP'ye ve asıl olarak Erdoğan'a karşı içeride tetikçiliğini Gülen Cemaati'nin yaptığı bir darbe, bir komplo olarak tanımladı.²²⁰ İkincisi, başta polis ve yargı olmak üzere devlet aygıtlarındaki Güleni kadrolar "paralel" ilan edilerek atamalarla etkisiz hale getirildi.²²¹

30 Mart 2014 yerel seçimlerinde AKP, 2009 yerel seçimlerine göre oylarını arttırarak %45,6 oy aldı.²²² 2014 yılında yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine dönemin başbakanı ve AKP genel başkanı Recep

²¹⁹ Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz ...", ss. 24-25.

²²⁰ Age. 26.

²²¹ Age.

²²² 2014 Yerel Seçim Sonuçları, <https://secim.haberler.com/2014/>, Erişim Tarihi: 30.08.2017

Tayyip Erdoğan aday oldu ve 10 Ağustos 2014'te oyların %51,79'unu alarak Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturdu.²²³ Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise başbakanlığa seçildi. 17-25 Aralık soruşturması İstanbul Cumhuriyet Savcılığı tarafından takipsizlik kararı verilerek kapatıldı. 7 Haziran 2015 tarihinde yolsuzluk operasyonlarından sonra ilk defa genel seçimlere giren AKP, oyların %40.9'unu alarak seçimlerden ilk parti olarak çıkmasına rağmen, Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) seçimlere parti olarak katılma kararı alması ve oyların %13,1'ini almasıyla meclise giren parti sayısı dörde yükseldi ve böylelikle AKP'nin milletvekili sayısı 326'dan 258'e düştü.²²⁴ Hiçbir partinin tek başına iktidar olamaması ve koalisyon görüşmelerinin olumsuz sonuçlanmasıyla beraber erken seçim kararı alındı. 1 Kasım 2015 tarihinde yapılması kararlaştırılan erken seçimden önce ülke tarihinin en kanlı ve en çalkantılı dönemlerinden birine girildi. 11 Temmuz 2015'te KCK "askeri amaçla baraj inşaatı"ını gerekçe göstererek ateşkese bitirdiğini açıkladı.²²⁵ 17 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan "Dolmabahçe Mutabakatı ifadesini kabul etmediğini" söyledi.²²⁶ Oysa 5 ay öncesinde, "Dolmabahçe Mutabakatı"nın imzalandığı gün tarihler 28 Şubat 2015'i gösterirken Suudi Arabistan ziyareti öncesi Atatürk Havalimanında yaptığı

²²³ Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları, <https://secim.haberler.com/cumhurbaskanligi-secimi/>, Erişim Tarihi: 30.08.2017

²²⁴ 7 Haziran 2015 Türkiye Geneli Seçim Sonuçları, <https://secim.haberler.com/7-haziran-2015-secimi/>, Erişim Tarihi: 30.08.2017

²²⁵ Şener Aktürk , "PKK neden 11 Temmuz 2015'de ateşkese son verdi?", <http://www.karar.com/gorusler/doc-dr-sener-akturk-yazdi-pkk-neden-11-temmuz-2015de-ateskese-son-verdi-540674#>, Erişim Tarihi: 30.08.2017

²²⁶ Erdoğan'dan "Dolmabahçe Mutabakatı" açıklaması, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogandan-dolmabahce-mutabakati-aciklamasi,O5Md0oyz-02EREAVHGj4wg>, Erişim Tarihi: 30.08.2017

açıklamada “*bu hasretle beklediğim bir çağrıdır*”²²⁷ demişti. Devam eden süreçte, 20 Temmuz’da Kobani’ye insanı yardım götürmek amacıyla Şanlıurfa’nın Suruç ilçesinde toplanan Sosyalist Gençlik Dernekleri Federasyonu (SGDF) üyelerinin basın açıklaması sırasında bomba patlaması sonucu 33 kişinin hayatını kaybetmesi sonucu hükümet ile PKK’nın arası iyice gerildi ve PKK saldırıdan hükümeti sorumlu tuttu. 22 Temmuz’da iki polis memurunun evlerinde uyurken PKK’lı teröristler tarafından öldürülmesiyle gerilim ayyuka çıktı. 24 Temmuz’da TSK uçakları IŞİD ve PKK kamplarını bombalamaya başladı ve Türkiye genelinde PKK, DHKP-C ve IŞİD’e yönelik operasyonlar yapılmaya başlandı. PKK’nın Kürt nüfusunun yoğunlukta olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki bazı illerde özyönetim ilan etmesiyle beraber, 8 Ağustos’ta Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından ortaklaşa yürütülen ve kamuoyunda “Hendek Operasyonu” olarak bilinen operasyonlar başladı. Operasyonları Erdoğan’ın “*çözüm süreci buzdolabında*” açıklamaları takip etti.²²⁸ 6 Eylül’de PKK’lı teröristler Hakkari’nin Dağlıca ilçesinde askeri konvoya saldırarak 16 askeri şehit etti. Aynı gün A Haber’de canlı yayında olan Cumhurbaşkanı Erdoğan’a 7 Mart 2015’teki bir metro açılışında söylediği “*‘400 vekili verin bu iş huzur içinde çözülsün’ sözleriyle bugünkü çatışma ortamıyla bağdaştırılıyor. Ne diyorsunuz?*”²²⁹ sorusuna sözlerinin çarpıtıldığını ve “*400 vekil elde edilebilecek sayıyı bir siyasi parti yakalaysaydı, durum bugün çok farklı*

²²⁷ Erdoğan Dolmabahçe mutabakatı için ne demişti?

<http://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogan-dolmabahce-mutabakati-icin-ne-demisti-1200821/>, Erişim Tarihi: 30.08.2017

²²⁸ Erdoğan, “Çözüm süreci buzdolabında”,

<http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/08/11/erdogan-cozum-sureci-buzdolabinda>, Erişim Tarihi: 30.08.2017

²²⁹ Erdoğan’dan ‘samimi itiraf’: 400 milletvekili alınsaydı durum farklı olurdu,

<http://www.diken.com.tr/erdogandan-samimi-itiraf-400-milletvekili-alinsaydi-bunlar-olmazdi/>, erişim Tarihi: 30.08.2017

olurdu” dedi.²³⁰ Tarihler 10 Ekim 2015’i gösterdiğinde ise Ankara Gar’ında gerçekleşen barış mitingi Cumhuriyet tarihinin en kanlı saldırısına dönüştü. 2 İŞİD’li canlı bombanın intihar saldırısıyla tam 102 vatandaş hayatını kaybetti. Saldırı sonrasında PKK’nın tek taraflı ateşkes ilan etme hayalleri suya düştü ve gerilim tekrar yükseldi. 20 Ekim’de ise Dönemin Başbakanı Davutoğlu’nun Van mitinginde “*AK Parti iktidardan indirilirse buralarda terörist çeteleri dolaşacak, Beyaz Toroslar dolaşacak*”²³¹ diyerek Kürt seçmenlere seslendi. Beyaz Toroslar bilindiği üzere Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele namı diğer JİTEM’in 90’larda bölgede yaptığı operasyonlarda kullanılıyordu ve yüzlerce faili meçhul cinayetin sembolüydü. Tarihler 1 Kasım 2015’i gösterdiğinde ise AKP seçimden zaferle çıkmış ve toplam oyların %49,5’ini almıştı.²³² 7 Haziran seçimlerinden sonra tek başına iktidar olamayışının sebeplerini iyi analiz etmişti. Bunlardan biri HDP’nin parti olarak meclise girmesi, bir diğeri ise Milliyetçi Hareket Partisi’nin oylarını artırmasıydı. Müslüman-ümmetçi-demokrat çizginin yeterli olmadığını anlayan AKP, milliyetçi sağ popülist bir hegemonyaya kayd. Hem Müslüman-Türkçü söylemlerle hem de “Beyaz Toroslar” gibi söylemlerle Türk milliyetçilerinin ve Kürtlerin oyları devşirildi. Şiddet olaylarından fazlasıyla bıkan halk faturayı HDP ve MHP’ye kesti. 7 Haziran- 1 Kasım seçimleri değerlendirildiğinde MHP’nin oyları %16,3’ten %11,9’a, HDP’nin oyları ise %13,1’den %10,8’e düştü.²³³ Özellikle Güneydoğu’da HDP’nin oylarında ciddi

²³⁰ Age.

²³¹ Başbakan Ahmet Davutoğlu'ndan 'beyaz toros' çıkışı, <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-ahmet-davutoglundan-beyaz-toros-cikisi-40003756>, Erişim Tarihi: 30.08.2017.

²³² 1 Kasım 2015 Türkiye Geneli Seçim Sonuçları, <https://secim.haberler.com/2015/>, Erişim Tarihi: 30.08.2017

²³³ Age.

bir düşüş meydana gelirken, AKP'nin oylarında ciddi bir artış gözlemlendi.²³⁴ Kürt halkının operasyonlardan PKK'yı değil HDP'yi sorumlu tuttuğu yargısına buradan varabilir. Yani AKP, Gramscian bir tabirle devletin olağanüstü çözüm aygıtını devreye sokarak (ordu, polis vs.) Kürt halkını tahakküm altına almıştır. Diğer yandan da milliyetçi-Türk-Müslüman olarak kendini tanımlayarak oylarını artırmayı başarmış ve hegemonyasını yeniden tesis etmeye çalışmıştır.

²³⁴ Age.

3.5 2015 Sonrası Dönem: İki Uluslu Hegemonya ve

Hukukun Araçsallaştırılması Zemininde Devleti Kontrol

Etme Savaşı

1 Kasım seçimleri sonrası Türkiye'ye AKP'nin sıkça dile getirdiği gibi istikrar gelmedi. Şiddet olayları artarak devam etti. "1 Kasım 2015 – 14 Temmuz 2016 tarihleri arasındaki bilanço şöyledir;

- Güvenlik güçlerinden 532 kişi hayatını kaybetti.
- Güneydoğu'da 'Hendek Operasyonu' kapsamında devam eden çatışmalarda 234 sivil hayatını kaybetti.
- IŞİD tarafından düzenlenen intihar saldırıları kapsamında, İstanbul Sultanahmet Meydanında 15 kişi, Taksim Meydanı'nda 5 kişi, Atatürk Havaalanında 45 kişi hayatını kaybetti.
- PKK tarafından düzenlenen intihar saldırıları kapsamında, Ankara Merasim Sokak'ta 28 kişi, Kızılay Güvenpark'ta 37 kişi hayatını kaybetti."²³⁵

Devam eden süreçte AKP içerisinde Genel Başkan ve Başbakan Davutoğlu'nun il ve ilçe başkanlıklarında yaptığı kritik atamalar sonrasında parti içinde süregelen güç mücadelesi gün yüzüne çıktı. Başbakan Davutoğlu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki mücadele 29 Nisan 2016'da yapılan AKP Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (MKYK) toplantısında "Atama yetkisinin

²³⁵ 1 Kasım'dan 1 Kasım'a Türkiye, <http://www.appsaljazeera.com/interactive/1kasimdan-1kasima/#0>, Erişim Tarihi: 31.08.2017

devrine ilişkin kararın kaldırılarak atama yetkisinin yeniden AK Parti MKYK uhdesine alınması” önergesi ile iyice belirginleşti.²³⁶ Buna göre il, ilçe başkanlarının atama yetkisi AKP Genel Başkanı Davutoğlu’ndan alınarak MKYK’ya devredildi. 5 Mayıs’ta Başbakan Davutoğlu görevinden istifa etti. Davutoğlu yaptığı basın açıklamasında “Görevimin dört yıl sürmesini bekliyordum böyle olması benim tercihim değil, ortaya çıkan zorunluluğun sonucudur” diyerek Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı işaret etti.²³⁷ AKP Ankara Milletvekili Aydın Ünal’ın düşük profilli Başbakan açıklamaları sonrasında 22 Mayıs’ta AKP Olağanüstü Kongresinde Genel Başkanlığa seçilen Binali Yıldırım, Cumhurbaşkanı tarafından 65. Hükümeti kurmakla görevlendirildi. AKP cephesinde bunlar olurken Gülen Cemaati de darbe planları yapıyordu. Yargı ve EGM içerisindeki Gülen’ci kadrolar etkisiz hale getirilmişti ama ordu içindeki kadrolar hala statülerini koruyorlardı. Tarihler 15 Temmuz 2016’yı gösterdiğinde TSK içerisindeki Gülen Cemaati mensubu subaylar tarafından darbe girişiminde bulunuldu. Hem darbenin iyi organize edilememesi hem de hükümetin çabuk reaksiyon göstermesiyle darbe girişimi başarısız oldu. Darbe girişiminin başarısız olmasında özellikle iki faktör önemli rol oynadı. Polisin hükümetin yanında yer alarak darbecilerle çatışması ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın medya aracılığıyla halkı sokağa çıkararak darbeyi engelleme çağrısında bulunması. Görüldüğü gibi Cemaat ve hükümet devletin kontrolünü ele geçirmek/elde tutmak için olağanüstü çözüm aygıtlarına başvurmuştur. Cemaatin olağanüstü çözüm aygıtı/ordu

²³⁶ AK Parti Merkez Karar Yönetim Kurulu toplandı, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1232477-ak-parti-merkez-karar-yonetim-kurulu-toplandi>, Erişim Tarihi: 31.08.2017

²³⁷ 1 Kasım’dan 1 Kasım’a Türkiye, <http://www.appsaljazeera.com/interactive/1kasimdan-1kasima/#0>, Erişim Tarihi: 31.08.2017

karşısında hükümet, hem kendi olağanüstü çözüm aygıtını/polisi kullanmış hem de popülist bir çağrıyla halkı sokağa çağırarak darbe girişimini etkisiz hale getirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın halkı sokaklarda “Demokrasi Nöbeti” tutmaya çağırmasıyla ve özellikle halkın sokağa çağırılmasında darbe girişimi gecesinden başlayarak sembol olarak “sala”ların kullanılmasıyla İslami-Müslüman-demokrat kitlesel bir mobilizasyon süreci başlatılmıştır. Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in 15 Temmuz gecesinden itibaren başlayan camilerden sala okuma uygulamasını “Savaş uçakları bomba yağdırırken önce halkımızın moralini yüksek tutmaya çalıştık. Sonra da demokrasi şehitleri için sala okuduk” sözleri bu argümanı destekler niteliktedir.²³⁸ Bu süreçte AKP yine ezber bozmamış kendisini yeniden “mağdur” ve bu oyunu bozan ‘milletin irade’si olarak “muktedir” ilan etmiştir. 16 Temmuz 2016’da hükümet 3 aylık süreyle Olağanüstü Hal (OHAL) ilan etti. Daha sonra AKP, OHAL kapsamında çıkarılan KHK’larla ciddi bir tasfiye sürecine girişti. Bu süreçte birçok meslek grubunda tutuklamalar ve işten çıkarmalar gerçekleştirildi. Yapılan tutuklamalar ve işten çıkarmalar sadece Gülen Cemaati kapsamında gerçekleşmedi. AKP OHAL’i fırsat olarak görüp toplum içindeki tüm muhalif kesimleri marjinalize ederek tasfiye işlemine girişti. Muhalif olarak görülen tüm kesimler PKK’lı, DHKP-C’li, Gülen’ci veya vatan haini ilan edilerek ya görevden uzaklaştırıldı/işten çıkarıldı ya da tutuklandı. AKP, Gülen Cemaati’nin de terörist/marjinal ilan edilmesiyle “iki uluslu hegemonya projesi”ni derinleştirmiştir. Bob Jessop’a göre, hegemonya tasarıları her zaman tüm ulusu kapsayacak nitelikte olmak zorunda değildir. İki

²³⁸ 15 Temmuz'dan sonra Türkiye, <http://www.dw.com/tr/15-temmuzdan-sonra-t%C3%BCrkiye/a-19407979>, Erişim Tarihi: 31.08.2017

uluslu hegemonya projelerinde, toplum ikiye bölünerek “makbul vatandaş” ve “marjinal” olarak ikiye ayrılır. Stratejik olarak önemli olan kesimler egemen fraksiyon tarafından “makbul vatandaşlar” kabul edilirken, muhalif kesim “marjinal” olarak ilan edilir. Yaşanılan tüm toplumsal sorunların maliyeti “marjinal” kesimin üzerine yüklenir.”²³⁹ *“Devletin kurumsal mimarisi sosyo-politik güç ilişkileri kapsamındaki pratiklerle inşa edilir. Bu güç mücadeleleriyle oluşan kurumsal mimari de belirli bir zamansal-mekânsal bağlamda toplumsal ve siyasal gruplar üzerinde “stratejik seçicilik” mekanizmasıyla sınırlandırıcı veya güçlendirici etkilerde bulunur.”*²⁴⁰

Thatcher İngiltere’sine baktığımızda muhafazakâr iktidar tarafından yürütülen iki uluslu hegemonya projesi pasif bir devrim aracı olarak işlevselleşmiştir.²⁴¹ Bu yaygın hegemonya zemininde popülist bir uzlaşmanın olmadığı/olmayacağı anlamına gelmektedir. Burada asıl amaç marjinalize ilan edilen grupların çıkarlarının depolitize ve pasifize edilmesidir.²⁴² Thatcher yönetimindeki dönemin neo-muhafazakarlığı, devletçilik karşıtlığı, liberal rekabet piyasaları, bireycilik, esnekleştirme ve marjinal-makbul ekseninde bölünen ulustan yalnızca makbullenin kayırıldığı seçici neoliberal refah politikalarının beraberinde, aileyi yüceltme, radikal dincilik, ırkçılık ve komünizm karşıtlığı gibi

²³⁹ Bob Jessop, Kevin Bonnett, Simon Bromley, Tom Ling, ‘Authoritarian Populism, Two Nations, and Thatcherism’, *New Left Review*, 1984, No. 147, ss. 32-60.

²⁴⁰ Bob Jessop, *The Future of the Capitalist State.*, (Cambridge, Oxford: Polity Press, 2002), s.40, Aktaran, İsmet Akça, 1980’lerden Bugüne Türkiye’de Siyaset ve Hegemonya: Bir Çerçeve Denemesi, *İktisat Dergisi*, 515-516, Ocak-Haziran, (2011): ss. 25-36, s.27.

²⁴¹ Muharrem Tünay, “Yeni Türkiye Sağının Hegemonya Girişimi”, Çev. Nazım Güveloğlu, Demet Dinler, *Praksis*, 5, (2002), ss. 177-197, s.183.

²⁴² Age.

eski unsurları da bünyesinde barındırmaktadır.²⁴³ Türkiye gibi çevre ülkelerde ise neoliberal kapitalizme geçiş askeri darbe ve sürekli darbe rejimlerinin eliyle gerçekleştirilmiş, olağanüstü hal ve devlet güvenlik mahkemeleri kanunlarıyla devletin zor aygıtları aracılığıyla ön plana çıkmıştır.²⁴⁴ 12 Eylül rejimi aracılığıyla oluşturulan neoliberal otoriter devlet formu, sonrasında gelen sivil iktidarlarca korunmuş ve değişen koşullara uygun biçimde yeniden üretilmiştir.²⁴⁵ Türkiye’de ilk defa 1980’lerde ANAP döneminde uygulanan iki uluslu hegemonya projesi neoliberal politikaları perçinleme yolunda IMF ve Dünya Bankası politikalarını yürürlüğe koyarak bağımlı sınıfların ekonomik ve politik dışlanması konusunda taviz vermemiştir.²⁴⁶ Neoliberal devlet, neoliberalizmin farklı aşamalarında farklı birikim stratejilerine göre şekil değiştirirken bununla beraber bu stratejilerin gereksinimleri oranında politika, ideoloji, hukuk, ekonomi, ve askeri tahakküm yöntemlerini kullanarak sürece yön vermektedir.²⁴⁷

AKP özelinde ise dönemi anlamlandırmamız açısından “otoriterleşme kuramlarında olağan/olağanüstü ayrımı”nı incelemek faydalı olacaktır. Oğuz’a göre; *“Liberal yaklaşımlar, otoriterleşmeyi devletin sivil toplum üzerindeki tahakkümün artması olarak tanımlarlar. Söz konusu tahakkümün arttığı olağanüstü durumlarda olağan hukukun geçici olarak askıya alındığını, ancak olağan/olağanüstü hâl ayrımının kendisinin de hukuk tarafından belirlendiğini*

²⁴³ M. Davis, “The New Right’s Road to Power”, *New Left Review*, 128, (1981): ss. 3-23, s. 12-19 ve Bob Jessop, Kevin Bonnett, Simon Bromley, Tom Ling, ‘Authoritarian Populism...’, s. 5, Aktaran, Age.

²⁴⁴ Seydi Çelik, *Osmanlı’dan Günümüze Devlet ve Asker. Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri*, (İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2008), Aktaran, İsmet Akça, “1980’lerden Bugüne Türkiye’de...”, s. 28.

²⁴⁵ İsmet Akça, 1980’lerden Bugüne Türkiye’de Siyaset ve Hegemonya: Bir Çerçeve Denemesi, *İktisat Dergisi*, 515-516, Ocak-Haziran, (2011): ss. 25-36, s.28.

²⁴⁶ Age.

²⁴⁷ Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev. Ahmet İnel, (İstanbul, Birikim Yayınları, 1974), s.17.

iddia ederler."²⁴⁸ Başka bir söyleyişle, olağanüstü hâl bir hukuksuzluk durumu değil, var olan anayasal düzenin bekası için bazı "hak ve özgürlükler" in belirli bir süre için kısıtlanması olarak görürler ve olağanüstü hâl bittiğinde hukuk düzenine dönüleceğini ileri sürerler.²⁴⁹ Neocleous ise, tarihte hiçbir zaman normal bir dönem olmadığı savıyla olağanüstü hal kavramı yerine, hukukta olağanüstü yetkilerin nasıl kullanıldığına bakılması gerektiğine işaret eder, çünkü burada mevzubahis hukuka karşı şiddet değil hukukun şiddetidir.²⁵⁰ Poulantzas'a göreyse, olağanüstü devletin ne tür bir şekil alacağı, hangi tarihsel konjonktürde ne çeşit bir politik krize reaksiyon olarak ortaya çıktığıyla alakalıdır.²⁵¹

AKP iktidarı özellikle 2007 genel seçimlerindeki başarısıyla birlikte iki uluslu hegemonya projesini sadece neoliberal politikalar bağlamında değil, kendi politikalarını benimseyenler ve benimsemeyenler üzerinden yeniden tanımladığı bir bağlamda uygulamıştır. 1 Kasım genel seçimlerinden ve özellikle 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ise bu şekilde yeniden tanımlanan iki uluslu hegemonya projesi daha da derinleşmiştir. OHAL kapsamında KHK'larla uygulanan tüm politikalar hukuksal bir taban oluşturularak meşrulaştırılmaya çalışılmış ve bu süreç içerisinde, hem marjinal ilan edilen muhaliflere dair birçok gazete, dergi, radyo ve televizyon kanalı kapatılmış hem de birçok milletvekili tutuklanarak cezaevine konulmuştur. Özellikle Kürt hareketinin siyasi kanadı bertaraf edilmiş ve Kürt hareketi tekrar PKK'yla özdeşleştirilerek marjinalize edilmiştir. KHK'larla tüm muhalifler pasifize edildiği gibi OHAL'in verdiği neredeyse

²⁴⁸ Şebnem Oğuz, "Yeni Türkiye'nin Siyasal...", 84.

²⁴⁹ Age.

²⁵⁰ Mark Neocleous, *Güvenliğin Eleştirisi*, Çev. Tonguç Ok, (Ankara, Nota Bene, 2008), Aktaran, Şebnem Oğuz, "Yeni Türkiye'nin Siyasal...", 88.

²⁵¹ Nikos Poulantzas, *Faşizm ...*"

sınırsız yetkilerle ‘Yeni Türkiye’ projesi de hız kazanmıştır. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın uzun süredir dile getirdiği ‘Başkanlık Sistemi’ tartışmaları tekrar AKP’liler tarafından sıkça dile getirilmeye başlanmıştır. Türkiye’de ki parlamenter sistemin sorunlu olduğu ve mevcut Anayasa’nın sürekli problem ürettiği argümanlarıyla meşrulaştırılmaya çalışılmış ve nitekim başarılı da olmuştur.²⁵² AKP’nin meclise taşıdığı anayasa değişikliği metni, MHP’nin de destek vermesiyle mecliste oy çokluğuyla kabul edilmiş ve halkoylamasına sunulmuştur.²⁵³ Türkiye 16 Nisan 2017’de ‘Partili Cumhurbaşkanlığı’ sistemine geçiş amacıyla Anayasa Değişikliği Halkoylaması yapmış ve %51,4 ‘Evet’ oyuyla ‘Partili Cumhurbaşkanlığı’ sistemine geçmiştir.²⁵⁴ Burada bir parantez açarak üzerinde durmamız gereken bir konu da hukukun araçsallaştırılmasıdır. Örnek verecek olursak 17 – 25 Aralık yolsuzluk operasyonlarında adı geçen dört bakan hakkında yargılamaya dahi gerek görülmemiş ve bu konudaki meclis araştırma komisyonunun faaliyetlerine yayın yasağı gelmiştir. Aynı zamanda yolsuzluk iddiasına adı karışan bakanların çocukları ve iş adamları hakkında da takipsizlik kararı alınmıştır. OHAL döneminde çıkarılan KHK’larla işten çıkarılanlar veya tutuklananların iddianamelerinin birçok asılsız nedene dayanması da hukukunun araçsallaştırılmasının bir başka örneğidir. Sonuç olarak AKP’nin 2015 seçimleri süreciyle başlayan, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra daha da derinleşen

²⁵² Başbakan Yıldırım: Mevcut anayasa sistemi Türkiye’de sürekli problem üretiyor, <http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/basbakan-yildirim-mevcut-anayasa-sistemi-turkiyede-surekli-problem-uretiyor/789851>, Erişim Tarihi: 31.08.2017

²⁵³ Anayasa değişikliği teklifi kabul edildi, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/anayasa-degisiklik-teklifi-kabul-edildi-anayasa-degisikligi-maddeleri,7nm31jbWkE6KE5tXwomHCQ>, Erişim Tarihi: 31.08.2017

²⁵⁴ Türkiye’de Genel Referandum Sonuçları, <https://secim.haberler.com/>, Erişim Tarihi: 31.08.2017

stratejisini iki uluslu hegemonya ve hukukun araçsallaştırılması zemininde devleti kontrol etme savaşı olarak tanımlamak mümkündür.

4. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

HEGEMONYASININ KAYNAKLARI:

NEOLİBERAL POPÜLİZM

Bu bölümde, AKP'nin hegemonya projesinin ve iktidar tekniklerinin anlaşılabilmesi ve bu tekniklerin iktidar blokunun üzerinde uzlaştığı birikim biçimi olarak neoliberalizmin Türkiye pratiğinde siyasal bir hegemonya ile birlikte nasıl sürdürülebilir kılındığını anlamak için bir çözümleme sunulmaya çalışılacaktır.

Türkiye'nin neoliberalleşme sürecine kısaca göz atacak olursak; 1980'lerde global ekonomiye, ticaret serbestliğine, yabancı yatırım çağrısına, kuralsızlaştırma (deregülasyon) ve özelleştirme başlangıçlarına uyum sağlamak amacıyla bir dizi reformla ortaya çıktı. 1990'lardaki finansal liberalleşme, küresel piyasalardaki değişkenliğin ve kırılganlığın tüm işaretleriyle birlikte gelirken, Türkiye 1994'te ve 2001'de iki büyük finansal kriz yaşadı, ki 2001 krizi ülke tarihinde yaşanan en büyük krizdi. Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) %9 azalması ve bir milyondan fazla iş kaybıyla 1980'lerin Latin Amerikası'nın "kayıp on yılı"yla benzerlik gösteren 1990'ların Türkiye'sinin çalkantılı on yılı

neoliberalleşme süreçlerinin aşırı yan etkilerini görünmez kıldı.²⁵⁵ Yine de yoğun özelleştirmeye bağdaştırılmış neoliberal yönetim, devletin ekonomik alandan olabildiğince çekilmesi bahsi geçen “kayıp on yıl”da meydana gelmediğinden Türkiye’nin neoliberalleşme süreci alışılmışın dışındaydı. 2002 seçimleriyle AKP’nin tek başına iktidara gelişiyle birlikte Eder’in “neoliberal derinleşme” olarak isimlendirdiği sürece şahitlik etmeye başladık.²⁵⁶ Bu derinleşme, siyasal iktidarın etkinliğinin ve kontrolünün yoğun bir halde devam etmesine rağmen devletin varlıklarının özelleştirilmesi, kentte ve köyde toprağın olağanüstü bir biçimde metalaştırılması, ticarileşme, sıcak para biçinde yabancı sermaye girişinin artması, ticaret patlaması ve bununla beraber dış ticaret açığının artışı, Türkiye’nin küresel meta zincirine eklemlenmesi ve borç yükü olan vatandaş imaliyle(hane halkı borçlanma oranı geliri az gruplarda daha fazla olmak üzere) mikro ve makro ölçekte finansallaşma ile birarada gelişmiştir.²⁵⁷ Peki bu reformlar nasıl bu kadar hızlı ve yoğun bir şekilde uygulanabildi? Aslında AKP döneminin kendine özgü neoliberalleşme sürecinin bir diğer özelliği ise; yoğunluk ve sınırsız kapsamıyla Türk siyasi tarihinde eşi görülmemiş bir otoriterleşme ve şiddetin, neoliberalleşmeyle bir araya gelmesidir. Finansallaşmanın/metalaşmanın hızı ve yoğunluğu ne kadar yüksekse, otoriterleşme ve şiddetin daha kuvvetli biçimlerine olan ihtiyaç artmaktadır. Neoliberalleşme süreci, ne kadar metalaştırmak istediğinize göre daha kapsamlı ve büyük miktarda şiddet ve baskı gerektirmektedir. Şiddet kavramı burada, polisin kullandığı şiddetten, son 15 yılda

²⁵⁵ Mine Eder, “Türk Usulü Buldozer Neoliberalleşmeyi Anlamak; AKP’nin Politik Ekonomisi ve Ötesi”, *Türkiye’de Yeni İktidar Yeni Direniş* içinde, derl., Yahya M. Madra (İstanbul, Metis, 2015), s. 47.

²⁵⁶ Age. s. 48.

²⁵⁷ Age.

artmış olan belirsizlik, kırılganlık, güvencesizlik ve öngörülemezlik yaratan ekonomik mülksüzleştirmeye kadar çeşitlilik ihtiva etmektedir. Bu dönemde yine AKP'ye özgü olarak, Eder'in tanımıyla "Türk usulü buldozer neoliberalizm" geniş çapta kurumsallaşmış ve yasalaştırılmıştır.²⁵⁸

Bir taraftan neoliberal dönüşümün baş siyasal aktörü olarak özelleştirme, piyasalaştırma, esnekleştirme, güvencesizleştirme, serbestleştirme ve deregülasyon pratiklerinde egemen sınıf kesimlerinin çıkarları açısından epey tatmin edici değişiklikler yapan AKP'nin, bununla birlikte katıldığı her seçimden oy oranını arttırarak çıkması ve bağımlı sınıflar (işçi sınıfı, yoksullar) arasındaki desteğini genişletmesi arasında nasıl bir bağlantı var? Bu konuda Slavoj Zizek'in Gramsci'ye hegemonya konusunda yaptığı katkı faydalı olabilir. "Egemen ideolojinin işleyebilmesi için, sömürülen kesimin, içinde kendi gerçek özlemlerini görebileceği bir dizi özelliği de içerisinde barındırması gerekir. Başka bir deyişle, her hegemonik evrensellik hiç olmazsa iki tikel içeriği hem sahici popüler içeriği hem de onun tahakküm ve sömürü ilişkileri tarafından saptırılmış/çarpıtılmış bir biçimini bünyesinde bulundurmaya zorundadır."²⁵⁹ Bir iktidar tekniği ve hegemonya projesi olarak neoliberal popülizm, sömürülen çoğunluğun içinde kendi sahici özlemlerini görebileceği bir dizi özelliği de içerisinde barındırması ve yine bu kesimlerin "ortak duyu"su içerisinde iktidar blokunu birleştiren hegemonya projesinin yerleştirilmesiyle gerçekleşme imkanı bulabilir.²⁶⁰ Burada incelenmesi gereken bir diğer önemli strateji, boyutları ulus devletin sınırlarını

²⁵⁸ Age. ss. 48-49.

²⁵⁹ Slavoj Zizek, "Çokkültürcülük ya da Çokuluslu Kapitalizmin Kültürel Mantığı", *Kırılgan Temas* içinde, Çev. Tuncay Birkan (İstanbul, Metis, 2006) ss. 260-261.

²⁶⁰ Deniz Yıldırım, "AKP ve Neoliberal Popülizm", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, derl. İlhan Uzgel ve Bülent Duru (Ankara, Phoenix Yayınevi, 2009), s. 68.

aşan ölçüde, farklı çevre ülkelerde farklı yerleşme stratejileri bağlamında uluslararası ölçekte finansal sermayenin hegemonyasında birleşen iktidar blokunun bir kriz yönetimi stratejisi olarak gelişmektedir. Bilhassa, neoliberal modelin ve finansallaşmanın eşliğinde getirdiği ağır ekonomik krizlerin toplumsal, siyasal alana doğru genişlemesi ve krizin giderek hegemonya krizine dönüşmesi ortamında değerlendirildiğinde, neoliberal popülizmin, çevre ülkelerde küresel sermayenin hegemonyasını pekiştirmeyi yerli siyasetin “ popülist ve muhalif” karşı hegemonya dilinin egemen sınıf siyasetine çevrilmesiyle mümkün gören ve bu ölçüde de uluslararası ölçekte sermaye hegemonyasının tekrar üretilmesine hizmet eden Dünya Bankası gibi finansal kuruluşların 1990’ların sonundan itibaren ortaya koyduğu “ yoksullukla mücadele” söylemiyle de uyuşan, yerel görünümlü olmakla birlikte ziyadesiyle “küresel” bir hegemonya ve iktidar tekniği olduğu belirtilmelidir.²⁶¹ Başka bir deyişle, neoliberal popülizm, ortaya çıktığı ülke deneyimlerinde bir taraftan emperyalist hegemonya projesinin “yerleştirilmesine/millileştirilmesine” imkan verirken, diğer yandan hegemonya krizinin geçiştirilmesine imkan sağlamaktadır.²⁶² Diğer taraftan bu durum, halk sınıflarının siyasal temsilcilerinin “transformizm” olgusu etrafında iktidarın söyleminin bir parçası haline getirilmesiyle birlikte mümkün olan bir süreçtir. Bu durum, iktidar bloğunu oluşturan sınıflara, krizden olağan yollarla kurtulma imkânı verdiği gibi (organik çözüm), bu sınıfları, “karşı hegemonya”nın potansiyel unsurlarını bertaraf etme imkanıyla da donatmaktadır.²⁶³ Yine bu aşamada, halk adamı olarak ortaya çıkan bir popülisti, bir muhafazakarı ya da bir

²⁶¹ Filiz Zabcı, “Bağımlılığın İçselleştirilmesinde AKP ve Dünya Bankası”, *AKP Kitabı: Bir dönüşümün Bilançosu* içinde, derl. İlhan Uzgel ve Bülent Duru (Ankara, Phoenix Yayınevi, 2009).

²⁶² Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s.68.

²⁶³ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s.68.

solcu lideri egemen sınıfların neoliberal hegemonyasını derinleştirecek politikalar açısından daha da işlevsel hale getirebilir.²⁶⁴ Kısaca neoliberal popülizm, krizleri izlemekte, sermaye sınıfının emek karşısındaki iktidarını neoliberalizm çerçevesinde perçinlemekte, iktidar bloku içinde de finansal sermayenin temsil olanaklarını yaygınlaştırırken bununla birlikte emekçi sınıfların en alt katmanlarını azar azar ferahlatan ve neoliberalizmle uyumlu “popülist” politikalarla egemen sınıfların hegemonyasına eklemlenmeyi hedefleyen bir hegemonya tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶⁵

²⁶⁴ Age. ss. 68-69.

²⁶⁵ Age. s. 69.

4.1 Neoliberal Popülizm

Neoliberal popülizmin hangi pratikler ve uygulamalar eşliğinde hayat bulduğunu incelemeyen önce, klasik popülizmin kısaca incelenmesinde fayda var. Zira, neoliberal popülizmin klasik popülizmden ayrıldığı noktaları anlamamız bakımından faydalı olacaktır.

Korkut Boratav'a göre popülizm, *“parlamenter bir sistemin varlığı sayesinde emekçi sınıfların, kendi ekonomik çıkarlarını ilgilendiren konularda siyasi karar alma süreçlerini etkileyebilecekleri; ancak siyasi iktidara bir alternatif veya ortak olabilecek biçim ve düzeyde örgütlenemedikleri bir durum”*dur.²⁶⁶ Emekçi sınıfların örgütlenemedikleri ve iktidarı tayin edemedikleri ya da dönüştürüp etkileyemedikleri Batı Avrupa türü burjuva demokrasilerinden farklı olarak geri kalmış kapitalizme mahsus bir durumdur popülizm.²⁶⁷ Batı Avrupa gibi gelişmiş örgütlü toplumlarda popülist uygulamaların ortaya çıkmamasının temel sebebi *“ sosyal/ekonomik hakların sadece seçim zamanlarında değil, her zaman belli bir seviyede alınabiliyor/korunabiliyor olmasına bağlıdır”*²⁶⁸

Haldun Gülalp ise popülizmin tarihsel gelişimi ve tanımını üzerine şöyle der; *“İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, Latin Amerika'nın güçlü sanayi burjuvazilerine sahip olması sebebiyle, Bunalım döneminde zorunluluklar sonucu*

²⁶⁶ Korkut Boratav, *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, (İstanbul, Yordam Yayınları, 2010), s. 384.

²⁶⁷ A.g.e. s. 384.

²⁶⁸ Oğuz Oyan, *“Popülizm Karşıtlığı”: İdeolojik Bir Baskı Aracı*”, Birgün, 4 Ekim 2004.

başvurulmuş olan korumacı ve iç pazara dönük önlemler, savaş sonrası dönemde bilinçli bir şekilde devam eden bir resmi politika niteliğinde devam etmiştir. *Bu durum, bunalım öncesi dönemden farklı bir sınıf yapısını ifade ettiği gibi, dünya konjonktürünün değişmiş olduğu dikkate alınır, sınıfsal ittifaklar açısından farklı bir yapıyı gerektirmektedir.* Bu dönemde sınıfsal ittifakların liderliği sanayi burjuvazisinin egemenliği altındadır. Yeni sınıf ittifakları yapısı, bu dönemde Latin Amerika'da hâkim olan “popülist” rejimlerde kendini göstermektedir. Popülist rejimlerin temelinde toplumdaki farklı sınıfların “gelişme” ekseninde buluşması ve ekonomik gelişmeden her sınıfın belli bir pay alması vasıtasıyla toplumsal-siyasal sistemle bütünleşmesi yatar.”²⁶⁹

Popülizmin ortaya çıkışı, daha genel bir toplumsal krizin bir parçası olan egemen ideolojik söylemin krizine tarihsel olarak bağlıdır. Bu kriz, iktidar blokundaki bir çatlamanın sonucu olabileceği gibi, burada bir sınıf veya sınıf fraksiyonu, -ki hegemonyasını kurmak adına, egemen ideolojinin tamamına karşı “halk”a başvurma gereği duyar- sistemin ezilen kesimleri etkisizleştirme yeteneğindeki bir krizin sonucu da olabilir.²⁷⁰

1930 ve 1940’larda iktidar blokları, oligarşik hegemonyaya bağlı olarak derin bir biçimde ayrıışmışlardı ve bu ayrışma en azından bir fraksiyonun ulusal bağımsız bir kapitalizm yönünde hareket etmeye ve bu amaç doğrultusunda kitle desteği kazanmaya hazırdı.²⁷¹ Endüstri burjuvazisi, iktidar blokunda kendi hegemonyasını kurmak için, emperyalizmle ilişkisi olan “oligarşik” fraksiyonlara karşı, örgütlü kesimlerin kitlesel seferberliğine yaslanmaktaydı ve bu durum

²⁶⁹ Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, (Ankara, Yurt Yayınları, 1987), ss.35-36.

²⁷⁰ Ernesto Laclau, *İdeoloji ve Politika*, çev. Hüseyin Sarıca, (İstanbul, Belge, 1985) s. 190.

²⁷¹ Age. s. 210.

klasik popülizmin sınıf ittifakları ve eklemlenme siyasetleri çerçevesinde epey belirleyici bir nitelikteydi.²⁷² Fakat emekçi kesimlerle geliştirilen bu ilişki biçimi, Peronizm²⁷³örneğinde görüldüğü gibi iki basamaklıydı.²⁷⁴ Çünkü “bir yandan işbirliği halindeki kitlesel sendikalara uzun erimli avantajların vaat edilmesi, diğer yandan işbirliğine yanaşmayan örgütlere ağır baskı uygulanması bu dönemi karakterize etmekteydi. Özellikle, iş birliğine yanaşmayan ve Komünist Parti’ye yakın tüm örgütler, hayatta kalabilmek için radikalleşmek zorunda kalmışlardı.²⁷⁵

Boratav, Türkiye özelinde 1962-1976 dönemini geleneksel anlamda klasik popülizm olarak saptamaktadır. 1961 Anayasası’nın geniş şemsiyesi içinde burjuva demokrasilerine özgü kurumlaşmaları içeren bu rejim, esas olarak emekçi sınıfların siyasi örgütlenmelerine karşı çıkarılan hukuki ve fiili engellerle burjuva demokrasilerinden ayrılır. Fakat halk sınıfları, büyük egemen sınıf partileri arasında gerçek bir rekabete dayanan bu rejimde, temel olarak seçmen nitelikleriyle, özellikle bölüşüm sonuçları olan iktisat politikalarının oluşumunda belirli bir ölçüde etkinlik sahibidirler.²⁷⁶ Paul Taggart’ın değerlendirmesi de Boratav’ı destekler niteliktedir. Taggart popülizmi, “zımnî ya da somut bir anayurdu bir buhran hissine cevap olarak ortaya çıkan, temsili demokrasinin fikirlerine, kurumlarına ve pratiklerine karşı, evrensel özellikler barındırmayan,

²⁷² Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s.72.

²⁷³ Arjantin’de 1946-1955 arasında ve 1973-1974’te devlet başkanlığı görevinde bulunan Juan Peron’un popülist ve milliyetçi politikaları böyle adlandırılmakta. Detaylı bilgi için bakınız. <http://haber.sol.org.tr/bizimamerika/arjantin-in-yakin-tarihi-ve-peronizmin-mirasi-28097>, Erişim Tarihi: 05.06.2017

²⁷⁴ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s.73.

²⁷⁵ Joel Horowitz, “Populism and Its Legacies in Argentina”, Populism in Latin America içinde, ed : Michael L. Conniff, (London, The University of Alabama Press, 1999), s. 31.

²⁷⁶ Korkut Boratav, “İthal İkamesi ve Gelir Dağılımı”, *Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu* içinde, derl. Korkut Boratav, Çağlar Keyder ve Şevket Pamuk, (İstanbul, Kaynak Yayınları, 1987), s.131.

bukalemun gibi, içinde geliştiği koşulların özelliklerini yansıtan ve pratikte dönemlere bağlı olarak oluşan geçici bir reaksiyon olarak tanımlar.

Klasik popülist rejimlerin kısaca bir tanımını yaparsak şu öğelerden oluştuğunu söyleyebiliriz: “sendikalaşma, yüksek ücret politikasına dayalı daha eşitlikçi bir gelir dağılımı, işçi sınıfına götürülen eğitim, sosyal güvenlik ve benzer devlet hizmetlerin yaygınlaştırılması gibi yollarla, toplumsal refah kaygısının önem kazanması.”²⁷⁷

Neoliberal popülizmin, klasik popülizmden ayrıldığı en önemli nokta neoliberal birikim modelinin etrafında gelişen hegemonyanın, farklı sınıf siyasetlerine ve eski ittifakların yeni öncüllere bağlı olarak çözülmesine dayanmasıdır.²⁷⁸

Bilindiği gibi, “neoliberal politikalar üç ana öncüle yaslanır. İlki, piyasalar ve devlet arasındaki ayrılık. Neoliberalizm, devletin ve piyasanın birbirinden ayrı ve karşılıklı olarak birbirini dışlayan kurumlar olduğunu ileri sürer. İkincisi, piyasaların verimli, devletlerinse tutumsuz ve ekonomik açıdan verimsiz olduğunu varsayar. Üçüncüsü, devlet müdahalesinin sürekli olarak ekonomik sorunlar yarattığını ve kaynakların yanlış kullanılması, rantçılık ve teknolojik olarak gelişememe gibi sonuçlar doğurduğunu iddia eder.”²⁷⁹ Bu bakımdan, kapitalizmin 1970’lerde yaşadığı birikim krizine dünya çapında genişlemeci bir birikim tarzı geliştirerek ürettiği çözüm yolu olarak neoliberalizm, artan ölçüde

²⁷⁷ Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve...* ss. 35-36.

²⁷⁸ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s.74.

²⁷⁹ Mine Eder, “Türk Usulü Buldozer Neoliberalleşmeyi Anlamak; AKP’nin Politik Ekonomisi ve Ötesi”, *Türkiye’de Yeni İktidar Yeni Direniş* içinde, derl., Yahya M. Madra (İstanbul, Metis, 2015), s. 51.

finansallaşma, piyasalaştırma, serbestleştirme ve emek-sermaye ilişkileri bakımından da sermaye iktidarının restorasyonu olarak hegemonik bir tarz haline gelmiştir. Bilhassa, finansal sermayenin hegemonya olanaklarını genişleten ve iktidar blokundaki diğer sınıfları da devletin siyasal sermaye birikiminde kazandığı merkezi rol, diğer yandan da ücretlerin bastırılması ve emek verimliliğinin yükseltilmesi ile vergi yükünün emekçi sınıflara yüklenmesi üzerinden bu kesimin hegemonyasına eklemleyen bu modelde yoğun olarak kullanılan sözcüklerin klasik popülizmin aksine, “özelleştirme”, “piyasalaştırma”, “esnekleştirme”, “güvencesizleştirme”, “çalışanlar arası rekabet”, ya da “sendikasızlaştırma” olması tesadüf değildir.²⁸⁰ Emek sürecini neoliberal tarzda parçalayan bütün bu uygulamalar, emekçi kesim açısından parçalanma anlamına geldiği ölçüde, iktidar blokundaki sınıflar açısından kaynaştırıcı bir nitelik kazanmaktadır. Bundan dolayı neoliberalizm, öncelikli olarak emek-sermaye ilişkilerinde sermayeden taraf bir iktidar restorasyonudur.²⁸¹ Burada neoliberalizm karşısına çıkan en önemli sorun, bu modelin sınıf niteliklerinden soyutlanarak hangi hegemonya araçlarıyla en “alttakiler”e nasıl benimsetileceğidir. Neoliberal popülizm tam da bu sorun etrafında işlevsellik kazanmaktadır. Bu çerçeveden baktığımızda neoliberal popülizm çevreden merkeze kar, değer, faiz ve rantıye transferlerinin arttığı oranda, söz konusu ülkelerde ortaya çıkan kırılğan hegemonya zeminini yoksulluğu asgari düzeyde de olsa telafi edici ve uluslararası kapitalist birikim modelini destekleyici bir popülist stratejiyle sürdürülebilir kılmanın, her ülkenin yerli dili ekseninde işlev kazandığı bir siyasal tekniktir..²⁸²

²⁸⁰ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s.74.

²⁸¹ Age.

²⁸² Age. ss.74-75.

Peki Türkiye gibi şiddetli ve hızlı bir neoliberal dönüşümden geçen bir ülkede nasıl oldu da bir karşı çıkma, halk direnişi ya da sosyal bir patlama meydana gelmedi? Aslında, normal koşullarda mülksüzleştirme, güvensizleştirme, yerinden etme vb. politikaların büyük bir sosyal tepkiyi başlatması gerekirdi.²⁸³ Bu bakımdan, AKP özeline bakıldığında, İslamcı gelenekteki popülist bakiye, kriz dönemlerinin çözümü açısından egemen sınıfların iktidar tekniklerine hayırseverlik ve dayanışmacılık çerçevesinde eklenmiştir.²⁸⁴ Bununla birlikte, bu durum yalnızca bağımlı sınıfların değil, iktidar blokunu bölen, hegemonyanın istikrar kazanmasını engelleyen sınıfların siyasal ve ideolojik söylemlerinin de egemen sınıf siyasetinin diline tercümesiyle beraber işlemektedir.²⁸⁵ Başka bir deyişle, “bir sınıf, yalnızca yekpare dünya nosyonunu toplumun geri kalanına kabul ettirmesiyle değil, ancak farklı dünya görüşlerini, bunların potansiyel zıtlıklarını/anlaşmazlıklarını etkisizleştirecek bir şekilde eklemleyebildiği ölçüde hegemonya kurar. Burada önemli olan nokta, egemen sınıfın hegemonyasını iki yoldan uygulamasıdır: 1) sınıfsal olmayan çelişki ve adlandırmaları kendi sınıf söyleminde eklemek biçimiyle, 2) ezilen sınıfların ideolojik ve politik söylemlerinin bir parçasını oluşturan içeriklerin özümlemesi suretiyle.”²⁸⁶ Yani hegemonya aynı zamanda “yekpare bir ideolojinin kabul ettirilmesi değil, farklı ideolojik öğelerin eklenmesi demektir.”²⁸⁷

²⁸³ Mine Eder, “Türk Usulü Buldozer Neoliberalleşmeyi Anlamak; AKP’nin Politik Ekonomisi ve Ötesi”, *Türkiye’de Yeni İktidar Yeni Direniş* içinde, derl., Yahya M. Madra (İstanbul, Metis, 2015), s. 51.

²⁸⁴ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s.75.

²⁸⁵ Age.

²⁸⁶ Ernesto Laclau, *İdeoloji ve ...*, s.176.

²⁸⁷ Age. s.198.

Diğer taraftan, neoliberalizm egemen sınıflar açısından bir taraftan düşen kâr oranlarını arttırma, emek maliyetlerini düşürme ve elde edilen artık değer oranını yükseltme arayışlarına karşılık gelirken, diğer taraftan da sermayenin tarihsel olarak birikmiş toplumsallaşma biçimlerini zayıflatarak ya da ortadan kaldırarak ekonomiyi ve toplumu “siyaset dışı bırakma (depolitize etme)” arayışlarına da çözüm yolu bulmaktadır.²⁸⁸ Bu bakımdan, neoliberal popülizm, eskinin sosyalleşme biçimlerinin tasfiyesi oranında başarıya ulaşabilir ve bu nedenle neoliberalizm ile popülizmin senkronize bir biçimde ortaya çıkışından daha çok, neoliberalizmle yapılandırılmış bir zeminin ardı sıra gelen ve neoliberalizmin krizine çare üreten bir popülizm biçimidir. Özetle, *“neoliberalizm doğuş çağında popülist tekniklerden yararlanmış olsa da neoliberal popülizm, neoliberalizmin doğuş çağının değil, açtığı yaraların birikim modeline zarar vermeyecek bir hegemonya projesi çevresinde sürdürülmesinin yollarını arayan bir egemen sınıf projesi olduğu ölçüde yeni bir hegemonya tekniğidir.”*²⁸⁹

Neoliberal popülizm, finansal sermayenin iktidar bloğunda neoliberal birikim modeli üzerinde kurduğu hegemonyanın bağımlı sınıflarca az da olsa kabul edilebilir ve sindirilebilir düzeyde tutulması ve hegemonya krizinin geçiştirilmesi adına, bilhassa çevre ülkelerde gelişen hegemonik bir projedir ve genellikle bu modelin ortaya çıktığı Tayland, Peru, Brezilya, Arjantin ve Türkiye örneklerinde görüldüğü gibi, büyük bir ekonomik krizi, derinleşen ve bir türlü çözülemeyen hegemonya krizlerini ve kimi zaman da, siyasal temsilciler vasıtasıyla karşı hegemonya örgütlenme noktasında hareketlenen bağımlı sınıfların siyasal

²⁸⁸ Jamie Gough, “Neoliberalism and Socialisation in the Contemporary City Opposites, Complements and Instabilities”, *Antipode*, 34, 3, (2002), s.410.

²⁸⁹ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s.75.

bilinçliliklerindeki ilerleme sorununu burjuvazi açısından çözüme kavuşturarak, egemen sınıflar adına neoliberal modele “istikrar” ve “ulusal irade” görünümü kazandıran bir niteliktedir.²⁹⁰ “İktidar blokunda neoliberal olan proje, bağımlı sınıflara popülizmin diliyle tercüme edilmektedir.”²⁹¹ Çünkü burada yerli sermayenin neoliberalizmle baş etme stratejisi, emekçi sınıflar açısından, artan oranda emek sömürsü, güvencesiz istihdam, sendikasılaştırma, sosyal hakların bastırılması/lütuf olarak sunulması ve kamu hizmetlerinin tasfiyesi ile beraber ilerlediğinden, kitlelere aracısız, dolaylımsız “halk” olarak hitap eden bir siyasi proje, neoliberalizm açısından fazlasıyla işlevseldir ve ancak geniş kitlelerin siyasal ve sendikal örgütlenmelerinin tasfiye edildiği bir ortamda etki olanağı bulabilmektedir. Eski sosyalleşme biçimlerinden arındırılarak depolitize edilmiş kitlelerle aracısız temas ve hiyerarşik bir bağ geliştirmesinin zemini, aynı zamanda neoliberal popülizmin “hayırsever dayanışmacı”lığının piyasacı şifresidir.²⁹²

Aslında, bu derece mülksüzleştirmenin, yerinden etmenin ve metalaşmanın büyük bir sosyal tepkiyi başlatması gerekirdi. Gezi Parkı olayları belirli oranda İstanbul’un içinden geçtiği kentsel dönüşüm silsilesine bir cevap olarak görülebilir. Bu denli mülksüzleştirme, üzeri etkin bir biçimde örtülse de 17 Aralık 2013’te ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları, AKP’nin gerek devlet ihaleleri gerekse inşaat ve finans sektörü üzerinden güçlendirdiği yeni ekonomik sınıfın iyice

²⁹⁰ Age. s.77.

²⁹¹ Age. s.80.

²⁹² Age.

belirginleşmesi ve Türkiye’de eşitsizliğin çok daha görünür hal almasına rağmen, AKP hala nasıl bir meşruiyet krizine girmemişti?²⁹³

Bu sorunun başlıca cevabı, Eder’e göre; yoğun neoliberalleşme süreçlerinin yan etkilerinin kontrol altında tutulması, etkili ve yaygın bir sosyal yardım reformu gündemiyle neoliberal reformların büyük ölçüde “*paketlenmesi*” ve “*tamponlanması*” süreçlerinde aranmalıdır. AKP aslında neoliberal saiklere oldukça uygun olan, refah politikalarını özelleştirmeyi, artan sosyal yardımlarla, sosyal ve sağlık harcamaları ile birleştirmekte oldukça başarılı olmuştur.²⁹⁴

Bu durum, yoksul, işsiz, enformel kesimde çalışan, güvencesiz ya da örgütsüz kent ve kır emekçilerine dönük yardım politikalarının, sosyal güvenliğin ve kamu hizmetlerinin piyasalaştırılmasıyla yan yana ilerlemekte ve popülist boyutun sermaye birikimine ve piyasalaştırmaya katkı sağlamaktadır. “Devletin sermaye birikimine doğrudan katkı sunduğu bu modelde, neoliberal popülizm, bir taraftan ücretsiz dağıtılan ders kitabıdır; diğer taraftan bu kitapların her yıl milyonlarca bastırılmasıyla piyasaya aktarılan kamu kaynağı, sermaye birikimine sağlanan katkı, kısaca piyasalaştırma. Bir yanda yoksul ailelere çocuklarını okula göndermeleri karşılığında ödenen şartlı nakit transferidir, diğer yandaysa toplam eğitim harcamaları içerisinde hanehalkının payının %35’i geçmesi, kamusal eğitimin artan oranda piyasalaştırılmasıdır; neoliberal popülizm bir tarafta yoksul halkın gözünde AKP’nin en fazla beğendiği politikası olarak “sağlık hizmetleri” şeklinde karşımıza çıkar, diğer taraftan özel sağlık kuruluşlarına ve ilaç firmalarına yapılan kamusal kaynak aktarımıyla sağlık

²⁹³ Mine Eder, “Türk Usulü Buldozer...”, ss. 51-52.

²⁹⁴ Age. s.52.

harcamalarındaki yüksek artışta belirir. Neoliberal popülizm, bir yandan dar gelirlilere uygun taksitlerle bir ev sahibi olması rüyasının gerçekleşmesi; diğer yandan kent merkezinde kalmış ve değerlenmiş gecekonduların toplu konut ve kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde kentsel sermaye birikiminin ve rantın hizmetine açılmasıdır. Bir taraftan yerel bazda belediye hizmetlerinin taşeronlaştırılması, personel giderlerinin mal ve hizmet satın alma bedellerinin gerisine düşmesi ve eşzamanlı olarak da yerel yönetimlerin yoksula yardım programlarının, güvencesizleştirilen, reel ücretleri gerileyen emekçi kesimlere finanse ettirilmesidir.”²⁹⁵

Neoliberal popülizm, emekçi sınıfların otoriter yollarla içerilmesi değil, demokratik yollarla depolitize edilmesi anlamına gelmektedir.²⁹⁶ Demokrasi araçsallaştırılarak gerçekleştirilen bu dışlama, siyasetin ve siyasal iktidarın yeniden yapılandırıldığı ve emekçi sınıfların siyasal karar süreçlerini etkileme yollarının giderek azaldığı yeni-otoriter bir zeminde gerçekleşmektedir.²⁹⁷

Bu süreçte, yönetim mekanizmaları dolayımında, “daralan siyasal iktidar alanı, toplumsal mücadelelerin sonuçlarına açık bulunan, siyasal partileri, parlamentosu, hükümeti, idaresiyle bir bütün olan demokratik siyasal alandır... Demokrasi problemi bakımından bu iktidar biçiminin en kritik yönü, emekçi sınıfları bölüşüm ilişkileri üzerine süren mücadelelerden dışlıyor olmasıdır.”²⁹⁸

Filho’ya göre, neoliberalizm, dünya çapındaki politika üretme kapasitesini giderek Washington ve Wall Street’te toplamakta ve bu durum hem gelişmekte olan hem

²⁹⁵ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” ss.81-82.

²⁹⁶ Francisco de Oliveira, “Lula in the Labyrinth”, *New Left Review*, 42, (November-December 2006), s.19.

²⁹⁷ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s.82.

²⁹⁸ Sonay Bayramoğlu, “Yönetişim Zihniyeti-Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü”, (İstanbul, İletişim, 2005), s.409.

de gelişmiş ülkelerde nispeten daha önemsiz sorunları tartışmaya açık hale getirmektedir.²⁹⁹ Farklı bir deyişle, neoliberal iktisadi gündemin, siyasi partilerin birçoğunun ortak temeli haline gelmesi ve aralarındaki siyasi ayrımın azalması ölçüsünde siyasi seçenekler son derece kısıtlı bir hal almıştır.³⁰⁰

Ateş'e göre ise AKP'nin dinsel populist özellikleri 3 ayrı şekilde ortaya çıkar: "İlki, Sünni-Müslüman halk ve vesayetçi- Kemalist elitler arasında çekilen antagonistik sınırdır. İkincisi, Sünni- İslam'ın, sosyal taleplere eklemlenmesini ve halkın inşasını sağlayan, talepleri ve kolektif kimliği temsil eden bir gösteren haline gelmesidir. Üçüncüsü, bu inşa sebebiyle, siyasal alanı, farklılık ve uzlaşmazlıklardan arındırılmış bu Sünni-muhafazakâr cemaat imajına göre biçimlendirmektedir ki, bu da bu imge içerisinde yer almayan toplumsal grupların ve bu grupların taleplerinin bastırılmasına yol açar. Tüm sosyo-kültürel alanlarda kurucu etkiler gösteren "milletin sesi, milletin iradesi, halkın temsilcisi" kavrayışı da halkı bedeninde temsil ettiğine inanılan liderin demokratik süreç ve pratikleri ve kurumsal mekanizmaları ikame etmesiyle sonuçlanmıştır."³⁰¹

²⁹⁹ Alfredo Saad-Filho, "Giriş", *Kapitalizme Reddiye – Marksist Bir Giriş* içinde, derl., Alfredo Saad-Filho, Çev. Emel Kahraman, (İstanbul, Yordam Kitap, 2006), s.32.

³⁰⁰ Ronaldo Munck, "Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti", *Neoliberalizm-Muhalif Bir Seçki*, derl., Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, (İstanbul, Yordam Kitap, 2007), s.116.

³⁰¹ Kazım Ateş, AKP, "Dinsel popülizm ve Halk-Olmayan", *Mülkiye Dergisi*, 41 1, (2017), ss. 105-129, s.120.

4.1.1 Eğitimde Neoliberal Popülizm

Modern devletlerde hükümetlerin eğitim politikalarını genellikle kültür siyasalarına dayandırdıkları söylenebilir. Kültür politikalarının belirlediği eğitim politikalarında en önemli amaç, “*makbul vatandaş*” yetiştirmek ve buna bağlı olarak bir kültürel yapı ortaya çıkarmaktır. Kültür politikaları tarafından belirlenen eğitim politikalarında “karakter eğitimi”, “kişilik eğitimi” ve “değerler eğitimi” gibi terimler öne çıkar.³⁰²

Eğitim, hükümetler tarafından ekonomik sistemin bir ögesi olarak da algılanabilir. O halde, hükümetler, teşvik etmek istedikleri ekonomik modelin gerektirdiği insan gücünü yetiştirmeyi eğitim sisteminin önceliği olarak görebilirler. Bu durum, çoğu dönemde eğitim politikalarının bir önceliği olsa da neoliberalizmle beraber ekonomi politikası odaklı eğitim politikalarının yeni bir biçim aldığı üzerine bulgular bulunmaktadır. Ball, neoliberal ekonomi politikalarından etkilenerek kurgulanan eğitim politikalarının birtakım ayrıştırıcı özellikleri olduğunu ileri sürmektedir:

- Siyasi dokümanlarda (manifesto vb.) eğitim politikalarının maksadı, uluslararası ekonomik rekabetin gerekliliklerini yerine getirmek olarak belirtilir.
- Eğitimin sosyal ve kültürel yararları gitgide artarak göz ardı edilir.
- Politika dokümanlarında “bilgi ekonomisi”ne sürekli olarak atıf yapılır.
- Dünya Bankası, OECD ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlar, hükümetlerin eğitim politikalarını belirlemesi süreçlerinde önemli role sahiptirler.

³⁰² Aytuğ Şaşmaz, “Ak Parti’nin Eğitim Politikası Ne Yönde Değişiyor?”, (<http://researchturkey.org/tr/to-which-direction-does-the-education-policy-of-ak-party-change/>), Erişim Tarihi: 08.06.2017

- İşletme, piyasa yönetimi ve performans alanlarında kullanılan reform teknolojileri eğitim sistemine adapte edilir.³⁰³

AKP'nin, Kasım 2002 seçimlerini kazanmasının ardından Abdullah Gül başbakanlığında kurulan 58. Hükümetin programında eğitimin kültürel yönüne vurgu yapılmaktadır. Programın eğitim bölümünde şöyle denmektedir: *"Hükümetimiz, bir yandan bizi "biz" yapan kültürel değerlerin ve zenginliğin korunması, geliştirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması, diğer yandan kültürel yozlaşmanın önlenmesini temel bir politika olarak benimsemektedir."*³⁰⁴ Burada bizi "biz" yapan değerler olarak din eğitimi vurgu yapılarak devam eder; *"Anayasamızda tanımlanan laiklik ilkesi ve din ve vicdan hürriyetine etkinlik ve işlerlik kazandırılarak, dinin, dini duyguların veya dince kutsal sayılan şeylerin siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlamak amacıyla istismar edilmesi veya kötüye kullanılmasını önleyebilecek bir din eğitimi ve öğretimi, Anayasamızda tanımlanan çerçevede etkinlik ve verimliliğe kavuşturulacaktır. Böylelikle, hem vatandaşlarımızın din eğitimi ve öğrenimi alanındaki beklentileri karşılanacak, hem de bu alanda yaşanan suistimallere son verilmek mümkün olacaktır."*³⁰⁵ İlerleyen alt başlıklarda ise, neoliberalizmin piyasalaştırıcılığına atıfta bulunacağımız bir maddeyle karşımıza çıkar. *"Eğitimin her alanında özel teşebbüs desteklenecek ve özel teşebbüsün eğitimdeki payı artırılacaktır."*³⁰⁶ Recep Tayyip Erdoğan'ın, Gül'den devraldığı 59. Hükümetin programında ise eğitimle ilgili şöyle bir metin yer almaktadır: *"Üniversiteler, her çeşit düşüncenin,*

³⁰³ Stephan Ball, *The Education Debate*, (Bristol, The Policy Press, 2008), ss. 11-55.

³⁰⁴ 58. Hükümet Programı, Gül Hükümeti Programı, (<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP58.htm>), Erişim Tarihi: 09.06.2017

³⁰⁵ Age.

³⁰⁶ Age.

demokratik bir ortamda, hoşgörü içinde öğretilip tartışıldığı, yasakların ve sınırlamaların olmadığı özgür bir foruma dönüştürülecektir. Meslekî ve teknik eğitime talebi düşüren, haksız ve adaletsiz uygulamalara sebep olan mevcut üniversiteye yerleştirme sistemi, “yarışmayı teşvik edecek” ve adaleti sağlayacak şekilde değiştirilecektir. Meslek eğitimi veren meslek yüksek okulları, meslek standartlarına uyumlu niteliklere sahip insangücü yetiştirecek bir şekilde yeniden ele alınacaktır.”³⁰⁷

Buradan AKP'nin kamusal hizmetleri sermaye birikimine açtığı, diğer taraftan da bu politikalarla çelişmeyecek popülist politikalarla rıza ürettiğini söyleyebiliriz. Örneğin; 2003-2004 yıllarında önce ilköğretim öğrencilerine ders kitaplarının ücretsiz dağıtılması, ardından 2006-2007 yılında ortaöğretiminde buna dahil edilmesiyle yeni bir ivme kazanmış³⁰⁸ ve günümüze kadar muazzam bir artışla devam etmiştir.³⁰⁹

Bu durum, hem ders kitaplarının 2003 yılından itibaren piyasadan temin edilmesiyle yaratılan sermaye birikiminde devletin merkezileştiği ortama bir örnek oluşturmakta, hem de ücretsiz dağıtılan ders kitaplarıyla meşrulaştırılmaktadır.³¹⁰ Bir diğer piyasacı örnek ise AKP'nin 4+4+4 olarak formüle ettiği 30 Mart 2012'de çıkarılan “İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı

³⁰⁷ 59. Hükümet Programı, Erdoğan Hükümeti Programı,

(<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm>), Erişim Tarihi: 09.06.2017.

³⁰⁸ Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı'nın verilerine göre, 2003-2007 arasında ücretsiz olarak dağıtılan toplam ders kitabı sayısı, 571.642.680'dir. Bkz., (<http://yayim.meb.gov.tr/ucretsizkitap.html>), Aktaran, Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s. 92.

³⁰⁹ Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), ilk kez 2003'te başladığı ücretsiz ders kitabı dağıtımı için son 13 yılda 3 milyar 700 milyon 208 bin 905 lira ödedi. 2003-2015 yılları arasında ilk ve ortaöğretim öğrencilerine 2 milyar 206 milyon 992 bin 811 ücretsiz ders kitabı dağıtıldı., Ücretsiz ders kitabına 13 yılda yaklaşık 4 milyar lira, (<http://www.hurriyet.com.tr/ucretsiz-ders-kitabina-13-yilda-yaklasik-4-milyar-lira-40057449>), Erişim Tarihi: 09.06.2017

³¹⁰ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s. 92.

Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'dur. 4+4+4 ile AKP'nin eğitimde iki ana hedefi olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilki eğitimi piyasaya açarak özelleştirmek ve devletin sermaye birikimindeki merkezî rolünün artmasını sağlamak. İkincisi ise, eğitimi muhafazakarlaştırarak uzun ve kısa vadede popülist söylemlerine uygun taban ve kadrolar yaratmak. 15 yıllık AKP iktidarı döneminde İmam-Hatip okullarına giden öğrenci sayısı 10 kattan fazla artmıştır. Bu okullarda, 2002 yılında 71 bin 100 öğrenci eğitim alırken, 2017'de bu rakam neredeyse bir buçuk milyona ulaşmıştır.³¹¹ Türkiye genelinde 2002-2003 eğitim öğretim yılında 2 bin 568 dersane, 668 bin 673 öğrenci ve 23 bin 730 öğretmen vardı. 2012-2013 eğitim öğretim yılındaysa dersane sayısı 3 bin 579, öğrenci sayısı 1 milyon 220 bin 435 ve öğretmen sayısı 47 bin 500'e ulaştı.³¹² 2014 yılında başlayan FETÖ/PDY (Paralel Devlet Yapılanması) ile mücadele adı altında bu dersaneler özel okullara dönüştü.

Milli Eğitim Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı tarafından ortaklaşa hazırlanan "2014-2015 eğitim ve öğretim yılında özel okullarda öğrenim göreceğ öğrenciler için eğitim ve öğretim desteğ verilmesine ilişkin tebliğ"³¹³ 7 Ağustos 2014 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre, 2014-2015 eğitim öğretim yılında özel okullarda öğrenim göreceğ olan öğrencilere, okul öncesi

³¹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü Prof. Dr. Ali Erbaş, "500 imam hatipten 3 bin 500 imam hatibe çıkmışız. İlahiyat Fakültesi sayısı 17'den 100'e çıktı. İmam hatip öğrenci sayımız ise 60 binden 1,5 milyona yaklaşmış durumda" dedi., (<http://www.yeniakit.com.tr/haber/imam-hatipli-ogrenci-sayisi-15-milyona-yaklasti-174481.html>), Erişim Tarihi: 09.06.2017, (bu rakamlara ortaokul, lise, açık lise de dahil, detaylı bilgi için bknz. (<http://egitimsen.org.tr/2015-2016-egitim-ogretim-istatistikleri/>))

³¹² Ali Hakan Der, Dershane öğrencisi ve öğretmeni sayısı ikiye katlandı, (<http://aa.com.tr/tr/egitim/dershane-ogrencisi-ve-ogretmeni-sayisi-ikiye-katlandi/126573>), Erişim Tarihi: 09.06.2017, Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı'nın, MHP Ankara Milletvekili Özcan Yeniçeri'nin yazılı soru önermesine verdiği yanıt.

³¹³ 7 Ağustos 2014 tarihli Resmi Gazete, (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/08/20140807-20.htm>), Erişim Tarihi: 09.06.2017

eğitim, ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim okullarına devam eden 250 bin öğrenciye eğitim ve öğretim desteği verilmiştir. Okul öncesi öğrencilere 2 bin 500, ilkokullara gidecek öğrencilere 3 bin Türk Lirası (TL), ortaokul ve liselere gidecek öğrencilere ise yıllık 3 bin 500 TL destek sağlanmıştır.³¹⁴ Bu da AKP hükümeti döneminde piyasacı eğitime geçişi hızlandırmış ve hane halkının toplam eğitim harcamalarındaki payının artmasına neden olmuştur. 2011 yılında 73 milyar 592 milyon TL olarak gerçekteşirken, 2014 yılına gelindiğinde bu rakam 113 milyar 571 milyon TL'ye yükselmiştir.³¹⁵ Buradan sonuç olarak hem hane halkının hem de devletin toplam eğitim harcamaları içindeki payının arttığı sonucuna varabiliriz. AKP kamusal eğitimi piyasalaştırarak, bir taraftan devletin eğitim harcamalarını muazzam şekilde artırmış, diğer taraftan bağımlı sınıfların eğitim harcamaları içindeki payı dolaylı yoldan artırılarak, sermaye birikimine hem devletin hem de bağımlı sınıfların katkısı artmıştır.

³¹⁴ Age. Bknz. Tablo 1: Eğitim Öğretim Desteği Verilen Okul Türleri, Destek Tutarları ve Öğrenci Sayıları.

³¹⁵ Eğitim arcamaları İstatistikleri, (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18688>), Erişim Tarihi: 06.09.2017

4.1.2 Sağlıkta Neoliberal Popülizm

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasi sermayesini arttırdığı alanlardan biri de sağlıktır. Örneğin sağlık hizmetlerini özelleştirmiş, fakat sağlık hizmetlerini ve hastaneleri toplumun tüm kesimlerine ulaşılabilir kıldığı ve sorunlu olan erişim problemini çözdüğü için siyasi sermayesine muazzam bir katkı sağlamıştır.³¹⁶ Hükümetin vergi gelirlerinin bir kısmını, özel sağlık hizmetlerini de sigorta kapsamına alarak desteklemesi ve özel hastanelerin sayısı hızla artmasını sağlamıştır.³¹⁷ Burada yine devletin sermaye birikiminde merkezi bir rol üstlendiği ve sağlık hizmetlerinin özel kesimde belirli miktarda sübvansede edilmesiyle, bağımlı sınıfların da sermaye birikimine eklemelendiği sonucunu çıkarabiliriz. Yine bu çerçevede, koruyucu ve önleyici sağlık hizmeti anlayışı yerine büyük ölçüde dışa bağımlı olduğumuz ilaç ve tıbbi teknoloji tüketimine odaklı tedavi edici sağlık hizmeti anlayışını önceleyen Sağlıkta Dönüşüm Programının (SDP) etkisiyle³¹⁸, 2002 yılında 18 milyar 774 milyon TL olan toplam sağlık harcamaları 2015 yılına gelindiğinde 104 milyar 568 milyon TL'ye yükselmiştir. Hane halklarının 2002'de toplam sağlık harcaması 3 milyar 725 milyon TL iken, 2015 yılına geldiğimizde 17 milyar 315 milyon TL'ye yükselmiştir.³¹⁹ Sağlığa ayrılan kaynakların önemli bir bölümünün uluslararası ilaç ve medikal şirketlerine aktarılması küresel odaklı reform programının bir parçası olduğunu tekrar gözler önüne sermektedir. 2002 yılında 7 milyar 80

³¹⁶ Mine Eder, "Türk Usulü Buldozer...", s. 52.

³¹⁷ Age.

³¹⁸ Mehmet Altınok, Ali Rıza Üçer, "Sağlıkta Dönüşüm Sürecinde Sağlık Harcamaları", Tıp Kurumu, (<http://www.tipkurumu.org/ideas.php?newsId=167>), Erişim Tarihi: 10.06.2017

³¹⁹ TÜİK Raporu, Toplam Sağlık Harcamaları., (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1084#), Erişim Tarihi: 10.06.2017

milyon TL olan “perakende satış ve diğer tıbbi malzeme sunanlar” kalemi, 2015’te 25 milyar 888 milyon TL’ye yükselmiştir.³²⁰ AKP hükümeti döneminde özel hastanelerin sayısında da muazzam bir artış meydana gelmesi sonucunda, yerli sermaye grupları da gözetilmiştir. Fakat bu artışlarla birlikte, sağlık hizmetlerinde ciddi sorunlar meydana gelmeye başlamıştır: bakım sorunları ve ölümlerdeki artış, hasta bakımı ve diğer servislerin taşeronlaşmasına ve iyi eğitilmiş hekimlerin kamunun sağlık hizmetleri endüstrisinden giderek uzaklaşmasına bağlanmaktadır.³²¹ Mesela doktorlara getirilen performans sistemiyle (baktıkları hasta başına ücretlendirmeyle) doktorun hastayla çok kısa süre ilgilenmesine yol açmaktadır.³²²

AKP’nin hem hegemonyasını sağlamlaştırarak siyasi sermaye biriktirdiği, hem de sağlık hizmetlerinin özelleşmesiyle değişen sosyal güvenlik sisteminin açtığı yaraları popülist bir biçimde idare ettiği alanlardan biri de şüphesiz ki “yeşil kart”tır. 2002 yılında %6.3 civarında seyreden yeşil kart harcamalarının, toplam kamu sağlık harcamaları içerisindeki payı, 2006’da %12.4’e yükselmiştir.³²³ 2007 yılına gelindiğinde ise, Türk Tabipler Birliği (TTB) raporuna göre, *“13 milyon kişiye varan yeşil kartlı sayısındaki artışın iki önemli değişiklikle ilgili olmasıdır: sosyal güvence sahiplerinin önemli bölümünün sosyal güvencelerini yitirmeleri ya da yeşil kartın kendi sosyal güvencelerinden daha iyi olduğu gerekçesi ile mevcut sosyal güvencelerinin yanı sıra yeşil kart da almaları, yoksulluğun yaygınlaşması.*

³²⁰ TÜİK Raporu, Toplam Sağlık Harcamaları. (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1084#), Erişim Tarihi: 10.06.2017

³²¹ Mine Eder, “Türk Usulü Buldozer...”, s. 52.

³²² Age.

³²³ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s. 94.

*Modern bir sosyal güvenlik sistemi kur(a)mayan AKP, sosyal güvencesizlik ve yoksulluk karşısında, bunların etkisini azaltmak için, yeşil karta yüklenmiştir.*³²⁴

Buna ek olarak yeşil kart, AKP'nin hizmet üretmeyip, hizmet satın alma yoluyla yürüttüğü kamudan özele kaynak aktarma tercihinin de uygun bir araç olarak işlevselleşmiştir.³²⁵ . Örneğin, 2006 yılında yeşil kart harcamaları 2.9 milyar TL olarak gerçekleşmiş ve bunun 923 milyon TL'si ilaca, 1.96 milyar TL'si ise tedavi hizmetlerine harcanmıştır.³²⁶ *“Yaklaşık olarak her 5 kişiden birinin yeşil kart sahibi olduğu ülkemizde, bazı illerde yeşil kart oranı 7/10'a ulaşmıştır: Bingöl (% 68.5). Özellikle Doğu ve Güney-doğu Anadolu'daki birçok ilde, yeşil kart egemen sosyal güvenlik kurumu durumuna gelmiştir: Siirt (%60.1), Ağrı-Hakkari (%58.7), Van (%57.5), Batman (%56.0), Adıyaman-Kars (%48.3), Iğdır (%46.9), Bitlis (%45.8), Ardahan-Muş (%44.2), Şırnak (%43.7), Mardin (%42.8), Kilis-Diyarbakır (%41.2), Tunceli (%39.8), Kahramanmaraş (%36.9), Erzurum (%35.8), Şanlıurfa (%32.1), Bayburt (%30.1).”³²⁷ Dolayısıyla sağlıkta ve sosyal güvenlikte “yardım modeli”, AKP döneminde egemen politika haline gelmiştir.³²⁸ Öte yandan Yeşil Kart'ın ilaç masraflarını karşılamaya başlaması da Yeşil Kart sahibi yoksulların sonuna kadar takdir ettikleri bir gelişme oldu.³²⁹ Bu uygulamayla AKP bir yandan ilaç giderlerini karşılayarak Yeşil Kart sahiplerini memnun etmiş, diğer yandan ilaç tekellerinin sermaye birikimine katkı*

³²⁴ Sağlıkta Piyasacı Tahribatın Son Halkası:AKP,(Ankara, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, 2007), s. 24.

³²⁵ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s. 95.

³²⁶ Age.

³²⁷ Sağlıkta Piyasacı Tahribatın Son Halkası..., ss.25-26.

³²⁸ Age.

³²⁹ Ayşe Buğra, Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika, İletişim Yayınları, İstanbul: 2008, s. 234.

sağlamıştır.³³⁰ Görüldüğü üzere Yeşil Kart sahiplerinin ilaç giderlerinin karşılanması neoliberal popülizme örnek oluştururken, ilaç tekellerinin sermaye birikimine katkı sağlaması ise neoliberalizmle uyumluluk içerisinde ilerlemiştir.

Brezilya özelinde Lula yönetiminin de izlediği benzer politika çerçevesinde, ülkenin en az gelişmiş illerine ve yoksul, güvencesiz kesimlerine yönelik, neoliberalizmin etki alanını ve tabanını genişleten uygulamalar sayesinde, neoliberal popülist partiler katıldıkları her seçimde oy oranlarını artırmayı başarmışlar ve neoliberalizmin sınıf iktidarını pekiştirmişlerdir.³³¹ Marques ve Mendes'in tahlili bunu destekler niteliktedir: *“Lula, sosyal haklar alanında daha önce elde edilen kazanımları askıya almış, piyasalaştırılmış bir sağlık sistemi yaratmanın yollarını aramış ve hak temelinde örgütlenmeyen refah mekanizmalarını gerçekleştirmiştir. Bu son etken hükümet açısından, işçilerin toplumsal, sendikal ya da siyasal örgütlenmelerinin etrafında yapılanmamış olan yepyeni bir destek tabanı yaratılması açısından yaşamsaldır.”*³³²

Nitekim, Türkiye’de de yürütülen bir kamuoyu araştırmasının sonuçlarına göre, yeşil kart sahiplerinin %55,7’si AKP’ye oy vereceğini belirtmektedir.³³³ Buna bağlı olarak neoliberal popülizm, bir yandan sağlığın piyasalaştırılarak sermaye birikimine neoliberal tarzda açılması, halkın bu kuruluşlarda yapılan tedavi giderleriyle ilaç giderlerinin SGK tarafından karşılanarak emekçilerin kaynaklarının sermaye birikimine katkı olarak aktarılması; öteki taraftan da yeşil

³³⁰ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s. 95.

³³¹ Age.

³³² Rosa Maria Marques ve Aquilas Mendes, “Lula and Social Policy- In the Service of Financial Capital”, *Monthly Review*, Şubat 2007, s. 22, Aktaran, Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s. 95..

³³³ A&G Araştırma, “Sağlık Araştırması”, Ocak 2007, (<http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/saglik.pdf>), Erişim Tarihi: 10.06.2017

kart uygulamalarının yaygınlaştırılması ve ödeme gücü olanların belirli bir katkı payı karşılığında anlaşmalı özel sağlık kuruluşlarına doğrudan gidebilmesi, sağlık hizmetinin piyasalaştırılmasının popülist bir tarzda teşvik edilmesi çerçevesinde gelişmiştir.³³⁴

Sağlık harcamalarındaki bu artışa karşın toplumsal sağlık sorunlarında beklenen çözüm elde edilememiştir. Aslında yapmamız gereken sağlığa ayırdığımız kaynakların olabildiğince artırılmasından çok etkili ve verimli kullanımıdır.³³⁵ Dünya Sağlık Örgütü'nün 2008 Eylül ayında yayınladığı ve 53 ülkeyi kapsayan Avrupa Sağlık Atlası'nda³³⁶ Türkiye'nin yerinin son sıralarda olması sağlık alanında da Türkiye'nin Türkiye'den yönetileceği ulusal politika ve stratejilerin yaşama geçirilmesinin ne kadar gerekli olduğunu göz önüne koymaktadır.³³⁷

Sonuç olarak, sağlık sektöründe Sağlıkta Dönüşüm Programı uygulamaları ile gelinen noktanın siyasi iktidarların süreçle ilgili politikalarına da bağlı olmak kaydıyla değişebileceği ya da Sağlıkta Dönüşüm Programı ile arzulanan sürecin devam etmesi durumunda ise neoliberal politikalar ekseninde devletin sosyal güvenlik ve sağlık alanındaki sorumluluğunun ve işlevinin neredeyse yok denecek kadar aza indirildiği, özel sigortacılığın ve özel sağlık hizmeti anlayışının

³³⁴ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal...” s. 96

³³⁵ Mehmet Altınok, Ali Rıza Üçer, “Sağlıkta Dönüşüm Sürecinde Sağlık Harcamaları”, Tıp Kurumu, (<http://www.tipkurumu.org/ideas.php?newsId=167>), Erişim Tarihi: 10.06.2017

³³⁶ Atlas of Health in Europe, (http://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0011/97598/E91713.pdf), Erişim Tarihi: 10.06.2017

³³⁷ Mehmet Altınok, Ali Rıza Üçer, “Sağlıkta Dönüşüm ...”

etkisinin her geçen gün yüksek oranlara ulaştığı özel sektör ağırlıklı bir sağlık örgütlenme ve finansman modeline geçildiği görölmektedir.³³⁸

³³⁸ Erdal Eke, “Sosyal Devletten Neoliberal Devlete Türk Sağlık Sektöründeki Paydaşların Sağlıkta Dönüşüm Algısı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, 1, (2014), ss.65-80..

4.1.3 Sosyal Yardımlar: Hediye Ekonomisi ve Yeni

Tahakküm Stratejileri

Neoliberal dönüşüm sürecinde ortaya çıkan yeni sosyal politika rejimleri, ülkeden ülkeye belirli farklılıklar gösteriyor olsalar da, temelde aynı esasa sahiptirler ve bu esas en genel anlamı itibariyle sosyal devlet anlayışının karşısında yer almış ve piyasayla daha çok bütünleşmiş bir anlayışa karşılık gelmektedir.³³⁹ Sosyal politika, vatandaşlık hakkı temelinde tanımlanmış sosyal devlet pratiği anlayışından uzaklaşılırken, meta ekonomisi birtakım sosyal politika uygulamalarını da içerecek şekilde genişlemiştir. Sosyal politika ile yurttaşlık hakkı arasındaki ilişkiyi törpüleyen bu durum yeni bir sosyal politika anlayışıyla sonuçlanmıştır.³⁴⁰ Yeni sosyal politikada sosyal yardımlar öne çıkmış, sosyal politika bilhassa da sosyal yardımlar neoliberalizmin yoksulları piyasaya entegre etmesinin bir aracı olarak işlevselleşmiştir. Türkiye özelindeyse söz konusu yeni sosyal politika anlayışı klientalist ilişkilerle iç içe geçmiş bir tür sosyal yardım rejimine dönüşmüştür. Dolayısıyla, AKP iktidarı döneminde doruk noktasına ulaşan sosyal yardım rejimi, bir yandan küresel neoliberal dönüşümün izlerini taşıırken, diğer yandan Türkiye özelinde neoliberal dönüşümü sürdürülebilir kılan birtakım ulusal özgünlüklere sahiptir.³⁴¹

³³⁹ Orkun Saip Durmaz, "Neo-Liberal Sosyal Politika Rejiminin Tesisi ve AKP", *Çalışma ve Toplum*, 2016, 1, ss. 143-168, s.144.

³⁴⁰ Age. ss. 144-145.

³⁴¹ Age. s.144.

2001 ekonomik krizi sonrası AKP'nin yükselişi, yoksulluğun gelir dağılımı eşitsizliğine ilişkin bir sorun olmadığını, aksine kapsamlı bir siyasal sorun olduğunu gözler önüne serdi. AKP, bir taraftan var olan eşitsizlik sorununu siyasileştirerek yoksulları, inşasına yöneldiği “biz”in içine dahil ederken, diğer yandan da yoksulların tarif edilen bu “biz” içinde kendilerinden bir parça bulmalarını sağlayacak maddi-sembolik ve kurumsal bir çerçeve inşa etmeye başladı.³⁴² Yoksullara yönelik yardım politikalarına baktığımızda, partinin başarısı yoksulluğu toplumun geniş kesimleri açısından bir sorun olmaktan çıkarmaktan daha çok, popülizm, hegemonya, hak – sadaka ya da patronaj ilişkileri üzerinden kolayca açıklayamayacağımız bir şekilde, yoksulluğun siyasal yönünü kavramasından ve yoksullarla parti arasında, tanınma ilişkilerinde ve siyasal cemaatin sosyal-siyasal kuruluşunda perçinlenmiş bir bağ kurmayı “başarmış” olmasından kaynaklanıyor.³⁴³ AKP iktidara geldikten sonra sosyal yardımların kapsamını genişletmekle beraber, mevcut refah rejimini de dönüşüme uğratacak kapsamlı bir idari-hukuksal girişime koyuldu.³⁴⁴ Bu bağlamda AKP, bir yandan iş yasasını değiştirirken diğer yandan kapsamlı bir sağlık reformu yaparak hem sistemi neoliberalleştirdi hem de onun geçmiş dönemden gelen korporatist karakterini törpüleyerek dönüştürdü.³⁴⁵ AKP genel olarak sosyal politika sahasını neoliberalleştirme teşebbüsünü, bu yolda formel çalışanların haklarına yönelik bir müdahaleyi, enformel çalışanların durumunu cüzi olarak iyileştiren politikalarla

³⁴² Zafer Yılmaz, “AKP ve Yoksulluk: Paternalizm, Muhtaçlaştırma ve Yeni Tahakküm Stratejileri”, *Ayrıntı Dergi*, 2015, 10, ss. 58-65, s. 59.

³⁴³ Age.

³⁴⁴ Age.

³⁴⁵ Ayşen Candaş ve Ayşe Buğra, “Change and continuity under an eclectic social security regime: The case of Turkey”. *Middle Eastern Studies*, 2011, 47,3, ss.515-528.

bir araya getirdi.³⁴⁶ “Bu politikalar Türkiye’de var olan refah rejimini yeniden yapılandırmakla kalmayıp, 1980 sonrasında rejimin edindiği karakteri muhafaza etmenin ötesine geçerek, onun bazı yönlerini daha da derinleştirdi: “*Bu rejimin devlet iktidarının inşasında demirlenen paternalist doğasını ve temelde aile merkezli yapısını.*”³⁴⁷ Sosyal hizmetlerin “aileleştirerek” özelleştirilen yapısı, neoliberalizmin neo-muhafazakarlıkla alışılmış bir birleşmesi olan bakım hizmetlerinin yükümlülüğünü ailelere bıraktı.³⁴⁸ Artan sosyal yardım maliyetlerinin bir bölümü, fakir ailelere ve özellikle kadınların yaşlılara, sakatlara ve yetimlere bakması için kadınlara parasal yardım sağlama amacıyla oluşturulmuş nakit transferi programlarıyla birleştirildi.³⁴⁹ Bu tür nakit transfer programları sosyal hizmet sisteminin “aileleştirilmesi” sürecini başlattı, örneğin, sosyal devletin kimi sorumluluklarını aileye yükleyerek dolaylı olarak sosyal hizmet politikalarını özelleştirmiş oldu.³⁵⁰ AKP’nin yoksulluğun siyasal bir sorun olduğunu keşfetmesi, yoksulların etkinleştirilmesi ve güçlendirilmesi değil, yoksulların sistem üzerinde basınç yaratan taleplerinin partinin pragmatist ve siyasal hedefleri doğrultusunda mobilize edilmesi ve partiye destek veren yoksulların paternalist tanınma politikaları vasıtasıyla içerilerek tabiiyet altına alınması ile sonuçlandı.³⁵¹

2001 ekonomik krizinin yol açtığı yoksullaşma, neoliberalizmin artık toplumda yerleşmiş olan güvence ağlarını aşındıran uzun süreli etkisi ve

³⁴⁶ Cihan Tuğal, "Fight or Acquiesce? Religion and Political Process in Turkey's and Egypt's Neoliberalizations", *Development and Change*, 2012, 43,1, ss.23-51.

³⁴⁷ Zafer Yılmaz, “AKP ve Yoksulluk...”, s. 60.

³⁴⁸ Mine Eder, “Türk Usulü Buldozer...”, s. 52.

³⁴⁹ Age.

³⁵⁰ Age. s. 53.

³⁵¹ Zafer Yılmaz, “AKP ve Yoksulluk...”, s. 60.

yoksulların geçim stratejilerinin giderek daha kısa sürelileşmesiyle birleşince, AKP'nin Milli Görüş döneminden devraldığı yoksullara hitap eden söylemin yankısını geniş bir alanda destek olarak toplaması oldukça kolaylaştı.³⁵² AKP'nin mahalleler düzeyinde yoksullarla parti arasında güven ağları kurulmasına dayalı ve onların gündelik sorunlarına çözüm bulma odaklı siyaseti, yine Refah Partisi döneminden gelen, mahalle odaklı yerel örgütlenme stratejileriyle desteklenince güçlü bir seçmen desteği ortaya çıktı.³⁵³ AKP'nin toplumun aşırı yoksul kesimlerinden aldığı oy oranlarının yüksekliği de bu iddiaları destekler nitelikte.³⁵⁴ Bu bağlamda AKP'nin yoksullara yönelik bu politikalarıyla yoksullar arasındaki ilişkiyi, piyasa mantığından hareketle bir değiş-tokuşa indirgeyen ve yoksulları oy satmakla itham eden yaklaşımlar ya da “sadaka toplumu” ibaresiyle eleştiren yaklaşımlar³⁵⁵ yoksulların makarna ve kömür için “oyunu sattığı” iddia ederek, bir yandan yoksulları oyunu satabilecek kadar muhasebe yapma kabiliyetine sahip akılcı bireyler mertebesine yükseltirken, diğer yandansa kendi uzun dönemli çıkarlarını göremeyecek kadar yanlış bilinç sahibi mağdurlar derecesine indiriyorlar.³⁵⁶ Oysa yoksullara yönelik olarak uygulanan yardım politikaları basitçe yoksulların yönetimi, kontrolü, denetim altına alınması ve siyasal destek sağlanmasına indirgenemeyecek, arzuların yönetimini de içeren, hem yoksullar hem de onlara yönelik geliştirilen temsil stratejileri bakımından güçlü bir anlam üretimi ve tanınma boyutuna da sahip olan çok kapsamlı

³⁵² Age.

³⁵³ Age.

³⁵⁴ Detaylı bilgi için Bknz., Sezgin Tüzün, 2012, *Bianet*, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/139325-akp-oylari-nereden-geliyor>, Erişim Tarihi 22.08.2017

³⁵⁵ Zafer Yılmaz, “AKP ve Yoksulluk...”, s. 60.

³⁵⁶ Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği: Minnet Ekonomisi, Borç Toplumu ve Siyasal Sermaye Birikimi”, *Toplum ve Bilim*, 2013, 128, ss. 32-70, s.33.

stratejilere ve süreçlere dayanıyor.³⁵⁷ Bu bağlamda, dağıtılan yardımların, yoksullarla parti aracılığı arasında kalıcı bağlar kurduğu gibi aynı zamanda bir kültürel temsil aracı olduğu da dikkate alınmalıdır.³⁵⁸ *“Bir kültürel temsil siyaseti olarak sosyal politika, yoksullarla ‘ilgilenme’ ve onların sorunlarını kısa süreli, bağlayıcı, kısmi biçimler içinde de olsa “çözme” biçiminde mikro politik bir alanda işlerken, yoksullarla parti ve liderler arasında kurulacak özdeşliklerin, onların kamu nezdinde ‘temsilinin’ ve duygularının olduğu kadar siyasal aktivizmlerinin de parti için seferber edilmesinin kaldırım taşlarını döşüyor.”*³⁵⁹ Yerel eksende kurulan parti bağları aracılığıyla, vakıflar ya da belediyeler vasıtasıyla dağıtılan sosyal yardımlar, *“AKP özelinde siyasal sermayenin kendisini cemaat, topluluk veya ümmet için bir efor, çaba ve özveri olarak örgütlemesi için, mikro düzeyde bir alanı yerelden ülke geneline örgütliyor.”*³⁶⁰ Bu süreç sırasında parti ve devlet, bir hayırseverlik odağı olarak inşa edilirken, bununla birlikte karşılıklılığa dayalı duyguların, sembollerin ve özdeşliklerin üretimini içeren, içerisinde enformel bilgilendirme ağlarının ve AKP ile yoksullar arasında güven ilişkilerinin kurulduğu ve devletle sivil toplumun hayırseverliğin örgütlenmesi bağlamında iç içe geçtiği bir alan da siyasal sermayenin birikimine açılıyor.³⁶¹ Bu alan, yoksulları denetlemenin alanı olduğu kadar, yoksullara yönelik siyasal başarımların, yoksullar arasında partiye yönelik belirli bir duygusal yatkinlikler şeması yerleştirme çalışmasının, yoksulların arzularını yönetebilmenin, onların

³⁵⁷ Zafer Yılmaz, “AKP ve Yoksulluk...”, s. 61.

³⁵⁸ Javier Auyero, *Poor People's Politics*, (Durham & London: Duke University Press, 2012), s.23.

³⁵⁹ Zafer Yılmaz, “AKP ve Yoksulluk...”, s. 61.

³⁶⁰ Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, s.63.

³⁶¹ Age.

anlam dünyasına nüfuz etmenin ve de onları neoliberal projeye destek veren aktörler haline getirme gayretinin de alanı.³⁶²

Bir hediye olarak yardım ve yardımın sembolik ekonomisinin analizinden yola çıkarak yardımseverliğin Türkiye özelinde özgül bir biçime sahip siyasal sermaye birikimi tarafından nasıl ve hangi yollarla soğurulduğunu ve ne çeşit bir çifte borç toplumunun oluşumuna yol açtığını incelemek hem yoksulların dünyasını anlamak hem de AKP'nin izlediği yardım politikalarının “makarna ve kömür” karşılığında yoksulların oyunun satmasına indirgenemeyeceğini anlamak açısından önemlidir. Sosyal yardımlar özünde yoksulların desteğini alma ve onları tabiiyet altına almanın basit araçlarına indirgenmesine rağmen bu yardımlar aslında iktidar ile alt sınıflar arasında tabiiyet kurmanın ötesinde, *alt sınıfların sembolik onayıyla değerlendirilen ve gerçekleşen siyasal sermaye birikiminin önemli araçlarıdır.*³⁶³ Günümüz devlet merkezli hayırseverlik politikaları, olumsuz bir karşılık içermekte ve sembolik minnet ekonomisinin soğurulmasından kaynaklanan bir borç toplumu oluşmasına neden olmaktadır.³⁶⁴ Bu ekseninde finansal genişlemeye dayalı neoliberal muhafazakar popülizm, bir yandan çifte borç toplumunun oluşumuna ivme kazandırırken, diğer yandan da yardımlar ve yoksullarla kişiselleştirilmiş bağlar aracılığıyla güçlendirilen siyasal sermaye birikimini teşvik etmekte ve siyasalın inşasını hayırseverlik etrafında şekillenmiş bir cemaat oluşumuna demirlemektedir.³⁶⁵ Sosyal politikalar ve finansal politikalar arasında, borcu bir çeşit bağımlılık/tabiiyet oluşturuca araç haline getiren ve etik-politik düzeyde borçlu ve borcundan sorumlu bir tür öznelliği

³⁶² Zafer Yılmaz, “AKP ve Yoksulluk...”, s. 61.

³⁶³ Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, s.35.

³⁶⁴ Age. ss.35-36.

³⁶⁵ Age.

teşvik eden, borcun her alanda yeniden üretilmesini sağlayan ve destekleyen bir eş yapılılık doğmuş haldedir, bu eş yapılılık ise ana mantığını bir taraftan yoksulluğu temelde bireyin sorumluluk alanına ait ve idari bir problem olarak gören, diğer yandan ise tabiiyet yaratıcı sosyal politikaları küresel düzeyde genelleştirmeyi amaç edinen neoliberalizmden almaktadır.³⁶⁶ AKP Türkiye özelinde bu neoliberal rasyonaliteyi yeniden üretmekte oldukça başarılı olmuştur. Bu bağlamda yeni hegemonya, ulus, halk ve cemaatin inşasını borca dayalı sosyal politikalarla iç içe geçirmeyi başarmış bir hegemonyadır.³⁶⁷ AKP dönemini analiz ederken hediye bağlamında hayırseverliğin ne tür bir karşılıklılık ve borç ilişkisi oluşturduğunu incelemek, sosyal yardımların yoksulların dünyasında ne gibi bir anlam ifade ettiğini ve “makarna ve kömür” için oy satmaya indirgenmeyecek kadar basit olmadığını anlamlandırmamızda faydalı olacaktır.

Thomas Hobbes’a göre, minnettarlık önceki bir iyiliğe; yani önceki bir bağışa dayanır. Bu durumda, bir başkasından yalnızca iyilik amacıyla fayda elde eden bir kişi, o faydayı sağlayanın iyi niyetinden pişman olmaması için gayret etmelidir. Zira, hiç kimse, yaptığı iyiliğin geri dönmesinden başka bir amaçla, kimseye bir şey vermez.³⁶⁸ Marcel Mauss ise, hediye ruhu olduğunu ve toplum içinde birtakım karşılıklılıklar ve yükümlülükler sistemi oluşmasına yol açtığını ve nesneye içkin olduğu düşünülen bu ruhun, karşılık vermeye yönelik bir edimi, kişiler arası ve grup içi zorunluluğa dayalı bir karaktere sahip bir sosyal evreni olduğunu söyler.³⁶⁹ İlişki basitçe iki kişi arasında meydana gelen alıp-verme

³⁶⁶ Age. ss.36-37.

³⁶⁷ Age.

³⁶⁸ Thomas Hobbes, *Leviathan*. (A&C Black, 2006), s. 111.

³⁶⁹ Marcel Mauss, *Sosyoloji ve Antropoloji*, Çev. Özcan Doğan, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006), ss.219-220.

ilişkisinin çok ötesinde, grup içinde ittifakların kurulmasını ve dayanışma ilişkilerinin yerleşmesini tetikleyen ve bu grup inşasını insan ile doğa arasındaki birliğin kuruluşuna demirleyen bir karaktere sahiptir.³⁷⁰ *Hediye, kendinden önceki alıp-verme ilişkilerinin doğasını-yükünü de kendinde taşıyan ve sembolik bir evren içinde bu alışverişi hem kişiler hem grup içi ilişkilere yayan, bir tür karşılıklılık ve yükümlülükler sistemi yaratmaktadır.*³⁷¹ Hediye alan, verenin ruhu tarafından borçlandırılır.³⁷²

Hediyenin geri dönmesiyle birlikte sabit olmayan roller de değişir ve hediye veren/bağış yapan, alıcıya dönerken karşılıklılık üçüncü kişilerin aracılığıyla tamamlanır.³⁷³ “Şayet hediye kabul edilirse dönmesi gereken dönmüş olur ve kabul edilirse hediye tekrar karşılık isteyecektir, böylelikle kendini ve süregelen ilişkiyi tekrar üretebilen, sonsuz ileri-geri hareketi elde edilir. Hediye aracılığıyla sosyal bağlar, sürekli olarak güçlendirilir ve gerekli görülürse bu bağlar tekrar değerlendirilir.”³⁷⁴ Peki, hediye aracılığıyla ortaya çıkan sınırlı borç ve yükümlülükler ilişkisi nasıl tabiiyet ilişkilerine dönüştürülmektedir?³⁷⁵ Bu sorunun yanıtını verebilmek için karşılıklılığın almış olduğu biçimlere, hediye verme ve bağışın simgesel ekonomisine ve aynı zamanda karşılıklı alıp vermeye içkin olan zamansal gecikmeye duyarlı bir analiz geliştirmek gerekmektedir.³⁷⁶ Singer’e göre hayırseverlik, basitçe bir çeşit iyi niyet ve iyi kalplilik meselesinin

³⁷⁰ Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, s.38.

³⁷¹ Age. ss.38-39.

³⁷² Marshall Sahlins, *Taş Devri Ekonomisi*, Çev. Taylan Doğan ve Şirin Özgün, (İstanbul: Bgst Yayınları, 2010), ss. 203-204.

³⁷³ Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, s.39.

³⁷⁴ Thierry Kochuyt, God, “Gift and Poor People: On Charity in İslam”, *Social Compass*, 2009, 56, 1, ss. 98-116, s.98.

³⁷⁵ Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, s.39.

³⁷⁶ Age.

ötesinde, geçmişten günümüze gelen hediye ahlakının bir tezahürüdür.³⁷⁷ Ancak işin içine siyasi bir merkez dahil olduğunda karşılıklılığın doğası da değişime uğrar.³⁷⁸ “Siyasal kaynaklı hiçbir verme edimi, basitçe genelleşmiş karşılıklılık içerisinde anlamlandırılmaz.”³⁷⁹ Sahlins’e göre, siyasi kaynaklı yardımlar, aynı zamanda hem olumlu bir ahlaki eylemdir hem de sıradan topluluk üyelerinin borçlu duruma sokulmasıdır. Burada hediye sadece bir statü ilişkisini ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda karşılığı doğrudan ödenmeyen genelleşmiş hediye gibi bağlılığa (sadakate) sevk edici bir rol de üstlenir.³⁸⁰ Genelleşmiş karşılıklılık içerisinde askıya alınan çıkarlar ve beklentiler, iktidar eliyle verme aracılığıyla yeniden yürürlüğe geçirilir.³⁸¹ Bu durum doğrudan, statü ve iktidar inşasına dayalı bir üstünlük kurduğu gibi, bağışla karşı bağış, hediyeyle karşı hediye arasındaki zamansal gecikmeyi de ortadan kaldırır.³⁸² Fakat bu iki edim arasındaki zamansal gecikme, “bağışla karşı bağış arasında bir perde oluşturmayı ve tamamen bakımsız olan bu iki edimin, tek ve birbiriyle bağlantısız edimler olarak görünmesini sağlama”yı mümkün kılar.³⁸³ Bu mantık, bağış ekonomisine içkin halde bulunan borcun da farklı bir şekilde tekrar üretimine dayanır. Sahlins’e göre borç, bağış ve hediye iç içedir; zira hediyeler borcun oluşmasına sebep olur ve bu borç ödenene dek hediye veren ile alan arasındaki ilişki dengesiz bir hal alır ve hediye alan kişi borçlu hale gelmesiyle beraber veren kişiyle olan ilişkilerinde

³⁷⁷ Amy Singer, *İyilik Yap Denize At, Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*, Çev. Ali Özdamar, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), s.24.

³⁷⁸ Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, s.40.

³⁷⁹ Age.

³⁸⁰ Marshall Sahlins, “*Taş Devri Ekonomisi...*”, s. 202.

³⁸¹ Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, s.40.

³⁸² Age.

³⁸³ Pierre Bourdieu, *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöven, (İstanbul: Hil Yayınları, 2005), s. 165.

kısıtlamalara maruz kalır.³⁸⁴ Çünkü, borcun kabulü minnete, bu cömert edimi gerçekleştirene karşı kalıcı bir duyguya dönüşür.³⁸⁵ Hediye alan kişi tarafından borcun kabul edilmesi, simgesel bağlamda bir çeşit minnet ekonomisini de doğurmaktadır.³⁸⁶ Hediye nin teoloji bağlamında bağış vermeye dönüştüğü ya da yöneticilerin ihsanı haline geldiği, onun cömertliğinin bir tezahürü olduğu topluluklarda vermek, hem ekonomik olmayan “ekonomi” mantığını kesintiye uğratar hem de sınırlı borcu ilk kez temel iyilik sağlayıcının bedenine sınırsız borçlanmak anlamında sonsuz bir borca çevirir.³⁸⁷ Devletle beraber “borç blokları vergi biçiminde sınırsız bir ilişki haline” gelirken, “borç bir varlık borcu, öznelerin kendi varoluşlarının bir borcu haline gelir.”³⁸⁸ Kapitalist aksiyomatik ise sınırsız borcun, yöneticinin bedeninde değil, ama finansallaşma aracılığıyla sermayenin genişlemesine ve gerçekleşmesine dayalı hale geldiği, sınırsız borçlanmanın daimi ve helezonik evrenini kurar ve bu evreni sürekli genişleterek derinleştirir.³⁸⁹ Kredi ve bankacılık sistemi, kapitalizmin sınırsız evrenine demirler. İşin içine devletin, Tanrının ve sermayenin girdiği anda, artık hediye, karşılıklılık, borç gibi kavramlar büyük bir değişim geçirirler.³⁹⁰

Bu değişim ve neoliberal derinleşme, daha önce de vurgulandığı üzere yoksulları denetlemenin alanı olduğu kadar, yoksullara yönelik siyasal başarımların, yoksullar arasında partiye yönelik belirli bir duygusal yatkinlikler şeması yerleştirme çalışmasının, yoksulların arzularını yönetebilmenin, onların

³⁸⁴ Marshall Sahlins, “*Taş Devri Ekonomisi...*”, s. 203-204.

³⁸⁵ Pierre Bourdieu, “*Pratik Nedenler: Eylem...*”, s. 175.

³⁸⁶ Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, s.41.

³⁸⁷ Age.

³⁸⁸ G. Deleuze ve F. Guattari, *Anti Oidipus*, (İstanbul: Bilim Sosyalizm Yayınları, 2012), ss. 260-261; 265), Aktaran, Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, ss.41-42.

³⁸⁹ Age. s.42.

³⁹⁰ Age.

anlam dünyasına nüfuz etmenin, onları itaat altına alarak himaye etmenin ve yoksullara boyun eğdirmenin de alanıdır. Gündelik hayatın genelde üzeri örtük kalan ve temelde yoksullar tarafından bu paylaşılan mikro-siyaseti, şüphesiz partiyi popülist bir odak olarak inşa etmeye yönelik makro kurumsal ve sembolik siyasetle de bütünleşiyor.³⁹¹ “Yürütülen politikalar bir yandan Erdoğan’ın şahsında tecessüm eden, AKP’nin yoksullar adına kolektif bir çaba olarak görüntülemesine, buna yönelik imgeler yaratılarak dolaşıma sokulmasına, bu doğrultuda sembollerin inşa edilmesine; bir diğer taraftan ise hayırseverliğe dayalı ilişkilerde etkin olan genelleşmiş karşılıklılığın ve dayanışma ilişkilerinin partinin siyasal amaçları uğruna seferber edilmesi sonucu bu karşılıklılık türlerinde etkin olan “gayri-ekonomik” mantığın bertaraf edilmesine ve dolayısıyla da bu mantığın tümüyle aşındırılmasına yol açıyor. Sonuç ise, hiç kuşku yok ki, devlet ve yardım vermesi sağlanan çevreler arasındaki karşılıklı çıkarların birbirine teyellenmesinden oluşan tahakküm ağlarının, yoksullara doğru genişletilmesi.”³⁹² Bu genişletme sürecindeki göz ardı edilmemesi gereken kavramlar ise klientalizm ve paternalizmdir.

Paternalizm, eşit olmayan insanlar arasında kurulan bir bağa yaslanan, maddi olmanın yanında aynı zamanda simgesel de olan bir otorite biçimidir.³⁹³ İnsanları hiyerarşik olarak her zaman altta bir konuma yerleştiren paternalizm iktidarı, “bağımlı olan kişilerin etki altına alındığı, fakat, bu kişilerin kendilerine bakmakta olanlara (yönetici, parti) tesir edemediği tek yanlı bir denetim”³⁹⁴ halindedir. Zafer

³⁹¹ Zafer Yılmaz, “AKP ve Yoksulluk...”, s. 61.

³⁹² Age.

³⁹³ Age. s.62.

³⁹⁴ Richard Sennett, *Otorite*, Çev. Kamil Durand, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1992), Aktaran, Zafer Yılmaz, “AKP ve Yoksulluk...”, s. 62.

Yılmaz'a göre, “*Paternalizmin farklılığı, yoksulluğu ve eşitsizliği tanıma ve kabulü, dolayısıyla onları bir mesele olarak ele alışı, tek bir koşula dayanır: itaat altına alarak himaye etme ve kendine bağlı/bağımlı kılma.*”³⁹⁵ Bu bağlamda da yoksulun bedeniyle beraber benliği de “*tahakkümün ve sömürünün şiddetinin asıl nesnesi*” haline dönüşür.³⁹⁶ Paternalizm her ne kadar, yoksulları tanıma, koruma ve onların yaşam standartlarını iyileştirme vaadiyle ortaya çıksa da yoksullarla kendi arasındaki iktidar ilişkilerini, yoksulların dünyasına minneti, suçluluk hissini ve tabiiyeti enjekte ederek daha da güçlendirir.³⁹⁷ Paternalizm, koruduğunu/kolladığını kendi iktidarına tabii kılmaya çalışırken, onun bağımsız hareketini de kendine bir tehdit olarak görür ve bu bağımsız hareketin olası zeminini mümkün olduğunca aşındırarak, benliklerde kendi iktidarına karşı olası bir karşı çıkış ihtimalini de yok etmeyi amaçlar.³⁹⁸

Klijentalizm ise, siyasi otoritenin dağıtım kıstaslarına göre sunulan bazı hizmetler ya da mallar karşılığında siyasi destek talep etme ilişkilerini ifade etmek amacıyla kullanılır.³⁹⁹ Başka bir ifadeyle, sosyal haklar temelinde tanımlanmamış bir sosyal politika rejimini ifade eder ve söz konusu rejim, siyasi iktidarını güçlendirmek ve sosyo-ekonomik destek verdiği toplumsal kesimler tarafından siyasi destek almak amacıyla inşa edilir.⁴⁰⁰ “Siyasi otoritenin destek almak amacıyla, genellikle kamu kaynaklarının kullanılarak bazı toplumsal katmanlara

³⁹⁵ Age.

³⁹⁶ Necmi Erdoğan ve diğerleri, “Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri”, *Yoksulluk Halleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), Aktaran, Zafer Yılmaz, “AKP ve Yoksulluk...”, s. 62

³⁹⁷ AKP ve Yoksulluk...”, s. 62.

³⁹⁸ Age. s.63.

³⁹⁹ C. Susan Stokes, “Political Clientalism”, *Handbook of Comparative Politics* içinde, Derl. C. Susan Stokes ve Carles Biox, (Oxford: Oxford University Press, 2007), s.2.

⁴⁰⁰ Gülcan Urhan, Betül Urcan, “AKP Döneminde Sosyal Yardım”, *Himmet, Fitrat, Piyasa* içinde, Derl., Aziz Çelik ve Meryem Koray, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2015), s.241.

yönelmesini içeren klientalizm, kimi zaman aynı ve nakdi birtakım yardımlardan oluşurken, kimi zaman da alınan destek kamusal alanda fırsat kapılarına dönüşür. Klientalizm sadece ödüllendirmek amacıyla değil, bununla birlikte tehdit etme ya da siyasi destek alamadığı durumda cezalandırma yollarına başvurma gibi durumları da içerebilen bir kavram olarak değerlendirilebilmelidir.”⁴⁰¹ Klientelizm, iktidarın toplumsal katmanlarla dikey olarak eşitsiz karşılıklı ilişkileri kurduğu bir sistemdir.⁴⁰² Klientalizm, dikey bir siyasal içerilme biçimi olarak, yoksulun vatandaşlığının ve vatandaşın yoksulluğunun anımsandığı ve yoksulun basitçe bir tür tabiiyete boyun eğmenin ötesinde, vatandaşlığın kendisini bir tür siyasi stratejiye çevirdiği bir çeşit değiş-tokuş sürecini işaret eder.⁴⁰³ “Dolayısıyla bu boyutu ile patronaj ilişkilerine yaslandığını söylemek doğru olacaktır. *Bu ikili ilişki eşit olmayan bir düzlemde (seçmen / siyasi otorite – birey / parti) temellenir.* Bu ilişkinin temellendiği eşitsiz alan klientelist ilişkileri beslediği gibi yeniden de üretir. Buna bağlı olarak klientelizm yoksulluğun ve eşitsizliğin zemin hazırladığı bir temelden filizlenirken, aynı zamanda bu sorunları yeniden üretmeye eğilimlidir. Yoksul veya eşit yurttaşlık statüsünden dışlanmış olan toplumsal tabakalarla kurulan ilişki bakımından bu uygulamalar, etkin bir politik çıkar aracı olarak kullanılabilir.”⁴⁰⁴ “Klientalist ilişki ağları, enformelleşmenin ve yoksullaşmanın yaygın olduğu bir ortamda, siyasal ve ekonomik katılımdan uzak olan bireyler için, yaşamlarına bir destek ve kamuya nüfuz etmenin tek yolu olarak işlev görür. Çünkü bu ilişki ağında dönen pazarlık

⁴⁰¹ Onur Metin, “Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar”, *Çalışma ve Toplum*, 2011, 1, ss. 179-200, s. 182-183.

⁴⁰² Age. s.183.

⁴⁰³ Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, s. 48.

⁴⁰⁴ Onur Metin, “Sosyal Politika Açısından...”, s.183.

süreçleri, toplumun bazı kesimleri için hizmet alabilmenin ve siyasete katılabılmenin neredeyse tek olağan yoludur. Dolayısıyla bu toplumsal katmanlar ve bireyler için klientalist ilişkiler ağına dahil olmak yaşamsaldır ve bu katmanlar açısından bağımlılık ilişkisi yaratır.”⁴⁰⁵

Bu paternalist ve klientalist politikalar, yalnızca neoliberal politikaların emek piyasası nezdinde derinleştirilmesi, emek piyasasının, çalışma ilişkilerini tümüyle belirsizleştiren bir koridor gibi yapılandırılarak tahakkümün emekçinin bütün yaşamına, benliğine ve toplumsal ilişkilerine günden güne daha da yerleşmesi ve yoğunlaşması yoluyla da olmadı.⁴⁰⁶ Yoksulları kısa süreli, yardım temelli geçime mecbur eden ve finansal ve siyasi borçlandırılmasını olanaklı kılan politikaların hayata geçirilmesiyle beraber, giderek daha az sayıda insanın elinde toplanan zenginliğin simgesel ve maddi ifşasını sağlayan politikalara eşlik eden, kentsel ayrışma ve dönüşüm politikaları vasıtasıyla da yoksulluğun etkileri arttırıldı.⁴⁰⁷ Bütün bu süreçte hemen görülebileceği gibi sosyal yardım alanı, sosyal sorunun depolitize edilmesinde ve bu sorunun bir ahlak, disiplin ve nesiller arasındaki “dayanışma” sorunu olarak aile merkezli bir kurumsal-idari bağlamda yeniden siyasetleştirilmesinde özgül bir alan olarak öne çıktı.⁴⁰⁸

Sembolik-ekonomik süreçlerle desteklenen bir “biz (halk, ulus, cemaat vb.)” inşasına ve bu doğrultuda rıza ile güvenin örgütlenmesine dayalı siyasal sermayenin hem biriktirilebileceği hem de tatbik edileceği en önemli alanlardan

⁴⁰⁵ Ayşegül Komşuoğlu, "Birimiz Hepimiz, Hepimiz Birimiz için mi? Dağınık bir Siyasetin Topluma Sunduğu Elde Kalan Tutkal: Klientalist Ağlar.", *Toplum ve Bilim*, 2009, 116: ss 21-54., Aktaran, Gülcan Urhan, Betül Urhan, “AKP Döneminde Sosyal Yardım...”, ss. 241-242.

⁴⁰⁶ Zafer Yılmaz, “AKP ve Yoksulluk...”, s. 63.

⁴⁰⁷ Age.

⁴⁰⁸ Age.

biri hiç kuşku yok ki sosyal yardım alanıdır.⁴⁰⁹ Türkiye özelinde “AKP’nin sosyal politikaları, sosyal politika alanında direk olarak çok aktörlü bir yapının doğmasına yol açtı. *Bu çok aktörlü yapı bir tür “karma hayırseverlik ekonomisi”nden beslenmekte ve devlet ile sivil toplum arasında, hem sosyal refahın sağlanması hem de siyasi ve iktisadi ilişkilerin düzenlenmesine yönelik yeni bir ortaklığa işaret etmektedir.*”⁴¹⁰ Bu ortaklığın en önemli ayaklarını belediyeler, vakıflar ve sayıları her geçen gün artan inanç temelli yardım dernekleri oluşturmaktadır.⁴¹¹ 1980 sonrası Özal hükümetinin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu’nu (SYDF) ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Vakfı’nı (SYDTF) kurması sonrasında ve özellikle 2001 ekonomik krizinin ardından sosyal yardım alanı çok aktörlü ve katmanlı bir yapıya bürünmeye başlamıştır.⁴¹² Sosyal yardım alanında vakıflarla beraber belediyeler de ön plana çıkmaya başlamıştır. Özellikle Refah Partisi’nden miras kalan belediyeçilik uygulamalarıyla beraber, belediyeler sosyal yardım alanında gün geçtikçe daha etkin hale gelmeye başlamışlardır. Özel sektörden alınan desteklerle beslenen yardım havuzları, bir yandan İslami sermaye gruplarıyla belediyeler arasında bir takım yakın bağlar kurulmasını sağlarken, diğer yandan da bu grupların yardımlarının bir çeşit zekat olarak görünmesini sağlayarak, bu grupların servetinin İslami hayırseverlik pratiklerine uygun olarak makbul servet haline dönüşmesini sağlamıştır.⁴¹³ Bununla birlikte söz konusu yardımlar, neoliberal politikalar sonucu geçimi giderek gündelikleşen yoksullarla belediyeler

⁴⁰⁹ Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, ss. 51-52.

⁴¹⁰ Zafer Yılmaz, “AKP ve Yoksulluk...”, s. 63.

⁴¹¹ Age.

⁴¹² Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, s.54.

⁴¹³ Aziz Çelik, “Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 42 (2010): ss, 63-81, s. 78.

arasında, yerelden kurulan yüz yüze ilişkileri ve olumsuz karşılıklılığı içeren güçlü bağların tesis edilmesini de sağlamaktadır.⁴¹⁴ Belediyeler ve vakıflarla beraber bu alanda etkin bir örgütlenme ve yardım stratejisi izleyen bir diğer aktör ise inanç temelli dayanışma ve yardımlaşma dernekleridir.⁴¹⁵ Bu yardım dernekleri, İslami hayırseverlik anlayışını yaygınlaştırmaya ve geliştirmeye çalışırken, neoliberal yoksulluk algısını da yeniden üretmektedir.⁴¹⁶

Deniz Feneri, Kimse Yok Mu, Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı gibi gönüllülüğün esas olduğu ve ülke geneline yayılmış geniş bir örgütlenme ağına sahip dernekler paralel bir refah ağı oluşturdular.⁴¹⁷ Bu dernekler, hedef topluluklarının formel, kültürel, ahlaki ve dini eğitimleriyle özel olarak ilgileniyor ve yardım ettiği yoksullarda aile, Müslümanlık ve vatandaşlık görevleri noktasında bir farkındalık yaratmaya çalışıyorlar.⁴¹⁸ Bununla beraber geçmişten gelen enformel ilişkileri ve cemaat bağlarını yeni bir kurumsallık düzeyine taşıyan bu dernekler, yerel ilişkilerde demirlenmiş kimlik inşasına da yeni bir nitelik kazandırıyorlar.⁴¹⁹

AKP döneminde dernekler, geçmişten gelen dini enformel ilişkilerin güncel siyasal ve maddi ilişkilerle yeniden birleşmesinde, enformel ilişkilerin ve yerel, dinsel, cemaatlerin kurumsal biçimler kazanarak etkin siyasal-sosyal aktörler haline gelmesinde özel bir rol üstleniyor.⁴²⁰ Yılmaz'a göre, bu derneklerin faaliyetlerine bakarak refah ilişkilerinin düzenlenmesi söz konusu olduğunda

⁴¹⁴ Zafer Yılmaz, "AKP ve Devlet Hayırseverliği...", s.54.

⁴¹⁵ Age.

⁴¹⁶ Age. s.56.

⁴¹⁷ Age., s.54.

⁴¹⁸ İpek Göçmen Yeğinoğlu, "The Politics of Religiously Motivated Welfare Provision", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universität zu Köln, Wirtschafts- und Sozialwissenschaftlichen Fakultät, 2010, s.142.

⁴¹⁹ Zafer Yılmaz, "AKP ve Devlet Hayırseverliği...", s.55.

⁴²⁰ Age. s.57.

*“devlet, özel sektör ve sivil toplum arasındaki sınırları” ortadan kaldırır*⁴²¹ neoliberal-muhafazakar sosyal politika yönelimi etrafında siyasal sermayenin işleyeceği bir cemaat oluşumunun alanını hem devlet politikaları düzeyinde hem de sivil toplum içerisinde açan ve bu alanı yerelden ülke geneline yayarak derinleştiren bir entegre hayırseverlik devletinden söz edilebilir.⁴²² Sosyal yardım alanının bir diğer önemli aracıysa sosyal yardımlaşma vakıflarıdır. *“Vakıf sistemi üzerine kurulu bir sosyal yardım ağı, yerel düzeyde yoksullarla devleti buluşturan, siyasal sermayenin örgütlenmesine açık, siyasal-hukuksal yeni bir devlet alanı yarattığı gibi, sivil toplum içerisinde de vakıflar aracılığıyla hayata geçirilen hayırseverlik pratikleri, bu siyasal sermaye birikimini olanaklı hale getirecek paralel bir siyasallaştırılabilir uzamı sivil toplum içerisinde yapılandırmıştır.”*⁴²³ AKP'nin yoksullara yapılan yardım pratiklerinin bir diğer önemli ayağını da belediyeler oluşturmaktadır. Neredeyse bütün AKP'li belediyelerin gıda, barınma, giyecek ve yakacak gibi ihtiyacı olanların başvurabileceği birimleri bulunuyor.⁴²⁴ Buna ek olarak kadın sağlığı, engelliler, hasta bakımı ve yaşlılarla ilgili de çeşitli uygulamaların yürütüldüğü uygulamalar mevcut bulunuyor.⁴²⁵ Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin faaliyet raporunda şu açıklamalar mevcut;

- Her yıl 130 bin ila 150 bin arası muhtaç ailelere gıda ve temizlik malzemesi yardımı
- Her yıl 80 bin ila 90 bin aileye yakacak yardımı

⁴²¹ Ayşe Buğra ve Ayşen Candaş, “Change and Continuty under an Ecelectic Social Security Regime: The Case of Turkey” Middle Eastern Studies, 47, 3, (2011): ss. 515-528., s.517, Aktaran, Zafer Yılmaz, “AKP ve Devlet Hayırseverliği...”, s.57.

⁴²² Age. s.57.

⁴²³ Age.

⁴²⁴ Başak Turan, “Ak Parti ve Yoksul Yardımları: Sosyal Hizmet mi Rıza Üretimi Aracı mı?”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 3, (2013): ss. 23-38, s. 33.

⁴²⁵ Age.

- Her yıl ortalama 13 bin aileye, günlük toplam olarak 60 bin halk ekmek yardımı
- MEB ilçe müdürlükleri ve belediye koordineli orta öğretime yönelik, muhtaç öğrencilere kırtasiye yardımı
- Her yıl muhtaç ailelere giysi yardımı
- Doğal afetler sonucu yaşanan zararların karşılanması. (Ev eşyası).⁴²⁶

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 2016 faaliyet raporunda bulunan tablo ise çarpıcı bir gerçeği gözler önüne sermektedir. Belediyenin yoksullara yaptığı yardımlar ve sosyal yardım kapsamında yararlanan kişi sayısı, her geçen yıl daha da artmaktadır. Sosyal Yardım Amaçlı Nakdi Yardım hizmet sayısı 2012 yılında 75.156 iken 2016 yılında 169.319'e yükselmiştir. Sosyal Yardım Amaçlı Nakdi Yardım alan aile sayısı 2012 yılında 49.701 iken 2016 yılında 95.019'a yükselmiştir. Eğitim yardımı yapılan öğrenci sayısı (yetim-öksüz- engelli-şehit çocuğu) 2012 yılında 55.350'yken 2016 yılında 78.800 kişiye yükselmiştir.⁴²⁷ Seçim öncesi dönemlerde yardımlarda yapılan artışlar da yardımların siyasi sermayenin bir ögesi olarak işlevselleştirilmesine bir dayanak olarak gösterilebilir.⁴²⁸ Örneğin 2009 seçimleri yaklaşırken önemli gelişmelerin yaşandığı Şanlıurfa'ya çevre şehirlere göre daha fazla kaynak aktarılması yardımların sabit bir seyrinin olmadığına örnek oluşturmaktadır.⁴²⁹

⁴²⁶ Ankara Büyükşehir Belediyesi Sosyal Yardımlar, <https://www.ankara.bel.tr/index.php?cID=3660>, Erişim Tarihi: 28.08.2017

⁴²⁷ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporu, <https://www.ibb.istanbul/Uploads/2017/4/2016-Yili-iBB-Faaliyet-Raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 28.08.2017

⁴²⁸ Başak Turan, "Ak Parti ve Yoksul Yardımları...", s.34.

⁴²⁹ Nurur Metin, "Sosyal Politika Açısından...", s.197.

Yardım sisteminin giderek daha da can alıcı hale gelmesinde hiç kuşku yok ki 2001 krizi ve krizin sonuçları etkili olmuştur. AKP'nin, önceki hükümet tarafından yürütülen krize yönelik sert müdahalelerin ardından uygulamaya koyduğu sosyal politikalar, AKP için hegemonyasını inşa edeceği geniş bir alan açmıştır.⁴³⁰ Parti bir yandan krizin sonuçlarını hem haneler hem de devlet düzeyinde yönetilebilir kılmaya yönelik sosyal politika uygulamalarının alanını genişletirken, diğer yandan da yoksulların finansal olarak daha da borçlanmasını teşvik eden ve enformelleşmeyi derinleştiren neoliberal politikaları hayata geçirmiştir.⁴³¹ Sonuçta sosyal yardımlar geçimi gün geçtikçe gündelikleşen yoksullar açısından daha da vazgeçilmez hale gelmekte, krizin sonuçlarını bir nebze yönetmelerini sağlarken, onların gündelik hayatını krize daha da açık hale getirmekte ve çifte borç (siyasi borç – maddi borçlanma) kapanına doğru itmektedir.⁴³² Örneğin 2002 yılında hane halklarının toplam kredi kullanımlarının, hane halkı tüketimine oranı %2.6 iken 2010 yılında bu oran %21.7'ye yükselmiştir.⁴³³ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın (ASPB) 2015 yılında yayınladığı bütçe kitapçığına göre nüfusun %40'ı yoksul/muhtaç grubunda yer almaktadır.⁴³⁴ Türkiye'de 52 milyon 695 bin kayıtlı seçmen bulunuyor. Ülkede, 10 milyon seçmen yardımlara muhtaç yaşıyor.⁴³⁵ 2012'de 23 milyon 668 bin olarak gerçekleşen yardıma muhtaç insan sayısı 2014'te 30 milyon 500 bine

⁴³⁰ Zafer Yılmaz, "AKP ve Devlet Hayırseverliği...", s.61.

⁴³¹ Age. ss. 61-62.

⁴³² Age. s.62.

⁴³³ Yiğit Karahanoğulları, "Neoliberal Popülizm: 2002-2010 Kamu Maliyesi, Finansı Dış Ticaret Dengesi ve Siyaset", Toplum ve Bilim, 123, (2012): ss. 116-145, s. 133-134.

⁴³⁴ 30 Milyon Muhtaç,

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/243690/30_milyon_muhtac.html, Erişim Tarihi: 28.08.2017

⁴³⁵ Age.

yükseldi. Yardıma muhtaç hane sayısı da 8 milyona çıktı.⁴³⁶ ASPB daha önce belirli zaman aralıklarıyla kaç kişinin ne çeşit sosyal yardım aldığını bültenlerle duyururken, Haziran 2013'ten itibaren yayınlamayı bıraktı.⁴³⁷

Sonuç olarak, sosyal politikanın neoliberalizmle ilişkisi raslantısal değildir. İlişkinin özünde ekonomik ilişkilerin ticarileşmeye başlaması ve piyasanın kontrolüne girmesi vardır.⁴³⁸ Bu sürecin sonucunda enformelleşme, güvencesizlik ve yoksulluk artış gösterir. Ticarileşme ve metalaşmanın yoğunlaşması sonucunda sosyal politika, yoksulluğu gidermekten çok halkın yoksullukla beraber piyasa ilişkilerine dahil edilmesiyle alakalıdır.⁴³⁹ Türkiye özelinde ise AKP, neoliberalizmi kurumsallaştıran parti olarak, yeni bir sosyal politika rejimi ortaya çıkarmak için birçok pratiği hayata geçirmiş ve bu pratikleri sermaye birikim rejimiyle uyumlu klientalist ilişkiler ağı içinde var etmiştir.⁴⁴⁰ Hediye biçiminde ve devletin paternalist karakterinin tezahürü olarak sunulan sosyal yardımlar, yoksulların tabiiyet-yükümlülük ilişkileri altına sokulmasının ve bir anlamda borçlandırılmasının en önemli araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴¹ AKP'nin politikalarının bir tezahürü olarak sunulan yardımlar aracılığıyla bir tür negatif karşılıklılık yürürlüğe konulmakta ve bağış esaslı işleyen sembolik minnet ekonomisi devlet merkezli olarak massedilirken, ailenin yanında refah sağlayıcı ve iyiliksever aktör olarak parti-devlette vücut bulan bir siyasal birikimin de önünü açmaktadır.⁴⁴² Temelini İslami hayırseverlik

⁴³⁶ Age.

⁴³⁷ Age.

⁴³⁸ Başak Turan, "Ak Parti ve Yoksul Yardımları...", s.34.

⁴³⁹ Age.

⁴⁴⁰ Orkun Saip Durmaz, "Neo-Liberal Sosyal Politika...", s. 164.

⁴⁴¹ Zafer Yılmaz, "AKP ve Devlet Hayırseverliği...", s.65.

⁴⁴² Age.

anlayışından alan ve uluslararası sosyal politika yönelimiyle birleşen bu politikalar, bir yandan cemaat dolayımıyla yönetimi mümkün kılarken, diğer yandan yoksulların neoliberal politikalara ve parti politikalarına desteğini sağlamaktadır.⁴⁴³

⁴⁴³ Age., s.66.

4.1.4 Neoliberal Popülizmin Sınıf Siyaseti: Örgütlü Emek-

AKP İlişkisi

Neoliberalizmin yönetilenlere yönelik tahakküm stratejilerini uyguladığı alanlardan biri de sendikal alandır. Bir taraftan sendikalar marjinalize edilerek itibarsızlaştırılırken diğer taraftan da bazı sendikalar makbul ya da uzlaşmacı olarak yozlaştırılmaktadır. Türkiye özelinde AKP – örgütlü emek ilişkisini incelemeden önce Michel Foucault’un ‘söylem teorisi’ ve Pierre Bourdieu’nun ‘alan teorisi’nden kısaca bahsetmek konuyu anlamamız açısından faydalı olacaktır.

Foucault ‘Söylemin Düzeni’ adlı eserinde şöyle der:

“...bana göre söylemin üretimi, her toplumda, görevleri onun gücünü ve tehlikelerini önlemek, bellisiz olagelişini dizginlemek, ağır, korkulu maddiliğini savuşturmak olan birtakım yollarla hem denetlenmiş, hem ayıklanmış, hem de örgütlenmiş ve yeniden paylaştırılmıştır. Bizimki gibi bir toplumda, dışlama usulleri elbette biliniyor. En apaçık, aynı zamanda da en tanıdık olanı, yasak’tır. Hep bilindiği gibi, her şeyi söyleme hakkı yoktur, her şeyden her koşulda sözedilmez, nihayet, herkes her şeyi konuşamaz. Nesnenin tabuluğu, koşuldaki ayinsellik, konuşan öznenin ayrıcalıklılık veya salt ona özgü bir hakkı söz konusudur: burada, kendi kendini değiştirmeye ara vermeksizin, birbirini kesen, birbirini güçlendiren veya dengeleyen, karmaşık bir parmaklık oluşturmuş üç türlü yasağın işleyişiyle karşılaşılır. Yalnızca şuna işaret edeceğim ki, günümüzde, parmaklığın en dar olduğu, kara boşlukların çoğaldığı bölgeler, cinsellik ve

politikaya ait bölgelerdir: söylem sanki, cinselliğin korunmasız kaldığı ve politikanın da uzlaşmacılaştığı o saydam veya tarafsız öge olmak şöyle dursun, bunların, ayrıcalıklı bir tavırla, en korkutucu güçlerinden bazılarını harekete geçirdikleri alanlardan biriymiş gibi... Söylemin, görünüşte, önemsiz bir şey olması hiç fark etmez, karşı karşıya kaldığı yasaklar hemen, çabucak, onun arzu ve erkle olan ilişkisini gün ışığına çıkarırlar. Ve bunda şaşılacak bir şey yoktur: zira söylem —psikanaliz bunu bize gösterdi— arzuyu yalnızca ortaya koyan (veya gizleyen) şey değildir; aynı zamanda da arzunun nesnesi olan şeydir ve zira — bunu da tarih hiç durmadan bize öğretiyor— söylem yalnızca kavgaları veya baskı sistemlerini açıklayan şey değil, ama onun için, onun vasıtasıyla mücadele edilen şey, ele geçirilmesi istenen erktir.”⁴⁴⁴

Mills’e göre söylem ve dil özdeş değildir. Özdeş olmadığı gibi gerçeklikle dil arasındaki basit bir ilişkiye de indirgenemez. Yani söylem gerçekliğin dile getiriliş biçimi değil, bizim gerçekliği algılama biçimimizi oluşturan bir sistemdir.⁴⁴⁵ Ortaya çıkan söylem, sonunda onun söylemediği şeyin zoraki varlığı olacak ve bu söylem dışı söylenen her şeyi içerden törpüleyen bir yapıya bürünecektir.⁴⁴⁶ Tek bir söylemin sürekliliği söz konusu değildir, aksine her dönemin her iktidarın kendisini üretmek, korumak, meşrulaştırmak ve sınırlarını çizmek amacıyla ürettiği bir söylem vardır.⁴⁴⁷ Başka bir deyişle söylem, ‘marjinal’ ve ‘makbul’ ayrımı oluşturan ve marjinalleri işaretleyen gizli ve belirsiz bir baskı üretme aracıdır. Bu mekanizmanın daha önce bahsettiğimiz iki uluslu hegemonya

⁴⁴⁴ Michel Foucault, *Söylemin Düzeni*, Çev. Turhan Ilgaz, (İstanbul: Hil Yayınları, 1987), ss. 23-24

⁴⁴⁵ Sara Mills, *Michel Foucault*, (London: Routledge Press, 2003), s. 55.

⁴⁴⁶ Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, (İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2011), s.

38.

⁴⁴⁷ Age.

kavramıyla benzerlik göstermesi de tesadüf değildir. Gramscian bir tabirle söylem artık hegemonya/tahakküm aracına dönüşmüştür. Örneğin 2010 yılındaki Tekel eylemleri sırasında Devlet Bakanı Hayati Yazıcı “...Ancak araya provokatörler girdi. İşe şeytan karıştı. Yani 72,5 milyon millet derler ya, Türkiye’de ne varsa PKK’lısı da dahil bu işe ‘fitne’ sokmaya başladılar. Eylem başladıktan sonra biz 4/C’yi de istemiyoruz dediler...”⁴⁴⁸ demiştir. Bu söylem Tekel eylemini PKK’lıların karışmasıyla terörize/marjinalize etmektedir. Eylemlerde işçiler haklı olsa dahi ya da ‘makbul’ vatandaş eyleme destek vermek istese dahi, terör örgütü mensuplarıyla yan yana olmak istememesinden dolayı görünmez bir baskı altına girer. Tekel işçilerinin hak arama eylemi, bu söylemle itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır.

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu’ya göre, insanlar; politik, ekonomik, bilim, sanat, eğitim ve kültür alanı gibi farklı yaşam alanları oluşturma eğilimindedirler. Bu alanların kendilerine özgü kuralları, düzenleri ve otorite biçimleri bulunmaktadır. Örneğin, sanat ve ekonomi alanları birbirinden farklı yöntemlere sahiptir. Ekonomik alan ‘iş alanı, maddi alan’ olarak tanımlanmış ve birincil ilişkilerden uzak yani duygusal bağların dışlandığı bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Sanat alanı ise ekonomik alanla zıt, ekonomik çıkarların olmadığı yani kâr amacının reddedildiği bir alan olarak kurulmuştur.⁴⁴⁹ Bourdieu alanların hepsinin kendi iç mantığı ve değer yargıları olduğu savından yola çıkarak, her bir alanın işleyişinde, toplumsal belirleyiciliğe sahip olan “*oyunun kuralları*”ndan

⁴⁴⁸ 'Bu işe şeytan karıştı', <http://www.gazetevatan.com/-bu-ise-seytan-karisti--285877-gundem/>, Erişim Tarihi: 01.09.2017

⁴⁴⁹ Pierre Bourdieu, Loic Wacquant , *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* , Çev. Nazlı Ökten. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003) ss. 78–102.

söz eder.⁴⁵⁰ Bütün alanların aralarında belirli derecelerde yakınlık, dayanışma veya çekişme ilişkileri olan farklı aktörler bulunur.⁴⁵¹ Bu aktörlerin her birinin alan içinde üretilen, geliştirilen ve yeniden üretilen farklı sermayeleri bulunur.⁴⁵² Bourdieu alanı üçe ayırır. Güç alanı, savaş alanı ve özerklik derecesi. Güç alanı içerisinde konumlanan özne, içinde bulunduğu alanın determinasyonuna uymak zorundadır. Örneğin devletle ilişki kuran bir özne o devletin hukuk kuralları çerçevesinde hareket etmek zorundadır, başka bir yol seçemez. Savaş alanı ise, içerisinde bulunan aktörlerin statülerini korumaya ya da değiştirmeye çalıştıkları mücadele alanıdır. Özerklik derecesi ise, zaman içerisinde değişime uğrayan, meydana gelen, gelişim gösteren ve etkisini yitiren bir alan durumu olarak karşımıza çıkar.⁴⁵³ Bourdieu devleti bu konumlar içerisinde ‘güç alanı’ olarak tanımlar ve devletin sahip olduğu finansal ve sembolik kaynaklar aracılığıyla diğer alanlar üzerinde belirleyici olduğunu ileri sürer.⁴⁵⁴ Devletin ekonomik ve hukuki müdahaleler yoluyla yaptığı bu düzenlemeler, egemen fraksiyonun doğrudan tesirinden çok sermayenin yeniden paylaşılması ve alanın yapısal zorunlulukları yönünde hareket eden çeşitli egemen aktörler ağının eylemlerinin sonucudur.⁴⁵⁵ Sendikal alanı bu alanlar arasına konumlandırırsak sendika-politika-devlet ilişkilerini anlamlandırmamız daha kolay olacaktır.⁴⁵⁶ Hükümet bu alandaki belirleyici rolünü kullanarak finansal ve hukuki yollarla sendikal alanı düzenleyen

⁴⁵⁰ Age.

⁴⁵¹ Işıl Erdinç, “AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma: Hak-İş ve Ötekiler”, *Çalışma ve Toplum*, 2014/2, ss. 155-173, s. 159.

⁴⁵² Age.

⁴⁵³ Ali Kaya, “Pierre Bourdieu’nün Pratik Kuramının Kilidi: Alan Kavramı”, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, içinde, Derl, Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007) s. 400.

⁴⁵⁴ Işıl Erdinç, “AKP Döneminde Sendikal...” s.159.

⁴⁵⁵ Pierre Bourdieu, *Raisons Pratiques*, (Paris: Seuil, 1994), Aktaran, Işıl Erdinç, “AKP Döneminde Sendikal...” s.159.

⁴⁵⁶ Işıl Erdinç, “AKP Döneminde Sendikal...” s.159.

yasaları değiştirme yetkisine sahiptir ve aynı zamanda sendikal alanın içerisinde bulunan aktörlerin yetkileri ve konumlarını bu yasalar ile dönüştürüp stratejilerini etkileyebilmektedir.⁴⁵⁷

Bu kuramsal arka plana yaslanarak AKP'nin 15 yıllık iktidarı döneminde örgütlü emekle ilişkisini ele alırsak alan teorisi ve söylem teorisi üzerinden nasıl rıza ve tahakküm ürettiğini ve politikalarını nasıl meşrulaştırdığını analiz edebiliriz. Böyle bir analiz için en tipik örneklerden biri TEKEL işçilerinin eylemidir. TEKEL işçilerinin eylem kararı almasının ardından Türkiye Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası (Tek – Gıda İş) Başkanının 'Biz gerekirse hükümet deviririz' açıklamaları ardından dönemin Başbakanı Erdoğan'ın, *"Tekel işçilerimize sesleniyorum: O yanınıza gelip gidenler, bizim düşündüğümüz, sevdiğimiz kadar sizi sevmiyorlar. Onlar, onların istismarını yapıyorlar, bunu da açık söylüyorum. Onların üzerinden siyasi rant devşirmeye çalışıyorlar. Ne devşirirlerse devşirsinler, biz gerçeğin dışına çıkmayacağız, çıkamayız. Bundan sonra da yolumuz, istikametimiz bu olacak."*⁴⁵⁸ Erdoğan'ın söylemini incelediğimizde TEKEL işçilerini "biz" in içinde inşa ederken, eyleme destek veren siyasileri ötekileştirmiştir. *"Akşam Tekgıda-İş'in Başkanı 'Biz gerekirse hükümet deviririz' diyor, şu ifadeye bak. 'şu anda diyor, dün yaptığımız görüşmede genel grev kararı almadık, genel eylem kararı aldık, genel grev kararı alırsak hükümet devrilir...' şimdi bu ifadeye ne denir? Bu mantıkta olan bir sendikacının bu ülkenin istikbalini, aydınlık yarınlarını düşünme diye bir derdi olabilir mi? Bunlarla siz nasıl masaya oturursunuz? Neymiş, 'Hükümet*

⁴⁵⁷ Age.

⁴⁵⁸ 'Hükümeti deviririz'e yanıt: Avucunu yalarsın!', <http://www.ntv.com.tr/turkiye/hukumeti-deviririze-yanit-avucunu-yalarsin,fw2-Qq3f9kSLdBP-uLLjmQ>, Erişim Tarihi: 03.09.2017

devirirmiş'. Sen avucunu yalarsın, avucunu. Neyi deviriyorsun sen? Bunlar ülkeyi sadece kendilerinden ibaret zannediyorlar. Bu AK Parti 15 milyon vatan evladının, seçmeninin oyunu alarak iş başına geldi. 15 milyonluk temsilcisi olan AK Parti hükümetini devireceksin. Senin kaç tane üyen var ya, sen ne ile konuşuyorsun ve bizi, bu kadar işçisine, memuruna yakın bir iktidar olan AK Parti hükümetini bununla tehdit edeceksin."⁴⁵⁹ Erdoğan'ın 'ülkenin geleceği', '15 milyonun temsilcisi' gibi söylemleri ise, kendisini ülkenin geleceğini düşünen ve her zaman kullandığı 'milli irade'nin temsilcisi olarak, milletin iradesi olarak konumlamakta, Tek – Gıda İş Başkanını demokrasi düşmanlığı yapmakla suçlayarak 'marjinalize' etmektedir. Buradaki amaç sendikaların ve TEKEL işçilerinin rızasının devşirilmesi değil, kamuoyunun rızasının devşirilmesidir.

Yine Erdoğan'ın söylemlerinden devam edecek olursak:

"Muhalefetin bu çirkin oyununa gelmeyin. Bu ülkede hiçbir zaman ülkenin aydınlık geleceğini düşünmeyen, o marjinal örgütlerin tuzağına düşmeyin. Kışkırtmaların, istismarın aleti olmayın. Devletin hazinesinde sadece sizin değil, 72 milyon vatandaşımızın her birinin hakkı var. Yetimin, öksüzün o hazinede hakkı var, ülkenin şartlarını düşünün, işsizleri düşünün, hükümet olarak bizim gösterdiğimiz iyi niyete, bizim attığımız adıma siz de iyi niyetle yaklaşın. Siz de bir adım atın, bu eylemleri lütfen sona erdirin. Bugüne kadar alışılmış olan şuydu: 'Devletin malı deniz, yemeyen domuz'... Mantık buydu. 'Devletin kapısına bir adımımı atayım da ne olursa olsun...' Hayat bu değil. Kimse kaydıhayat şartıyla buralara girme anlayışına sahip olmamalı."⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ Age.

⁴⁶⁰ Önce haddini bil..., http://www.yeniasir.com.tr/politika/2010/01/22/once_haddini_bil, Erişim Tarihi: 03.09.2017

Bu açıklamadaki kilit kelimeler ‘muhalafet’, ‘marjinal örgütler’, ‘devlet hazinesi’, ‘72 milyon’, ‘yetim’, ‘öksüz’, ‘işsiz’, ‘bugüne kadar alışılmış olan’dır. Burada söylemin nasıl popülist bir hegemonya aracı olarak kullanılabileceğini çok daha iyi kavrayabiliriz. Erdoğan burada muhalafeti ve eyleme destek veren örgütleri ötekinin içinde tanımlayarak ‘makbul olmayan’ olarak konumlandırmakta, kendisini ise 72 milyon insanı, öksüzleri, yetimleri, işsizleri ile ‘biz’in içine alarak, tüm ulusu söylemine dahil ederek, yaygın bir hegemonya zemini yaratmaya çalışmakta, milletin hakkını yedirtmeyen bir ‘baba’ gibi davranmaktadır.

Erdoğan’ın yine TEKEL işçileri için sarf ettiği şu sözleri neoliberalleşen devletin popülist hegemonyasını anlamamızda daha da faydalı olacaktır:

“...Devlete verin, gittiğimiz yerde daha düşük ücrette çalışalım ve orada kıdem tazminatı devam etsin’. Yaklaşım tarzı bu. Bende diyorum ki, ‘biz bu devleti adeta bir özel sektör mantığı ile mi çalıştıracamız yoksa geçmişten bu yana alışılmış haliyle mi yürüteceğiz?’ Devleti bu işin içinden çekmek istiyoruz. Devlet, artık ticaretin içinde olmamalı. Özel sektörün girmediği yere devlet girmeli, özel sektörün girdiği yerde de devlet durmamalı, çıkmalı ki bu işi rekabete açalım, ülkenin bu noktada yatırımı, istihdamı ve üretimi artsın. Bizim bunu başarmamız lazım. Bu kadar gerçekçi bir açıklama yapıyorsunuz, bundan rahatsız oluyorlar. Biz kimden alıyoruz, kime vereceğiz. Ben çalışandan alacağım, üretim olmadan TEKEL işçisine parayı vereceğim. Bunu yapamayız, haksızlık.”⁴⁶¹

⁴⁶¹ Erdoğan’dan Tekel işçilerini üzecek açıklama, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-tekeli-iscilerini-uzecek-aciklama-siyaset-1193118/>, Erişim Tarihi: 03.09.2017

Burada Erdoğan, hem devleti neoliberal modelde yeniden tanımlamış hem de ‘diğer çalışanların hakkı’, ‘haksızlık’ gibi söylemlerle TEKEL işçilerini ötekileştirmiştir.

AKP kanadından bir diğer örnek ise dönemin Sanayi Bakanı Zafer Çağlayan’ın 2007-2008 yıllarında Tuzla tersanelerinde iş kazaları sonrası şu açıklamalarda bulunmasıdır: *“Bu noktada, Türk tersanecilik sektörü, bugün dünyanın 8’inci büyük gemi inşa sıralamasına gelmiştir. Mega yat üretiminde de 3’üncü olmuştuz. Acaba, bizim 8’inci sıraya gelmemiz veya mega yatta 3’üncü sıraya gelmemizden rahatsız olan başkalarının provokasyonu var mı diye siz gazetecilere, basın mensuplarına soruyorum. Siz olayın bir de böyle boyutuna bakın. Bu önemsenmesi gereken bir boyuttur. Yani acaba Türkiye’nin gemi inşa sanayi ve mega yat sanayi bir noktada, dışarı için söylüyorum, Türkiye için söylemiyorum. Türkiye dışındaki birtakım mihrakların, bir takım kuvvetlerin acaba sanayimizin bu hale gelmesinden dolayı duymuş oldukları bir sıkıntı ve mutsuzluk var mı? Bir provakosyon var mı? Bunun da özellikle altının iyi bir şekilde araştırılması, iyi kontrol edilmesi gerekir.”*⁴⁶² Bu sözlerden anlaşılacağı üzere, ‘ulusal kalkınmamızı baltalamak isteyenler’ ve ‘dış mihraklar’ gibi söylemlerle başta Liman, Tersane Gemi Yapım-Onarım İşçileri Sendikası olmak üzere sendika sendikacı ve işçileri için ‘uluslararası komplo’ ve ‘içimizdeki düşmanlar’ söylemini kullanmıştır.⁴⁶³

Tüm bu söylemler çerçevesinde daha önce de bahsettiğimiz gibi söylem, ‘marjinal’ ve ‘makbul’ ayrımı oluşturmakta ve marjinalleri işaretleyerek gizli ve

⁴⁶² Bakan Çağlayan’dan Tuzla suçu dış mihraklara attı, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/bakan-caglayandan-tuzla-sucu-dis-mihraklara-atti-879243/>, Erişim Tarihi: 04.09.2017

⁴⁶³ Nevra Akdemir, Aslı Odman, Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde örülen ve üstü örtülen sınıfsallıklar, *Toplum ve Bilim*, 113, (2008): ss. 49-89, s. 59.

belirsiz bir baskı üretmektedir. AKP, bir yandan söylemle neoliberal popülist hegemonya oluşumuna katkı sağlamış, diğer yandan söylemle itibarsızlaştırılan ve marjinalleştirilen bir sendikal kesim yaratmıştır. Gramscian bir deyimle ‘sendikal blok’ yaratmıştır diyebiliriz. Bu sendikal bloğu makbul/kabul edilebilirler ve marjinaler olarak ayırabiliriz. Burada Işıl Erdinç’in yaptığı saha çalışmasından faydalanarak devam etmek konuyu anlamlandırmamız açısından faydalı olacaktır. Erdinç çalışmasında AKP’nin sendika konfederasyonlarıyla kurduğu ilişkileri alan, söylem teorisi ve sendika çalışanlarıyla yaptığı görüşmeler çerçevesinde inceliyor. Bu çalışmada ise özellikle Hak İşçi Sendikalar Konfederasyonu (HAK-İŞ) ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (DİSK) konumlarını analiz edecek ve HAK-İŞ çalışanlarıyla yaptığı görüşmelerden faydalanacağız.

HAK-İŞ mücadelecilik sendikacılık anlayışından daha çok uzlaşmacı bir sendikacılık modelini benimsemiştir.⁴⁶⁴ HAK-İŞ’teki sendikacılık anlayışının temelinde emek-sermaye çatışmasından ziyade işçi-işveren kardeşliği yatmaktadır.⁴⁶⁵ Erdinç’in yaptığı mülakatta sendika yöneticisi şöyle demektedir: *“Sınıf diye bir şey yoktur. İşçi ile işveren kardeştir. Hepimiz aynı gemideyiz. İşveren olmasa işyeri olmazdı, işyeri olmasa sendika olmazdı. O yüzden sendikalar işverenle düşman olmamalıdır.”*⁴⁶⁶ Oysa sendikaların görevi işveren olmazsa işçinin olmayacağını tahlil etmek değildir. Sendikaların görevi çalışanların haklarının iyileştirilmesi, emeğin sermaye karşısında haklarının korunmasını sağlamaktır. HAK-İŞ yöneticisinin bu sözleri maddi bir olguyu (işçi haklarının iyileştirilmesi/korunması) manevi olgularla (İslami söylem) görünmez

⁴⁶⁴ Işıl Erdinç, “AKP Döneminde Sendikal...” s.159.

⁴⁶⁵ Age.

⁴⁶⁶ Age. s. 166.

hale getirmeye çalışmaktadır. Erdinç'in saha çalışması sırasındaki gözlemlerinden aktardığına göre AKP'nin çeşitli konulara yönelik tepki ve söylemleriyle HAK-İŞ yönetici ve uzmanlarının söylem ve tepkileri arasında paralellik bulunmaktadır.⁴⁶⁷ Buna bağlı olarak AKP iktidarı döneminde HAK-İŞ'in dönüşümü ve yerleştiği konum hükümet eliyle avantaj sağlamak değil, hükümet ile paralel söylem ve eylem çizelgesi izlemesi aracılığıyla gerçekleşmiştir.⁴⁶⁸ Bu bakımdan maddi avantajlardan çok, ideolojik bir yakınlıktan söz edilebilir.⁴⁶⁹

Erdinç bir başka sendika uzmanıyla yaptığı görüşmeyi şöyle aktarmaktadır: *“DİSK sendikacılığı sokaklara indiriyor. Artık öyle vurdulu kırdulu sendikacılık kalmadı. Yakayım yıkayım sonra istediğim olsun diyemezsiniz. Onlar sokağa ve eylemlere hapsederek sendikacılık yapıyorlar. Gelecekle ilgili, örneğin yoksullukla ilgili politikalar yapmıyorlar.”*⁴⁷⁰ Sendika uzmanının bu sözleri, HAK-İŞ'in uzlaşmacı sendikacılık biçimiyle DİSK'in mücadelecilik sendikacılığını eylem repertuarı üzerinden karşılaştırmaktadır. Bu bağlamda AKP, HAK-İŞ'in sendikacılık anlayışını uzlaşmacı/makbul blok olarak öne çıkartırken, DİSK'in sendikacılığını çatışmacı/marjinal blok olarak konumlandırması sendikal alanda kutuplaşmalara yol açmıştır.

Bu bloklaşma ve ötekileştirme sürecinde sendikal alanla siyasal alan arasındaki sınırlar belirsizleşmekte ve iki alan arasındaki geçişler artmaktadır. Örneğin, Erdoğan'ın DİSK genel sekreteri Arzu Çerkezoğlu hakkındaki “aşırı sendikacı” şeklindeki söyleminin ardından HAK-İŞ'te DİSK'e dair “marjinal” veya “ideolojik” sendikacılar söylemi yeniden üretilmektedir. Erdoğan ve HAK-

⁴⁶⁷ Age.

⁴⁶⁸ Age. ss. 166-167.

⁴⁶⁹ Age. s. 167.

⁴⁷⁰ Age.

İŞ arasındaki bu söylem benzerliği sendikal ve siyasal alan arasındaki sınırların devletin müdahalesi ve etkisiyle belirsizleşmeye başladığını göstermektedir.⁴⁷¹ Alanlar arasındaki bu belirsizleşme, sendikal alanda hükümetle söylem paralelliği bulunan sendikalar yaratmakta, sendikal alanda bu söylem paralelliğinin olması ise hükümetin söylemlerinin meşruiyet kazanmasına yardımcı olmaktadır. HAK-İŞ devletle uzlaşma ve hak arama mekanizmalarında önemli bir konuma yerleşmekte, bu ideolojik çizgiyle uyumlanmayan sendikalar ise bloklaşmanın artmasıyla farklı stratejilere yönelmekte ve başka ittifak alanları aramaktadırlar.⁴⁷² Çeşitli konfederasyonlar arasında meydana gelen bu bölünmeler sendikal alanda parçalanmalara ve kopmalara yol açmaktadır. Sendikaların özerkliğinin törpülenmesi ve sendikal alan ile siyasal alan arasındaki sınırların belirsizleşmesi AKP iktidarının hegemonya kurabileceği bir siyasal zemin oluşturmaktadır. AKP'nin neoliberal popülist siyaset tarzı bu kutuplaşmaları kullanarak ve büyütürken işçi sınıfının gücünü daha da azaltmayı, onu kendi otoriter projesi karşısında savunmasız hale getirmeyi amaçlamaktadır.⁴⁷³ AKP'nin baş siyasal aktörü olduğu neoliberal popülizm ise işçileri bir sınıf olarak siyasetten dışlamaktadır. Bütün özelleştirme tartışmalarında, TEKEL eylemleri örneğinde gördüğümüz gibi stratejisini işçi sınıfı içindeki farklılıkları derinleştirerek sınıf muhalefetini bölmek üzerine kurmaktadır.⁴⁷⁴ Sendikaların karşısına çalışan veya çalışmayan yoksulların, güvencesizlerin çıkarları argümanı ile çıkmaktadır.⁴⁷⁵ Sendikalara saldırmak veya onları marjinal ilan etmek, onları itibarsızlaştırmaya

⁴⁷¹ Age. s.169.

⁴⁷² Age. 170.

⁴⁷³ İsmet Akça, Barış Alp Özden, AKP ve Türkiye'de Neoliberal Otoriterizmin Sınıfsal Dinamikleri, *Başlangıç*, 2, (2014): ss. 13-37, s.34.

⁴⁷⁴ Age.

⁴⁷⁵ Age.

veya dönüştürmeye çalışmak ve bunu geniş örgütsüz, güvencesiz emekçi kitleler adına yapmak dünyadaki örnekleri gibi Erdoğan'ın da neoliberal popülist söyleminin ana temalarından biri haline gelerek, kolektif bilincin ve kimliğin aşınmasını sağlamaktadır.⁴⁷⁶

⁴⁷⁶ Age. ss.34-35.

SONUÇ

Türkiye son 15 yıldır Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına iktidarda olduğu, neoliberal politikaların hâkim olduğu ve neoliberal politikaların bir sonucu olarak, işsizlik özelleştirme, piyasalaştırma, sendikal hak ihlalleri, güvencesizleştirme, esnekleştirme uygulamalarının yoğunlaşarak toplumun tüm kesimlerine yayıldığı ve etkisinin hissedildiği bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Peki koşulların günden güne kötüleştiği bu süreçte, dönüşümün baş aktörü olan AKP nasıl katıldığı her seçimden oy oranlarını artırarak çıkmaktadır?

Bir bukalemun nasıl üzerinde bulunduğu ağacın, taşın rengini alarak görünmez hale gelip uyum sağlıyorsa, neoliberalizm de etkin olduğu coğrafyanın kültürel, dinsel özellikleriyle ahenkli hale gelerek uyum sağlar. Örneğin, güvencesizleştirme ve taşeronlaştırma, egemen sınıflar için sermaye lehine bir birikim stratejisiyken, bağımlı sınıflar nezdinde İslami bir söylemle işçi işveren kardeşliğine çevrilir. Neoliberalizm, Türkiye'de askeri yönetimler ve darbeler aracılığıyla kurumsallaşmasına karşın, muhafazakârlar sivil siyasi partiler eliyle devam ettirilmiş ve perçinlenmiştir. Muhafazakâr siyasi partiler neoliberalizmin geç kapitalistleşen ülkelerde zorla kurulan piyasa düşüncesini, doğal yollarla oluşan piyasa fikriyle ikame etmiştir. Bu yüzden muhafazakarlık ile neoliberalizm arasındaki ilişki, geçici olarak kurulan bir ortaklıktan ziyade, neoliberal siyaset ve ekonomi politikalarının kendini toplumsallaştırabildiği tek politik çerçeve ve akım olarak karşımıza çıkar. Türkiye özelinde ise AKP'nin teorik temellerinin atıldığı kitabın önsözündeki Erdoğan'ın "... kendi düşünce geleneğimizden hareketle

yerli ve köklü değerler sistemimizi, evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretmek” sözleri neoliberalizmin nasıl yerleştiğine bir örnek teşkil etmektedir. AKP’nin somut çalışmalarına bakıldığında, eğitim, sağlık vb. temel insan ihtiyaçlarının hak olmaktan çıkarılıp meta haline dönüştürülmesi, başka bir deyişle sermaye birikimine açılması; yoksulluğu azaltmak adı altında dağıtılan yardımlar; yoksulluğun esas sebebi olan piyasa mekanizmasını (neoliberalizm) arka plana itmek amacıyla din ve yardımlaşma gibi kültüralist politikalarla okunmaya başlanması neoliberalizm – muhafazakarlık sentezinin vücut bulmuş hali olarak karşımıza çıkar. Üretim ilişkilerinin değişim süreçleri ve özellikleri, siyasal değişimin de nasıl bir evrim geçirdiğini bizlere göstermektedir. AKP’nin hegemonya projesi merkez sağdan evrilmiş popülist bir stratejidir. AKP siyasi çatışma eksenini otoriter-vesayetçi-Kemalist bir iktidar bloğunun karşısına konumlandırdı ve kendini “milletin iradesi” olarak tanımladı. Siyasal alanın bu şekilde bloklaştırılmasıyla AKP’nin oluşturduğu otoriter sınıfsal hegemonyanın da üstü örtülmüş oldu. AKP iktidarı bir yandan önceki devlet formuna, onun siyasal aktörlerine ve yaşanan ekonomik krizlere duyulan rahatsızlıklara seslenerek popüler bir destek elde etti. Diğer yandan karar alma mekanizmaları merkezileştirilerek ve toplumsal muhalefet bastırılarak kısmi yaygın bir hegemonya tesis etti. 2002-2011 yılları arasındaki AKP kısmi yaygın hegemonya devam eden süreçlerde yaşanan siyasal ve neoliberal ekonomik krizlerin etkisiyle daha fazla kendi tabanını kapsayan söylemlerle iki uluslu hegemonyaya doğru evrildi. 2011 sonrası dönemde AKP hegemonyası kapsayıcı yönünü yavaş yavaş yitirmeye başladı. Neoliberal politikalar aracılığıyla baskı altında tutulan ikinci ulusun ana öğeleri olan emekçiler, aleviler, Sünni olmayan Müslümanlar, laikler

ve Kürtler gibi etnik ve kültürel gruplar marjinal ilan edilerek siyasetten dışlanmaya başlandı. Erdoğan'ın "biz ve onlar" ayrımı gün geçtikçe siyasetin ve AKP hegemonyasının vazgeçilmez unsuru haline gelmeye başladı. Başka bir deyişle AKP kısmı yaygın hegemonya zemininden uzaklaşarak sadece kendi seçmenini kapsayıcı bir söylemle iki uluslu hegemonya projesini giderek derinleştirdi. Peki AKP'nin bu etik- politik söylemleri tek başına rıza üretmek ve iktidarda kalmak için yeterli miydi? Bu sorunun cevabı ANAP ve RP gibi sloganlı partilerin yaptığı hatalarda saklıdır. RP ve ANAP sloganla bir süre politik destek almayı başarsa da slogan tek başına işe yaramamış ve iktidarda tutunamamışlardır. Çünkü hegemonya etik-politik olsa da aynı zamanda ekonomik nitelikte olmalıdır. AKP ise geçmişteki merkez sağ partilerden farklı bir politika izlemiştir. Gramsci'ye göre düşüncenin denetlenmesi, üretici güçlerin denetlenmesinden daha önemli de olsa, sadece düşünce alanında yapılan denetlemeler uzun süreli olmamakta, ekonomik süreçlerle desteklenmedikçe hegemonya kırılmağa başlamaktadır. AKP söylem üzerinden tesis ettiği hegemonyasını ekonomik projelerle de desteklemiştir. Bir yandan neoliberalizmin toplumda yaygınlaşmasını sağlayarak emek-sermaye ilişkisinde sermaye lehine politikalar izlese de aynı zamanda neoliberalizmin açtığı yaraları özellikle yoksullar nezdinde tamponlamayı/etkilerini yumuşatmayı da ihmal etmemiştir. Peki bu denli mülksüzleştirme, esnekleştirme, güvencesizleştirme ve sendikasılaştırma gibi politikalar Eder'in tabiriyle Türk usulü buldozer neoliberalizm nasıl oldu da ayaklanma ya da halk direnişine sebep olmadı? Bu sorunun cevabı ise neoliberal popülizm kavramıyla açıklanabilir. Neoliberal popülizm, neoliberalizmin ve iki uluslu hegemonya projelerinin açtığı yaraların

sermaye birikimine zarar vermeyecek şekilde hafifletilmesi yoluyla hegemonya projesine eklenmesini sağlayarak egemen sınıf projesi olduğu kadar bir hegemonya tekniği olarak da karşımıza çıkar. AKP özeline baktığımızda ise neoliberal popülizm kriz dönemlerinin çözümü açısından İslami hayırseverlik ve dayanışmacılık çerçevesinde şekillenmiştir. Bu model bir yandan egemen sınıfın kârlılığını artırırken bir yandan da toplumsal dayanışma biçimlerini törpüleyerek ya da ortadan kaldırarak bağımlı sınıfları siyaset dışı bırakma/depolitize etme arayışına çözüm üretir. Deniz Yıldırım'ın tabiriyle, iktidar bloğunda neoliberal olan proje, bağımlı sınıflara popülizmin diliyle tercüme edilir. Örneğin, eğitim politikalarında yapılan değişikliklerle ücretsiz ders kitapları dağıtılması, devlet eliyle sermayedarlara milyonlarca lira kaynak aktarılmasıyla, bağımlı sınıflar nezdinde ücretsiz dağıtılan ders kitapları olarak meşrulaştırılmaktadır. Eğitimde bir diğer örnek ise, özel okullarda öğrenim görececek öğrencilere destek verilerek, bir yandan eğitimin piyasalaştırılması ve sermaye birikimine açılması, diğer yandan bağımlı sınıflara popülizmin diliyle çocukların daha iyi bir eğitim almasına katkı olarak tercüme edilmesidir. AKP bir taraftan güvencesizleştirme, esnek çalışma saatleri vb. uygulamalarla emek sömürsünü artırmış ve sermayenin kârlılığını artırmış diğer taraftan geçimi gün geçtikçe zorlaşan bağımlı sınıflara sosyal yardımlarla bu politikaları tamponlamıştır. Sosyal yardımlar sadece neoliberal ekonomi politikalarının etkilerini hafifletmekle de kalmamış, partiyle yoksullar arasında organik bağlar kurulmasını da sağlayarak siyasi sermaye birikimi aracı olarak da kullanılmıştır. AKP bir yandan emeğin örgütlü yanlarını tasfiye etme işlemine girişmiş, emeğin sermaye lehine sömürsünü artırmış ve karşı çıkan grupları marjinalize etmiş, diğer yandan makbul-uzlaşmacı sendikacılık anlayışı

oluşturarak toplum nezdinde uyguladığı politikaları meşrulaştırmıştır. AKP'nin İslami öğelerle süslenmiş neoliberal popülizmi, neoliberalizmin açtığı yaraları bu politikalarla hafifletilmiş ve görünmez kılmış ve hegemonyanın tekrar üretilmesinde kilit bir işlev üstlenmiştir.

KAYNAKÇA

A&G Araştırma, (2007) “Sağlık Araştırması”, Ocak,
(<http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/saglik.pdf>),

Erişim Tarihi: 10.06.2017

Altınok, Mehmet, Üçer, Ali Rıza, (2007) “Sağlıkta Dönüşüm Sürecinde Sağlık Harcamaları”, Tıp Kurumu,
(<http://www.tipkurumu.org/ideas.php?newsId=167>),

Erişim Tarihi: 10.06.2017

AL JEZEERA, (2016) “1 Kasım’dan 1 Kasım’a Türkiye”,
(<http://www.appsaljazeera.com/interactive/1kasimdan-1kasima/#0>),

Erişim Tarihi: 31.08.2017

Akça, İsmet, (2011) “1980’lerden Bugüne Türkiye’de Siyaset ve Hegemonya: Bir Çerçeve Denemesi”, *İktisat Dergisi*, 515-516, Ocak-Haziran, ss. 25-36.

Akça, İsmet, (2014) “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri”, *Başlangıç Dergisi*, 11, ss. 11-30.

Akça, İsmet ve Özden, Barış Alp, (2014) “AKP ve Türkiye’de Neoliberal Otoriterizmin Sınıfsal Dinamikleri”, *Başlangıç*, 2, ss. 13-37.

Akçay, Ümit, (2013) “Faiz Lobisi Argümanı Neyi Anlatıyor? Gezi Direnişi, Hükümetin Karşı Atağı ve Büyük Sermaye”, Ağustos 2013, ss. 45-52.

Akdemir, Nevra ve Odman, Aslı, (2008) “Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde Örtülen ve Üstü Örtülen Sınıfsallıklar”, *Toplum ve Bilim*, 113, ss. 49-89.

Akdoğan, Yalçın, (2004) “AKP’nin Kuruluşu ve Kısa Tarihçesi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -İslâmcılık-, Adalet ve Kalkınma Partisi Cilt: 6* içinde, derl., Yasin Aktay, (İstanbul, İletişim Yayınları).

Akkaş, Hasan Hüseyin, (2001) “Muhafazakâr Siyasî Düşünce Kavramı Üzerine”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 2, ss. 241 – 254.

Altınok, Mehmet ve Üçer, Ali Rıza, (2009) “Sağlıkta Dönüşüm Sürecinde Sağlık Harcamaları”, Tıp Kurumu,

(<http://www.tipkurumu.org/ideas.php?newsId=167>),

Erişim Tarihi: 10.06.2017

Althusser, Louis, (2010) "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, (4. Baskı), Çev." Alp Tümertekin, (İstanbul, İthaki, 2010)

Ankara Büyükşehir Belediyesi Sosyal Yardımlar”
,(<https://www.ankara.bel.tr/index.php?cID=3660>),
Erişim Tarihi: 28.08.2017

Ataay Faruk, (2008) *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi*, (Ankara, De Ki Yayınları)

Ataay, Faruk ve Kalfa, Ceren (2009) “Neoliberalizmin Krizi ve AKP’nin Yükselişi”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* içinde, derl. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, (İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Atlas of Health in Europe, (2008)
(http://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0011/97598/E91713.pdf),
Erişim Tarihi: 10.06.2017

Auerbach, M. Morton, (1959) *The Conservative Illusion*, (New York Columbia University Press).

Auyero, Javier, (2012) *Poor People’s Politics*, (Durham & London: Duke University Press)

AA, (2017) “Başbakan Yıldırım: Mevcut anayasa sistemi Türkiye’de sürekli problem üretiyor”, (<http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/basbakan-yildirim-mevcut-anayasa-sistemi-turkiyede-surekli-problem-uretiyor/789851>),
Erişim Tarihi: 31.08.2017

Ball, Stephan, (2008) *The Education Debate*, (Bristol, The Policy Press).

Bayramoğlu, Sonay, (2005) *Yönetişim Zihniyeti, Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, (İstanbul, İletişim Yayınları).

Milliyet, (2008) “Başbakan Erdoğan 27 Ekim 2008’de ‘Kriz Türkiye’yi teğet geçecek’ dedi”, (<http://www.milliyet.com.tr/-kriz-bizi-teget-gececek-sozu-dogru-mu-cikti/ekonomi/ekonomidetay/11.01.2010/1184364/default.htm>),
Erişim: 15.06.2015

“Batı güçlü bir Türkiye istemiyor. Ekonomik yönden kalkınmış bir Türkiye istemiyorlar”,
https://twitter.com/RT_Erdogan/status/357570322897178626?refsrc=em ail,
Erişim: 15.06.2016

- Bedirhanoğlu, Pınar, (2009) “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, derl. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, (Ankara, Phoenix Yayınevi).
- Bedirhanoğlu Balaban, Nazan, (2010) “Serbest Piyasanın Muhafazakârlığı”, *Hegemonyadan Diktatoryaya Akp ve Liberal-Muhafazakâr İttifak* içinde, derl., Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı (Ankara, Tan Kitabevi Yayınları).
- Bilgin, Pınar, (2005) “Turkey’s Changing Security Discourses: The Challenges of Globalisation”, *European Journal of Political Research*, Cilt: 44, ss. 175-201.
- Bobbio, Norberto, (1979) “Gramsci and the Conception of Civil Society”, Gramsci and Marxist Theory içinde, derl. Chantal Mooffe, (Londra, Routledge and Kegan Paul Publisher).
- Boratav, Korkut, (1987), “İthal İkamesi ve Gelir Dağılımı”, *Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu* içinde, derl. Korkut Boratav, Çağlar Keyder ve Şevket Pamuk, (İstanbul, Kaynak Yayınları).
- Boratav, Korkut, (1991) *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, (İstanbul, Gerçek Yayınevi).
- Boratav, Korkut, (2010) *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, (İstanbul, Yordam Yayınları).
- Bourdieu, Pierre ve Wacquant, Loic, (2003) *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, Çev. Nazlı Ökten. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).
- Bourdieu, Pierre, (2009) “Sınırsız Sömürü Ütopyası: Neo-liberalizmin Özü”, Çev. Uğur Selçuk Akalın, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* içinde, Gülsüm Akalın, derl., Uğur Selçuk Akalın (İstanbul, Kalkedon Yayınları).
- Gray, John, (1995) *Enlightenment’s Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age*, (London: Routledge).
- Buğra, Ayşe, (2008) "Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika", (İstanbul, İletişim).
- Buğra, Ayşe ve Savaşkan, Osman, (2014) *Türkiye’de Yeni Kapitalizm*, Çev. Bülent Doğan, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2014).
- Candaş, Ayşen ve Buğra, Ayşe, (2011) “Change and continuity under an eclectic social security regime: The case of Turkey”. *Middle Eastern Studies*, 47,3, ss.515-528.

- Cizre, Ümit, (2004) “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu* içinde, derl., Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu (İstanbul, Birikim Yayınları).
- Çelik, Aziz, (2010) “Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 42 ss, 63-81.
- Coşar, Simten ve Özman, Aylin, (2004) “Centre-right Politics in Turkey after the November 2002 General Election: Neoliberalism with a Muslim Face”, *Contemporary Politics*, 10, 1, ss. 57-74.
- Cumhuriyet, (2015), 30 Milyon Muhtaç,
(http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/243690/30_milyon_muhtac.html),
Erişim Tarihi: 28.08.2017
- Çağlıyan, Zeynep, (2006) “Muhafazakâr Demokrasi Mi Demokrasiyle Süslenmiş Muhafazakarlık Mı?”, *Muhafazakâr Düşünce*, 3, 9-10, ss. 75-77.
- Çaha, Ömer, (2012) *Dört Akım Dört Siyaset*, (Ankara, Orion Yayınları).
- Çakır, Ruşen, (2004) “Millî Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce –İslâmcılık- Cilt: 6*, içinde, derl., Yasin Aktay, (İstanbul İletişim Yayınları).
- Carnoy, Martin, (2001) “Gramsci ve Devlet”, *Praksis*, 3, ss. 252-278.
- Çınar, Menderes, (2003) “Turkey’s Transformation under the AKP rule”, *Muslim World*, 96, 3, ss. 469-486.
- Davis, M., (1981) “The New Right’s Road to Power”, *New Left Review*, 128, (1981): ss. 3-23, s. 12-19.
- Demir, Ömer, (2005) "Anadolu Sermayesi ya da ‘İslamci Sermaye’”, *Türkiye’de siyasi düşünce* (C. 6, İslamcılık) içinde, derl. Y. Aktay, (İstanbul, İletişim Yayınları).
- Deniz Yıldırım (2010), “AKP ve Neoliberal Popülizm”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, derl. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, (Ankara, Phoenix Yayınları).
- Der, Ali Hakan, (2014) Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı’nın, MHP Ankara Milletvekili Özcan Yeniçeri’nin yazılı soru önergesine verdiği yanıt., Dershane öğrencisi ve öğretmeni sayısı ikiye katlandı, (<http://aa.com.tr/tr/egitim/dershane-ogrencisi-ve-ogretmeni-sayisi-ikiye-katlandi/126573>),

Erişim Tarihi: 09.06.2017

Doğan, M. Görkem, (2013) “Retorikten Gerçeğe: Abd’den Akp’ye Dair Gözlemler”, (<http://baslangicdergi.org/retorikten-gercege-abdden-akpye-dair-gozlemler-m-gorkem-dogan/>),
Erişim: 15.06.2016

Dural, Baran, (2012), “Antonio Gramsci ve Hegemonya”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 39, ss. 310-321.

Durmaz, Orkun Saip, (2016) “Neo-Liberal Sosyal Politika Rejiminin Tesisi ve AKP”, *Çalışma ve Toplum*, 1, ss. 143-168.

DW, (2016) “15 Temmuz'dan sonra Türkiye”, (<http://www.dw.com/tr/15-temmuzdan-sonra-t%C3%BCrkiye/a-19407979>),
Erişim Tarihi: 31.08.2017

Eder, Mine, (2015), “Türk Usulü Buldozer Neoliberalleşmeyi Anlamak; AKP’nin Politik Ekonomisi ve Ötesi”, Türkiye’de Yeni İktidar Yeni Direniş içinde, derl., Yahya M. Madra (İstanbul, Metis).

Eğitim Harcamaları İstatistikleri, (2014)
(<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18688>),
Erişim Tarihi: 06.09.2017

Eke, Erdal, (2014) “Sosyal Devletten Neoliberal Devlete Türk Sağlık Sektöründeki Paydaşların Sağlıkta Dönüşüm Algısı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, 1, ss.65-80.

Ekzen, Nafiz (2010), “AKP İktisat Politikaları (2002-2007)”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, derl. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, (Ankara, Phoenix Yayınları).

Ercan, Fuat, (2003), “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış”, Neoliberalizmin Tahribatı içinde, derl., Neşecan Balkan ve Sungur Savran, (İstanbul Metis Kitap).

Erdinç, Işıl, (2014) “AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma: Hak-İş ve Ötekiler”, *Çalışma ve Toplum*, 2, ss. 155-173.

Ergil, Doğu, (1986) “Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri.”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 41, 1, ss.269-292.

Erdoğan Hükümeti Programı, 59. Hükümet Programı, (2003)
(<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP59.htm>),
Erişim Tarihi: 09.06.2017

- Erdoğan, Necmi ve diğerleri, (2007) “Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri”, *Yoksulluk Halleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).
- Erler, Özgün (2007) “Yeni Muhafazakârlık, AKP ve “Muhafazakâr Demokrat” Kimliği”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10, ss. 126-132.
- Filho, Alfredo Saad, (2006), *Kapitalizme Reddiye – Marksist Bir Giriş*, Çev. Emel Kahraman, (İstanbul, Yordam Kitap).
- Foucault, Michel, (1987), *Söylemin Düzeni*, Çev. Turhan Ilgaz, (İstanbul: Hil Yayınları, 1987).
- Foucault, Michel, (2011) *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, (İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2011).
- Gambetti, Zeynep, (2007) “Linç Girişimleri, Neo-Liberalizm ve Güvenlik Devleti”, *Toplum ve Bilim*, 109, ss. 7-34.
- “Geçmişte hükümetleri hizaya getirmek için tertip edilen tuzakların benzerini yaşıyoruz”,
https://twitter.com/RT_Erdogan/status/341143177299914752?refsrc=email,
Erişim: 15.06.2016.
- Gough, Jamie, (2002) “Neoliberalism and Socialisation in the Contemporary City Opposites, Complements and Instabilities”, *Antipode*, 34, 3, ss.405-426.
- Gül Hükümeti Programı, 58. Hükümet Programı, (2002)
(<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP58.htm>),
Erişim Tarihi: 09.06.2017
- Gülalp, Haldun, (1987) *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, (Ankara, Yurt Yayınları).
- GÜLER, Zeynep, (2008) "Muhafazakarlık", *19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, derl. H. Birsen Örs, (İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları).
- Gramsci, Antonio, (1997) *Hapishane Defterleri*, (İstanbul, Belge Yayınevi).
- Gramsci, Antonio, (1971) *Selections from Prison Notebooks*, (New York, International Publishers).
- Haberler.com, (2014) “Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları”,
(<https://secim.haberler.com/cumhurbaskanligi-secimi/>),
Erişim Tarihi: 30.08.2017

- Haberler.com, (2014) “2014 Yerel Seçim Sonuçları”,
(<https://secim.haberler.com/2014/>),
Erişim Tarihi: 30.08.2017
- Haberler.com, (2015) “7 Haziran 2015 Türkiye Geneli Seçim Sonuçları”,
(<https://secim.haberler.com/7-haziran-2015-secimi/>),
Erişim Tarihi: 30.08.2017
- Haberler.com, (2015), “1 Kasım 2015 Türkiye Geneli Seçim Sonuçları”,
(<https://secim.haberler.com/2015/>),
Erişim Tarihi: 30.08.2017
- Haber Türk, (2016), AK Parti Merkez Karar Yönetim Kurulu toplandı,
(<http://www.haberturk.com/gundem/haber/1232477-ak-parti-merkez-karar-yonetim-kurulu-toplandi>),
Erişim Tarihi: 31.08.2017
- Harvey, David, (2012) "Yaratıcı yıkım olarak neoliberalizm", Çev. Eylem Çamuroğlu Çığ ve Ünsal Çığ, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2, ss. 67-88.
- Hayek, Friedrich August Von, (1948) *Individualism and Economic Order* (University of Chicago Press).
- Hayek, Friedrich August Von, (2004) *Kölelik Yolu*, Çev. Turhan Feyzioğlu ve Yıldray Aslan, (Ankara, Liberte Yayınları).
- Hayek, Friedrich August Von, (2013) “Liberalizm”, Çev. Ünsal Çetin, *Liberalizmin El Kitabı* içinde, derl., Cennet Uslu, (Ankara Kadim Yayınları), ss. 11-50.
- Hayek, Friedrich August Von, (2013) *Özgürlüğün Anayasası*, Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, (Ankara, BigBang Yayınları, 2013).
- Herman, Edward S., ve Chomsky, Noam, (2012) *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*, Çev. Ender Abadoğlu, (İstanbul, Bgst Yayınları, 2012).
- Hobbes, Thomas. (2006) *Leviathan*. (A&C Black, London).
- Horowitz, Joel, (1999) “Populism and Its Legacies in Argentina”, *Populism in Latin America* içinde, derl. Michael L. Conniff, (London, The University of Alabama Press).
- Hurriyet, (2015) “İlk kez 2003'te başladığı ücretsiz ders kitabı dağıtımını için son 13 yılda 3 milyar 700 milyon 208 bin 905 lira ödedi. 2003-2015 yılları

arasında ilk ve ortaöğretim öğrencilerine 2 milyar 206 milyon 992 bin 811 ücretsiz ders kitabı dağıtıldı., Ücretsiz ders kitabına 13 yılda yaklaşık 4 milyar lira”,

(<http://www.hurriyet.com.tr/ucretsiz-ders-kitabina-13-yilda-yaklasik-4-milyar-lira-40057449>),

Erişim Tarihi: 09.06.2017

Hurriyet, (2015) “Başbakan Ahmet Davutoğlu'ndan 'beyaz toros' çıkışı”,

(<http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-ahmet-davutoglundan-beyaz-toros-cikisi-40003756>),

Erişim Tarihi: 30.08.2017

Diken, (2015) “Erdoğan’dan ‘samimi itiraf’: 400 milletvekili alınsaydı durum farklı olurdu”, (<http://www.diken.com.tr/erdogandan-samimi-itiraf-400-milletvekili-alinsaydi-bunlar-olmazdi/>),

Erişim Tarihi: 30.08.2017

İmam hatipli öğrenci sayısı 1,5 milyona yaklaştı, (2017), İmam hatipli öğrenci sayısı 1,5 milyona yaklaştı, Yeni Şafak, (<http://www.yeniakit.com.tr/haber/imam-hatipli-ogrenci-sayisi-15-milyona-yaklasti-174481.html>),

Erişim Tarihi: 09.06.2017

İnsel, Ahmet, (2007) “The AKP and Normalizing Democracy in Turkey”, *SouthAtlanticQuarterly*, 102, 2/3, ss. 293-308.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporu,

(<https://www.ibb.istanbul/Uploads/2017/4/2016-Yili-iBB-Faaliyet-Raporu.pdf>),

Erişim Tarihi: 28.08.2017

Jessop, Bob, vd. (1984) “Authoritarian Populism, Two Nations, and Thatcherism”, *New Left Review*, No. 147, ss. 32-60.

Jessop, Bob, (2002) *The Future of the Capitalist State.*, (Cambridge, Oxford: Polity Press).

Karahanogulları, Yiğit, (2012) “Neoliberal Popülizm: 2002-2010 Kamu Maliyesi, Finansı Dış Ticaret Dengesi ve Siyaset”, *Toplum ve Bilim*, 123, ss. 116-145.

Kaya, Ali, (2007) “Pierre Bourdieu’nün Pratik Kuramının Kilidi: Alan Kavramı”, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, içinde, Derl, Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, (İstanbul: İletişim Yayınları).

Kaygusuz, Özlem, (2006) “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Çıkmazları: Güvenlik, Ulus-Devlet Felsefesi ve Kimlik”, *Mülkiye Dergisi*, 30, 251, ss. 115-30.

- Ateş, Kazım, (2017) “AKP, Dinsel popülizm ve Halk-Olmayan”, *Mülkiye Dergisi*,41 (1), ss. 105-129, s.120.
- Keleşoğlu, Erhan, (2014) “AKP, Gülen ve Uluslararası Siyaset”,
(<http://baslangicdergi.org/akp-gulen-ve-uluslararasi-siyaset-erhan-kelesoglu/>),
Erişim: 15.06.2016
- Keyman, Fuat, (2008) “Globalleşme Söylemleri ve Türkiye”,
(<http://www.kuyレル.net/modules/AMS/print.php?storyid=2130>),
Erişim: 25.05.2016
- Kochuyt, Thierry, (2009) “God, Gift and Poor People: On Charity in İslam”,
Social Compass, 56, 1, ss. 98-116.
- Koçal, Ahmet Vedat, (2012) “Çevreden Merkeze Yönelim Bağlamında Türkiye’de Muhafazakârlığın Dönüşümü: Siyasal İslamcılıktan Muhafazakâr Demokratlığa AK Parti Örneği”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi (İslamcılığın Dönüşümü Özel Sayısı)*, 14, 1, ss. 81-111.
- Koçal, Ahmet Vedat, (2013) “Türkiye’de Siyasal Değişme Bağlamında Küreselleşme Sürecinde Muhafazakârlığın Dönüşümü”, II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – II, Bursa, 6-8 Mayıs.
- Komşuoğlu, Ayşegül, (2009) "Birimiz Hepimiz, Hepimiz Birimiz için mi? Dağınık bir Siyasetin Topluma Sunduğu Elde Kalan Tutkal: Klientalist Ağlar.", *Toplum ve Bilim*, 116, ss 21-54.
- Laclau, Ernesto, (1985) *İdeoloji ve Politika*, çev. Hüseyin Sarıca, (İstanbul, Belge).
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, (1976) *Alman İdeolojisi*, (Ankara Sol Yayınevi).
- Mauss, Marcel, (2006) *Sosyoloji ve Antropoloji*, Çev. Özcan Doğan, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006).
- Metin, Onur, (2011) “Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar”, *Çalışma ve Toplum*, 1, ss. 179-200.
- Milliyet, (2010), “Erdoğan'dan Tekel işçilerini üzecek açıklama”,
(<http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-tek-el-iscilerini-uzecek-aciklama-siyaset-1193118/>),
Erişim Tarihi: 03.09.2017

- Milliyet, (2008) “AK Parti kapatılmasın' kararı çıktı”,
(<http://www.milliyet.com.tr/karar--font-color-red-bugun-mu---font--aciklanacak--siyaset-972729/>),
Erişim: 22.09.2017
- Mills, Sara, (2003), *Michel Foucault*, (London: Routledge Press, 2003).
- Mouffe, Chantal, derl., (1979) *Gramsci and Marxist Theory*, (Londra, Routledge and Kegan Paul Publisher).
- Munck, Ronaldo, (2007) “Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti”, *Neoliberalizm-Muhafif Bir Seçki*, derl., Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, (İstanbul, Yordam Kitap).
- NTV, (2010), “Hükümeti deviririz'e yanıt: Avucunu yalarsın!”,
(<http://www.ntv.com.tr/turkiye/hukumeti-deviririze-yanit-avucunu-yalarsin,fw2-Qq3f9kSLdBP-uLjmQ>),
Erişim Tarihi: 03.09.2017.
- NTV, (2015) “Erdoğan'dan "Dolmabahçe Mutabakatı" açıklaması”,
(<http://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogandan-dolmabahce-mutabakati-aciklamasi,O5Md0oyz-02EREAVHGj4wg>),
Erişim Tarihi: 30.08.2017
- NTV, (2017) “Anayasa değişiklik teklifi kabul edildi”,
(<http://www.ntv.com.tr/turkiye/anayasa-degisiklik-teklifi-kabul-edildi-anayasa-degisikligi-maddeleri,7nm31jbWkE6KE5tXwomHCQ>),
Erişim Tarihi: 31.08.2017
- Oğuz, Şebnem, (2016) “Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi”, *Yeni Türkiye'de Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar*, içinde, derl., Tolga Tören ve Melehat Kutun, (İstanbul: SAV).
- Oliveira, Francisco de, (2006) “Lula in the Labyrinth”, *New Left Review*, 42, November-December, ss.5-22.
- Oyan, Oğuz, (2004) “Popülizm Karşıtlığı: İdeolojik Bir Baskı Aracı”, *Birgün*, 4 Ekim.
- Oakeshott, Michael, (1991) *Rationalism in Politics and Other Essays* (Indianapolis; LibertyFund).
- Örmeci, Ozan, “Siyasal İslam RP-AKP Karşılaştırması”,
(<http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2010/11/siyasal-islam-akp-rp-karsilastirmasi.html>),
Erişim: 06.06.1016

Özipek, Berat (2003), “Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce –Muhafazakârlık, Cilt: 5* içinde, Derl., Ahmet Çiğdem (İstanbul, İletişim Yayınları).

Poulantzas, Nicos, (1974) *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev. Ahmet İnel, (İstanbul, Birikim Yayınları, 1974.

Radikal, (2008) “Bakan Çağlayan'dan Tuzla suçu dış mihraklara attı”,
<http://www.radikal.com.tr/turkiye/bakan-caglayan-dan-tuzla-sucu-dis-mihraklara-atti-879243/>,
Erişim Tarihi: 04.09.2017

Ranelagh, John, (1991) *Thatcher’s People: An Insiders Account of the Politics, The Power and the Personalities*, (Londra, HarperCollins).

Resmî Gazete, (2014) (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/08/20140807-20.htm>),
Erişim Tarihi: 09.06.2017

Rodan, Garry ve Hewison, Kevin, (2006) “Introduction-Globalization, Conflict and Political Regimes in East and South Asia”, *Neoliberalism and Conflict in Asia After 9/11* içinde, Derl. Gary Rodan ve Kevin Hewison, , (USA, Taylor&FrancisGroup).

Sabah, (2015) “Erdoğan, “Çözüm süreci buzdolabında””,
<http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/08/11/erdogan-cozum-sureci-buzdolabinda>,
Erişim Tarihi: 30.08.2017

Safi, İsmail, (2007) *Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*, (Ankara, Lotus Yayınevi).

Sağlıkta Piyasacı Tahribatın Son Halkası:AKP, (2007) (Ankara, Türk Tabipleri Birliği Yayınları).

Sahlins, Marshall, (2010) *Taş Devri Ekonomisi*, Çev. Taylan Doğan ve Şirin Özgün, (İstanbul: Bgst Yayınları, 2010).

Saraçoğlu, Cenk, (2015) “Haziran 2013 Sonrası Türkiye’de İdeolojiler Alanının Dönüşümü: Gezi Direnişi’ni Anlamanın Üzerine Bir Tartışma”, *Praksis*, 37, ss. 299-321.

Saraçoğlu, Cenk ve Demirkol, Özhan, (2015) “Nationalism and Foreign Policy Discourse in Turkey under the AKP Rule: Geography, History and National Identity “, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 42, 3, ss. 301-319.

- Saraçoğlu, Cenk ve Yeşilbağ, Melih, (2015) “AKP döneminde Türkiye: Minare ile İnşaat Gölgesinde”, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, içinde, derl., Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (İstanbul: Yordam Kitap) ss. 933-941.
- Sarıbay, Ali Yaşar, (2003) “AKP Kimliksizliğe Mahkûm”, *Vatan*, 13 Ekim
- Scruton, Roger, (1991) *Conservative Texts An Anthology*, (New York, St. Martin’s Press).
- Singer Amy, (2012) *İyilik Yap Denize At, Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, Çev. Ali Özdamar, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012).
- Sözcü, (2016) “Erdoğan Dolmabahçe mutabakatı için ne demişti?”, (<http://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogan-dolmabahce-mutabakati-icin-ne-demisti-1200821/>), Erişim Tarihi: 30.08.2017
- Stokes, C. Susan, (2007) “Political Clientalism”, *Handbook of Comparative Politics* içinde, Derl. C. Susan Stokes ve Carles Biox, (Oxford: Oxford University Press).
- Saad-Filho, Alfredo, (2006) “Giriş”, *Kapitalizme Reddiye – Marksist Bir Giriş* içinde, derl., Alfredo Saad-Filho, Çev. Emel Kahraman, (İstanbul, Yordam Kitap, 2006).
- Radikal, (2007) “Sayın Gül, bu yemini hiçbir zaman unutmayın”, (<http://www.radikal.com.tr/index.php?tarih=29/08/2007>), Erişim:15.06.2016
- Şaşmaz, Aytuğ, (2013) “Ak Parti’nin Eğitim Politikası Ne Yönde Değişiyor?”, (<http://researchturkey.org/tr/to-which-direction-does-the-education-policy-of-ak-party-change/>), Erişim Tarihi: 08.06.2017
- Şener Aktürk, (2015) “PKK neden 11 Temmuz 2015’de ateşkese son verdi?”, (<http://www.karar.com/gorusler/doc-dr-sener-akturk-yazdi-pkk-neden-11-temmuz-2015de-ateskese-son-verdi-540674#>), Erişim Tarihi: 30.08.2017
- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin, (2014) “Siyasal Muhafazakârlığın Temel İlkeleri”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 10, 40, ss. 79 – 106.
- TÜİK Raporu, Toplam Sağlık Harcamaları. (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1084#), Erişim Tarihi: 10.06.2017
- Yılmaz, Murat, (2006) “Ak Parti: “Muhafazakâr Demokrasi” ile Milliyetçi-Muhafazakârlık Arasında”, *Muhafazakâr Düşünce*, 3, 9-10, ss. 47-54.

- “Taksim’de yaşananlar sadece Gezi Parkı olayı değildir. Bu olaylar dışarıdan ve içeriden bağlantıları olan olaylardır”,
https://twitter.com/RT_Erdogan/status/341478051684708352?refsrc=em ail,
Erişim: 15.06.2016
- Tok, N ve Koçal, A. V, (2012) “AK Parti iktidarı bağlamında Orta Doğu ile ilişkilerin Türkiye siyasetine etkileri” *Uluslararası Orta Doğu’da siyaset ve toplum kongresi*, Sakarya Üniversitesi, 9-11.
- Tucker, Robert Charles, (1978), *The Marx-Engels Reader*, (New York, Monthly Review Press) 2.b.
- Tuğal, Cihan, (2012) "Fight or Acquiesce? Religion and Political Process in Turkey's and Egypt's Neoliberalizations", *Development and Change*, 43,1, ss.23-51.
- Turan, Başak, (2013) “Ak Parti ve Yoksul Yardımları: Sosyal Hizmet mi Rıza Üretimi Aracı mı?”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 3, ss. 23-38.
- Tünay, Muharrem, (2002) “Yeni Türkiye Sağının Hegemonya Girişimi”, Çev. Nazım Güveloğlu, Demet Dinler, *Praksis*, 5, ss. 177-197.
- Türel, Oktar, (2009): "Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye’ye 2008-2009’daki Yansımaları Üzerine Notlar." “*Finans Politik&Ekonomik Yorumlar*”, 46, ss. 9-34.
- TÜRK TABİPLERİ BİRLİĞİ, (2007) “Sağlıkta Piyasacı Tahribatın Son Halkası: AKP, Türk Tabipleri Birliği Yayınları”, Birinci Baskı Ankara.
- TÜİK Raporu, Toplam Sağlık Harcamaları.
(http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1084#), Erişim Tarihi: 10.06.2017
- TÜİK, “Eğitim Harcamaları İstatistikleri”,
(<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18688>),
Erişim Tarihi: 06.09.2017
- Urhan, Gülcan ve Urcan, Betül, (2015), “AKP Döneminde Sosyal Yardım”, *Himmet, Fıtrat, Piyasa* içinde, Derl., Aziz Çelik ve Meryem Koray, (İstanbul: İletişim Yayıncılık).
- Uzgel, İlhan, (2004) “Ordu Dış Politikanın Neresinde?” *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu* içinde, derl. Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, (İstanbul, Birikim Yayınları).

- World Health Organization, “Atlas of Health in Europe”, (2008)
(http://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0011/97598/E91713.pdf),
Erişim Tarihi: 10.06.2017
- Yeldan, Erinç, (2001) Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, (İstanbul, İletişim Yayınları).
- Yeğinoğlu, İpek Göçmen, (2010) “The Politics of Religiously Motivated Welfare Provision”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universität zu Köln, Wirtschafts- und Sozialwissenschaftlichen Fakultät, Köln.
- Yeni Akit, (2016) “Diyaret İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü Prof. Dr. Ali Erbaş, "500 imam hatipten 3 bin 500 imam hatibe çıkmışız. İlahiyat Fakültesi sayısı 17'den 100'e çıktı. İmam hatip öğrenci sayımız ise 60 binden 1,5 milyona yaklaşmış durumda" dedi.”,
(<http://www.yeniakit.com.tr/haber/imam-hatipli-ogrenci-sayisi-15-milyona-yaklasti-174481.html>),
Erişim Tarihi: 09.06.2017
- Yeni Asır, (2010) “Önce haddini bil...”,
(http://www.yeniasir.com.tr/politika/2010/01/22/once_haddini_bil),
Erişim Tarihi: 03.09.2017
- Yetiş, Mehmet, (2013), “Hegemonya”, Siyaset Bilimi içinde, derl. Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin, (İstanbul, Yordam Kitap).
- Yıldırım, Deniz, (2009) “AKP ve Neoliberal Popülizm”, AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu içinde, derl. İlhan Uzgel ve Bülent Duru (Ankara, Phoenix Yayınevi).
- Yılmaz, Zafer, (2013) “AKP ve Devlet Hayırseverliği: Minnet Ekonomisi, Borç Toplumunu ve Siyasal Sermaye Birikimi”, *Toplum ve Bilim*, 128, ss. 32-70.
- Yılmaz, Zafer, (2015) “AKP ve Yoksulluk: Paternalizm, Muhtaçlaştırma ve Yeni Tahakküm Stratejileri”, *Ayrıntı Dergi*, 10, ss. 58-65.
- Zabcı, Filiz, (2009) “Bağımlılığın İçselleştirilmesinde AKP ve Dünya Bankası”, AKP Kitabı: Bir dönüşümün Bilançosu içinde, derl. İlhan Uzgel ve Bülent Duru (Ankara, Phoenix Yayınevi).
- Zizek, Slavoj, (2006) “Çokkültürcülük ya da Çokuluslu Kapitalizmin Kültürel Mantığı”, *Kırılğan Temas* içinde, Çev. Tuncay Birkan (İstanbul, Metis, 2005).

Wiseman, Jack, (1989) “Social Policy and the Social Market”, *German Neoliberalism and the Social Market Economy* içinde, Derl. Alan Peacock ve Hans Willgerodt, (New York, St. Martin Press)

